M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref. / Ser. 646

Title Vidagdha Mukha Mandana

646

विदग्धमुखमंडनम् सटीकम्
with commentary

Vidagdha-mukha-maṇḍana	:	Title
Dharmadāsa	:	Author
	:	Editor
Saṁvat 1741	:	Year, Vols.
	:	Publisher
646	:	Remarks

॥श्रीगणेशायनमः॥सिद्धौषधानीति॥ शौद्धोदनेः बौद्धस्यप्रवचनानिचिरंज
यंति सर्वोत्कर्षेणप्रवर्त्तंते कथंभूतानिप्रवचनानि भवदुः॰॥ भवस्यसंसार
स्यदुःखानिएवमहागदा भवदुःखमहागदास्तेषां भवदुःखमहागदानां
सिद्धौषधानि निष्पन्नभेषजानि पुनः कथंभूतानि पुण्यंपवित्रं आत्मायेषां

॥सिद्धौषधानिभवदुःखमहागदानां पुण्यात्मनांपरमकर्णरसायनानि॥
प्रक्षालनैकसलिलानिमनोमलानां शौद्धोदनेःप्रवचनानिचिरंज
यंति॥१॥

तेषां परमंउत्कृष्टं कर्णयोरसायनं तानि परम॰॥ पुनःकथंभू॰ मनसो
मलानि मनोमलानि तेषां मनो॰ प्रक्षालनेएकमद्वितीयं सलिलानिअ
द्वितीयवारीणि॥ इतिप्रथमपद्यार्थः॥१॥

जयंतीति॥संतः सत्पुरुषा जयंतिकथंभूताः संतः सुकृतैकभाजनं पुण्यै
कपात्रं पुनः कथंभूताः संतः।परस्य अन्यस्ययदर्थः परार्थः तस्यसंपादनं
तदेवसद्व्रतं तत्रस्थिताः पुनःक॰ करेतिष्ठतिइतिकरस्थं करस्थंयन्नीरंक
रस्यनीरं करस्थनीरोपमं यद्विश्वंतद्द्रष्टुंशीलमेषांसंतिकरस्थनीरोपम ३

जयंतिसंतःसुकृतैकभाजनं परार्थसंपादनसद्व्रतस्थिताः॥करस्थनी
रोपमविश्वदर्शिनः जयंतिवैदग्ध्यभुवःकवेर्गिरः॥२॥ विदग्धएववैदग्ध

विश्वदर्शिनः कवेःकवीश्वरस्यगिरोवाण्यो जयंति कथंभूताः गिरः वि
दग्धस्यभावोवैदग्ध्यं तस्मात्प्रादुरुत्पत्तिर्यासांताः वैदग्ध्यभुवः॥२॥ भवार्थेण॥

आक्रांतेति॥ खलमुखेदुर्जनवदने जिह्वारसना अयःशिलाकया बद्धा इ
वसंलक्षते इति योजनीयं गरिष्टपाषाणेन आक्रांतेव दुर्वाससा मुनिना
शापं दत्तेव बत इति खेदे सततस्य भावः सातत्यं अनवरतं लाक्षया मुद्रिता
इव विषमूर्छनीतेव अतनुरज्जु निगरिष्ट गुणैर्बद्धा इव कीदृशी जिह्वा परगुण।

आक्रांतेव महोपलेन मुनिना शप्तेव दुर्वाससा सातत्यं बत मुद्रितेव जतुना
नीतेव मूर्छां विषैः बद्धेवातनुरज्जुभिः परगुणान् वक्तुं न शक्तासती जिह्वा
लोहशिलाकया खलमुखे विद्धेव संलक्षते॥३॥

नवक्तुं न समर्था। न विद्यमाना। अर्थात् खलाः अपकारिणो भवंतीति। २
विशेषणेन ज्ञातव्याः॥ इति भावः॥ इति तृतीयपद्यार्थः॥३॥

इहानेके संति॥ इह जगति संसारे एतादृशो विरलाः सः सुधियः अनेके निव
संति निवासं कुर्वंत्येव कथंभूताः सुधियः कृतज्ञाः कृतं जानंतीति कृत
ज्ञाः किं कुर्वंतः उपकारिणि पुरुषे सततं निरंतरं परोपकृतिं प्रत्युपकारं कु
र्वंतः सत्य परंतु ते संतः कियंतो द्वित्रा द्वौ वा त्रयो वा। येषां स्वार्थं विना

इहानेके सत्यं सततमुपकारिण्युपकृतिं कृतज्ञाः कुर्वंतो जगति निव
संत्येव सुधियः॥ कियंतस्ते संतः सुकृतपरिपाकप्रणयिनो विनात्स्वा
र्थं येषां भवति परकार्यव्यसनिता॥४॥

परकृत्यव्यसनिता भवति कथंभूताः संतः सुकृतपरिपाके फले प्रण
यः स्नेहो येषां ते सुकृतपरिपाकप्रणयिनः॥४॥ चतुर्थपद्यार्थः॥

एषांजलिरिति ॥५॥ कविः सज्जनासज्जनयोर्वर्णनं प्रतिपादयति ॥ एषम
यांजलिर्बद्धः अहं तौ असज्जनसज्जनौ समकालं वंदे नमस्करोमि कथं
भूतौ तौ नितांतमतिशयेन कुटिलं वक्रं प्रगुणं प्रकृष्टं स्वभावो ययोस्तौ

एषांजलिः समम सज्जनसज्जनैतौ वंदे नितांत कुटिलप्रगुणस्वभावौ
एकं भियानिरभिसंधितवैरिभूतं प्रीत्यापरंपरमनिर्वृतिपात्रभूतं ॥५

एकमसज्जनं भित्रीत्या वंदे कथंभूतमसज्जनं निरभिसंधितवैरिभूतं
निष्कारणवैरिभूतं अपरं सज्जनं प्रीत्या स्नेहेन वंदे कथंभूतं सज्जनं परमनिर्वृ २
त्तिपारभूतं परमं प्रकृष्टं निर्वृतिः सौख्यं तत्पात्रभूतं ॥५॥

किंमेथवेति ॥६॥ इतइतिखेदे मेमम इह खलु प्रणतौ दुर्जनस्य नमस्कारक
रणे किं स्यात् किं भवेत् यदि मां सुजनः स्वीकरोति अंगीकरोति क
थंभूतः सुजनः गुणज्ञः गुणान् जानातीति गुणज्ञः । उक्तमर्थं दृढयति

किंमेथवा इतरखलु प्रणतावपि स्यात् स स्वीकरोति सुजनो यदि मां गुण
ज्ञः ॥ चंद्रेण चारुचरितेन विकासितं सत् संकोचितं भवति किं कुमुदं
तमोभिः ॥६॥

यथा चेत् चंद्रेण चारुचरितेन मनोहरचरित्रेण इंदुना विकासितं भवति
तत्कुमुदं तमोभिरंधकारैः संकोचितं भवति किं अपि तु न ॥६॥

प्रीत्यै सतामिति॥१॥ अहं विदग्धमुखमंडनं वक्ष्ये कथयिष्ये कस्यै सतां सज्ज
नानां प्रीत्यै स्नेहाय कथंभूतोहं तदनुज्ञावगतावसादः तेषामनुज्ञावस्तद
नुज्ञावस्तदनुज्ञावेन सज्जनकृपावशेन गतः अवसादः खेदो यस्य सः किंभूत

प्रीत्यै सतां तदनुज्ञावगतावसादः संत्यज्य गूढरचनां प्रति नानुरूपं॥
क्लिष्टावबोधकरणक्षममीप्सितार्थं वक्ष्ये विदग्धमुखमंडनमप्रपंचं
॥ १ ॥

गूढरचनां संत्यज्य विहाय कथंभूतं विदग्धमु० न वनेवोन्मुखशालिनी
ज्ञेपुरुषी प्रतिज्ञातस्या अनुरूपं योग्यं पुनः कथंभूतं आशुज्ञानकरणास ४
मर्थं पुनः कं० दृष्टार्थं प्रकटार्थं पुनः कं० अप्रपंचं विस्ताररहितं॥१॥

यद्यस्ति [illegible]ति॥२॥ हे सुधियः यदि सन्नामधेयं स्यात्तं च पुनः अन्यद् वक्तुं मनो
स्ति तदा तांबूलमिव विदग्धमुखमंडनं मुखे[illegible]त्वा प्रविशत प्रवेशं कुरुत ॥२॥

यद्यस्ति सन्नामधेयं स्यात्तं वक्तुं मनस्तदा सुधियः तांबूलमिव गृहीत्वा विद
ग्धमुखमंडनं विशत॥२॥

अथोद्देशश्लोकाः॥ प्राक् व्यस्त १ समस्तं च २ द्विर्व्यस्तं ३ द्विःसमस्तकं ४ त
था व्यस्तसमस्तं च ५ द्विर्व्यस्तकसमस्तकं ६॥३॥ सद्विःसमस्तकं व्यस्त ५
मेकालापं ८ प्रभिन्नकं ९ भेद्यभेदक १० मोज स्थिर ११ सौकुमार्यं सकौ
तुकं १२॥१०॥ प्रश्नोत्तरसमं १४ १४ प्रश्नं १५ भग्नोत्तरं तथा १६॥ आदि
मध्योत्तराख्ये द्वे १८ अंतोत्तरमतः परं १९॥११॥ कथितापह्नुतिं २० चै

व विषमं वृत्तं नामकं २२ नामाख्यातं २३ च तार्कं च २४ सौत्रं २५ शाब्दीय २६
शास्त्रजे २७ ॥१२॥ वर्ण २८ वाक्योत्तरे २९ तद्वत् श्लोकोत्तर ३० मतः परं खं
ड पादोत्तरं ३१ चक्रं ३२ पद्मं ३३ काकपदं तथा ३४ ॥१३॥ गोमूत्री ३५ सर्वतो
भद्रं ३६ गतप्रत्यागतं बकं ३७ वर्द्धमानाक्षरं तद्वत ३८ हीयमानाक्षरं त
था ३९ ॥१४॥ शृंखलं ४० नागपाशं च ४१ चित्रं ४२ संस्कृत ४३ मेव च ॥
प्रहेलिका ४४ तथा हृद्यं ४५ कालसारादि ४६ वर्णितं १५॥ अजमारादि
कं ४७ गूढं ४८ पदपादार्थगूढकं ४९ स्फुटि ५० निंदा ५१ तथा ग्वार्थ ५२॥
सत्यप्रद्युति× बिंदुमत ५४ ॥१६॥ क्रियाकारकसंबंध ५५ गुप्तान्यामंत्रितस्य च ५६ गुप्तं
तथा समासस्य ५७ लिंगस्य ५८ वचनस्य च ५९ ॥१७॥ मात्रा ६० बिंदु ६१ विस
र्गाणां ६२ च्युतकान्याक्षरस्य च ६३ स्थान ६४ व्यंजनयो ६५ श्चापि च्युतद ५
त्ताक्षरं ६६ तथा ॥१८॥ इत्युद्देशः ॥

उद्देशानंतरं तेषां लक्षणान्युदाहरणानि आह ॥ इष्टमिति ॥ यः प्रश्नं पदवि
भागेन इष्टो न वेत्त पदं विभक्तं तत् प्रश्नकोविदः व्यस्तं कथयति स एव
पुनः समुदायेन पदसमूहेन पृच्छ्यते तत्समस्तकं १९॥ इत्युभयोर्लक्षणं॥

इष्टपदविभागेन केवलेनैव यद्भवेत् ॥ विद्वद्भिस्तत्समस्तं यत्समुदाये
न पृच्छ्यते ॥१९॥ पूजायां किं पदं प्रोक्तं अस्तनं को बिभर्त्युरः ॥ क आयु
धतया समाख्यातः प्रलंबासुरविद्विषः ॥२०॥

पूजायामर्चायां किं पदं प्रोक्तं कथितं सु इति पदं पूजावाचकः अस्तनं स्तन
हीनं उरः हृदयं को बिभर्ति ना पुरुषः प्रलंबासुरविद्विषो बलभद्रस्य आ
युधतया कः समाख्यातः कथितः सीरः समुदायेन इष्टं किमिंद्रस्य नाम
सुनासीरः ॥ इति व्यस्तजात्युदाहरणं॥

कोऽराध्येति॥ ईहनिनो मोदाय को भवति रा इति द्वयं असुरविद्विषो नारा
यणस्य का प्रिया मा इति लक्ष्मी अश्रवितर्के किंपदं भवति नु इति वितर्के।
दंतछदभूषणं अधराभरणं कः रागः रक्तता समुदायेन दृष्टं रामानुरागः॥ २१
इति व्यस्तजातिः॥ अपीति॥ २२॥ कश्चित् पृच्छति द्विजिह्वैः सर्पैः सेविता क

कोऽराध्यस्य मोदाय का प्रिया सुरविद्विषः पदं अश्रवितर्के किं को दंतछ
दभूषणं॥ २१॥ अपि सेविता द्विजिह्वैः कदापि केयं ति न विकारं॥ विछि
द्यमानतरवः स्वगुणैरधिकं विराजंते॥ २२॥ इति समस्तजातिः॥

दापि के विकारं न गच्छंति तत्रोत्तरं मलयतरवः चंदनवृक्षाः चान्यत वि
छिद्यमानतरवः छेदितशरीराः स्वगुणैरधिकं विराजंते के शोभंते त ६
त्रोत्तरं मलयतरवः चंदनद्रुमाः छेदिता अपि शोभंते॥ २२॥

अनिभृत इति॥ २३॥ कश्चित् वदति पुंसां पुरुषाणां हृदयहारी चित्तापहारका
री कः प्रत्युत्तरं मधुसमयः कथंभूतो मधुसमयः अनिभृतकोकिलनिःस्वन
मुखरितसद्कारकाननं अनिभृतं निरंतरं ये कोकिलनिस्स्वनाः शब्दाः तैर्मु
खरितानि सद्कारा णामाम्राणां वनानि यत्र स अनिभृत पुनः कथंभूतः मधु
करैर्भ्रमरैः झंकारेण शब्दायमानाः कंकेल्लयो शोकवृक्षा यत्र स मधु॥ ॥ मधुसम यः

अनिभृतकोकिलनिःस्वनमुखरितसद्कारकाननः पुंसां॥ को भवति
हृदयहारी मधुकरझंकारकंकेल्लिः॥ २३॥ समस्तजातिः॥ व्यस्तं समस्त
मथवा समासपदभंगतो द्विः पृष्टं यत्तदेव स्यात् द्विर्व्यस्तं द्विःसमस्तकं॥ २४॥

व्यस्तपिति॥ २४॥ व्यस्तं अथवा समस्तं समासेन पदभंगेन वा द्विः पृष्टं तत् द्विर्व्य
स्तं समासेन द्विःसमस्तं एवं योज्यं तत्राशंका तर्हि पदभंगसमास इत्येव कुतो न
कृतः इति चेत्सत्यं सर्वदि अग्रेोत्तरं उच्चार्यमाणः समस्तमिव भागा भाति ततः

पदंगेनहेतेव्यस्तंवाथद्वि
समासवदेवतेपिसमासः।द्विरुक्ति
जातिस्तत्क्रेयः॥

वर्षास्विति॥२५॥ वर्षाकालेषु वर्षासु का नवति कालिका कालिमा निर्मधु
अब्जं कमलं कीदृग् नवति उत्तरं अपालिः अपगता अलयो भ्रमरा यत्र तत्
अपालि चक्षुन रन्ध्रतवसुधासदृतं शेषं को बिनर्ति को धारयति कमव: क

वर्षासु का नवति निर्मधु कीदृगब्जं शेषं बिनर्त्ति वसुधासदृतं क एक:॥आ
मंत्रयस्व धरणीधरराजपुत्री कोत्रास्थि नस्म निचितांग जनाश्रय:स्या त॥२५॥

छप: पुन: धरणीधरनाथपुत्री हिमाचलपुत्री पार्वती मामंत्रयस्व हे कालि
कोत्र अत्र क: अस्थि नस्मनिचितांगजनाश्रय: अस्थीनि नस्मानि च अस्थि ७
नस्मानि निचितमंगं यस्य स अस्थि० एतादृशो जन: तस्याश्रय: क: स्यात् उत्त
रं कापालिका पालि कमव:॥२५॥

कीदृशामिति॥२६॥ नोवद मरुस्थलं मरुदेशं कीदृशं मतं कथितं अवारि नवि
द्यते वारि जलं यत्र तद्वारि जलरहितं वारिकुत्र सति कस्मिन् सति नूषणं मंड
नं स्यात् तोरणे उत्तरं नोजन ब्रूहि हे श्रेष्ठ कथय स चाप: धनु: सदृतो सुनटो
योधा विद्विषां शत्रूणां कुले समूहे कीदृशो नवति उत्तरं अवारितो रणे संग्रामे अवारितो न वति॥२६॥

कीदृशं वद मरुस्थलं मतं वारिकुत्र सति नूषणं नवेत्॥ब्रूहि कं तसुनट: स का
र्मुक: कीदृशो नवति विद्विषां कुले॥२६॥ इति द्विर्व्यस्त जाति:॥ पक्षि श्रेष्ठ जलाद्रव:।
सखी बन्धु क्षमा वाच्या कथं वद ज्येष्ठमासे गता: शेषं कीदृशेपल्य

पक्षीति॥२७॥ पक्षी श्रेष्ठ सखी बन्धु क्षमा एते शब्दा: कथं वाच्या: नवंति उत्तरं प
क्षि वि पदवाच्य: श्रेष्ठो वरमिति पदवाच्य: सखी आली पदवाच्य: बन्धु नकुली
पदवाच्य: क्षमा पृथिवी इरा पद वाच्या समुदायेन केन चित् दृष्टं ज्येष्ठमासे शेषं
गता भुव: कीदृशेपो नवंति अल्पजला सती तत्रोत्तरं विवरागान कुलीर विवरेऽव कुलीरविवरेऽवस्थिताभवेत्॥२७॥

विश्वमिति ॥२८॥ विश्वंभरा प्रलंबघ्न ब्रीहि मानुषसंयता एते शब्दाः कथं वाच्याः
भवंति विश्वंभरा भूपदवाच्या प्रलंबघ्न संबोधन बलपदवाच्यः ब्रीहि यवपद
वाच्यः मानुष नरपदवाच्यः संयतः संग्रामाः आजयः बहुवचनांतः केनचित्पृष्ट
ष्टं दिनादौ का विकसंति तत्रोत्तरं कुवलयवनराजयः श्रेण्यः इति द्विर्व्यस्तजातिः २८

विश्वंभरा प्रलंबघ्न ब्रीहि मानुषसंयताः ॥ कथं वाच्या भवंत्येते दिनादौ विक
संति काः ॥२८॥ इति द्विर्व्यस्तजातिः ॥ दृष्टं पदविभागेन समुदायेन यद्भवेत् ॥
ध्रुवं व्यस्तसमस्तं तदुभयार्थप्रदर्शनं ॥२९॥ इति व्यस्तसमस्तलक्षणम् ॥

दृष्टमिति ॥२९॥ पदविभागेन यत् दृष्टं तत् समुदायेन भवेत् तं प्रति बुधा व्य ८
स्तसमस्तं ब्रुवः कथयंति स्म एतदुभयार्थप्रदर्शनं उदाहरणे स्फुटीभवि
ष्यति ॥२९॥

कां प्रियेणेति ॥३०॥ का वरांगना प्रियेण भर्त्रा रहिता धात्रि इह केन तनयेन नं
दिता सुतेन सह हर्षिता तत्रोत्तरं शकुंतला भरतेन कीदृशेन पुरुषेण पक्षि
णां बंधनं सदा समभिलक्ष्यते शकुंतानां पक्षिणां लाभेन यो सौ रतः शकुंतलाभरतेन ॥३०

का प्रियेण रहिता वरांगना धात्रि केन तनयेन नंदिता ॥ कीदृशेन पुरुषेण प
क्षिणां बंधनं समभिलक्ष्यते सदा ॥३०॥ कीदृशं हृदयहारि कूजितं कः सुखा
य राशिनृपतेर्मतः कस्तवास्ति विपिने भयाकुलः कीदृशश्च न भवेन्निशाकरः ॥३१

कीदृशमिति ॥३१॥ केनचित्पृष्टं हृदयहारि कूजितं शब्दः कीदृशं प्रत्युत्तरं
कलं राशिनृपतेः चंद्रवदुज्ज्वलं नृपतिः तस्य नृपतेः कः सुखाय मतः उत्तरं
कवि विपिने अरण्ये तव भयाकुलः कोस्ति अहितः समुदायेन दृष्टं निशाक
रः कीदृशो न भवति कलंकविरहितो न भवति अत्र पूर्वं व्यस्तं पश्चात्समस्तं

२ ×द्विर्व्यस्तंमेवसमस्तं समुदायेन यद्भवेत् त्रिधा भिन्नं तदेवोक्तं द्विर्व्यस्तकसमस्तकं ॥२१॥

द्विर्व्यस्तमिति ॥२१॥ द्वाभ्यां वारा [illegible] व्यस्तं पृथक्कृतं समस्तं समुदायेन यद्भवति तत् द्विर्व्यस्तसमस्तकं भवति तत् त्रिधा भिन्नं भवति त्रिप्रकारेण भिन्नं भवति ॥२१॥
उदाहरणमाह ॥ कोशंकरस्येति ॥२२॥ शंकरस्य महादेवस्य वल्लभो को अदी
सर्प्पो अपयोधरः स्तनरहितः को भवेत् ना पुरुषः परस्य शत्रोर्निश्चितं निश्चितं रूपः
वशमेति स कीदृश् वदोत्तरं क्षतनयः क्षतो गतो नयो न्यायो यस्य स क्षतनयः न्या

×नियतं कोशंकरस्य वल्लयाव पयोधरं कः कीदृश परस्यं वशमेति नृपः ॥ संबोधयो रग
पतिं विजयी च कीदृश दुर्योधनो न हि भवेत् वद कीदृशाः ॥२२॥

यरहितः जो विघ्नवद उरगपतिं शेषादिं संबोधय हे अदीन अदीनाभिनः स्वामी
तस्य संबोधनं क्रियते हे अदीन विजयी पुमान् कीदृश भवति अक्षतनयः न क्षतः
अक्षतः नयो न्यायो यस्य स अक्षतनयः न्याययुक्तो विजयी भवति त्वं वद दुर्योध
नः कीदृशो न भवेत् अदीनाक्षतनयो न नहीनमदीनं अक्षीणं यस्य स अदीनाक्ष

४ तनयो न भवति किंतु दीनाक्षस्य धृतराष्ट्रस्य तनयः पुत्रः कीदृशः नदीनः अदीनः नक्षतः अक्षतः नयो न्यायो यस्य स अदीनाक्षतनयः ॥२२॥

को मोदायेति ॥२४॥ हरीश्वरस्य मोदाय को विदितः उत्तरं राजवंद्य गुरुसंबोधनीयः
कः हे जीव धात्र्यां पृथिव्यां कलौ विरलः कः स्यात् सज्जनः सत्र नवमेघः किंवत् इ
भवत् द्विजः कीदृश न भवति अनः न विद्यते अः कृष्णो यस्य सः अनः कृष्णरहि
तो न भवति लेखवाक्चनं का राजीव खलः अतिशयदुःखाय कीदृशो भवति उत्तरं

॥ को मोदाय हरीश्वरस्य विदितः संबोधनीयो गुरुः को धात्र्यां विरलः कलौ न
वघनः किंवत् कीदृश द्विजः का लेखवाक्चनं भवेद् अतिशयं दुःखाय कीदृश
खलः को विद्याधिपतिर्मनोभवसमो दृष्ट्यां पुमान् कीदृशः ॥२४॥

पार्श्वे वसन् विद्याधिपतिः कः इभवदनः दृष्ट्यां मनोभवसमः कीदृशः पुमान्
भवति उत्तरं राजीवसन्निभवदनः कमलसदृशमुखः ॥२४॥ राजीवसन्निभवद
नः द्विर्व्यस्तसमस्तजातिः ॥२४॥

द्विःसमस्तमिति॥२५॥ द्विर्वारं यदा समस्तं दृष्टं तत व्यस्तेन पुनर्भवेत तत् द्विःसम
स्तकं व्यस्तं अस्मपंडितैः कथितं॥ इति लक्षणं॥२५॥ उदाहरणमाह॥ कीदृक्षे
ति॥ सुराज्ञः शोभनभूपस्य सकलो जनः कीदृशो भवति उत्तरं विधुरविरहितः

द्विःसमस्तं यदा दृष्टं व्यस्तकेन पुनर्भवेत तद्द्विःसमस्तकं व्यस्तं कथितं अ
स्मपंडितैः॥२५॥ कीदृक्षः सकलो जनो भवेत्सुराज्ञः कः कालो विदितः
दंधकारदेतुः॥ कः प्रेयान् कुमुदवनस्य को निहंति शात्रव्यं वद शिरसा जितः त्वया
कः॥२६॥

विधुरेण कष्टेन विरहितः पुनरिदंधकारदेतुः कः कालः कः समयः विदितः
उ० विधुर० विधुश्चंद्रः रविः सूर्यः ताभ्यां विरहितः रहितः कुमुदवनस्य कः प्रेया
न् अभीष्टः कः विधुश्चंद्रः च पुनरन्यत शात्रव्यं शात्रवत्वं को निहंति अवि: मेंढकः १०
केन शिरसा मस्तकेन त्वं वद त्वया को जितः अहितः शत्रुः विधुरविरहितः उत्तरं॥

संग्रामे इति॥२७॥ संग्रामे त्वया स्फुरदसिना सतेजसा खड्गेन के हताः नरकेरेणवः
नो नरकरेणवो हस्तिनो हताः बत इति खेदे आश्चर्ये वा निरये नरके नरस्य के ऽः
खं कुर्युः नरकरेणवः नरकाणां रेणवः नरकरेणवः नो कस्मिन्पदार्थे कदापि लो
म न भजति उद्भवति नरकरे मनुष्यहस्ते पुनर्नो जगति लघुत्वभाजं के उत्तरं अणवः॥२७॥

संग्रामे स्फुरदसिना हताः त्वया के के ऽः खं बत निरये नरस्य कुर्युः कस्मिन्नुद्भव
ति कदापि नैव लोम जाता के जगति महाल्लघुत्वभाजः॥२७॥ इति द्विःसमस्तक
व्यस्तजातिः॥ एकश्रुत्या वचो यत्र भिन्नार्थप्रतिपादकं॥ प्रभेदं द्विःसमस्तस्य
तमेकालापकं विदुः॥२८॥

एकश्रुत्येति॥२८॥ एकश्रुत्या यत्र वचः भिन्नार्थप्रतिपादकं भवति द्विःसमस्तस्य प्र
भेदं यत् तं प्रति बुधाः एकालापकं विदुः कथयंति॥२८॥ इति लक्षणं॥

कीदृशीति॥ ३९॥ परमपापकर्मभिः पापनरैः निरयभूः नरकभूमिः कीदृशी अनेक
प्रकारेण सेव्यते उत्तरं नरकपालरचिता। नरकपालकैः रचिता पुनः प्रेतराक्षसपिशा
चास्तैः सेविता पितृकाननस्थली कीदृशी उत्तरं नरकपालरचिता नराणां मनुष्याणां कपालैर्मस्तकैः रचिता ३९॥

कीदृशी निरयभूरनेकधा सेव्यते परमपापकर्मभिः॥ प्रेतराक्षसपिशाचसेविता की
दृशी पितृकाननस्थली॥ ४०॥ केसरद्रुमतलेषु निश्चलः कीदृशो भवति म
त्तकुंजरः तत्वतः शिवमवेक्ष्य लक्षणो। रर्जुनः समिति कीदृशो भवेत्॥ ४०॥ एकालापकजातिः

केसरेति॥ ४०॥ केसरद्रुमतलेषु संस्थितो मत्तकुंजरः कीदृशो भवति दानवकु
लभ्रमररक्षितः दानेन मदेन वकुलभ्रमरास्तैः रक्षितः दानं द्वितीयपक्षे समिति संग्रा
मे अर्जुनः शिवमवेक्ष्य तत्वतः लक्षणैः कीदृशो भवेत् दानवं दानवानां दैत्यानां ११
कुलभ्रमेण रक्षितो भवत्॥ दानवकुलभ्रमरक्षितः॥ ४०॥ एकालापकजातिः॥

शब्दार्थलिंगेति॥ ४१॥ शब्दार्थलिंगवचनैः कृत्वा कथंभूतैस्तैः व्यस्तैर्वा समस्तैः पु
पुनर्विभक्त्या यत्प्रकर्षेण भिन्नं भवति तत्प्रभिन्नकमुच्यते॥ ४१॥ निर्जितेति
॥ ४२॥ निर्जितासकलाअरातयो येन तस्य संबोधनं हे निर्जितसकलाराते त्वं
वद कएको मृत्योर्यमाद्भयं न गच्छति नाप्नोति उत्तरं अजः न विद्यते न जायते इति

शब्दार्थलिंगवचनैः व्यस्तैर्वा समस्तकैः विभक्त्या च प्रभिन्नं यत् तत्प्रभिन्न
कमुच्यते॥ ४१॥ निर्जितसकलाराति गच्छति को नैको मृत्योर्भयमृच्छति मे
घात्यये कृतरुचिराशायाः किं तिमिरक्षयकारि निशायाः॥ ४२॥

वा अजः जन्मरहितः पुनः अन्यत् निशायारात्रेः किं वस्तु तिमिरक्षयकारि भवति
उत्तरं विधुतारातेजः विधुश्चंद्रः ताराश्च तेषां तेजः विधुतारातेजः कथंभूताया रा
त्रेः मेघात्यये शरत्काले कृतारुचिराआशादिशो यस्यास्तस्यां ४२ विधुतारातेजः

॥विद्गणपतिरिति॥४३॥ विद्गणपतिर्गरुडः कमद्दितं शत्रुं हतवान् विनाशितवा
न् अद्दिं सर्प्पं जनमद्दितं लोकैः पूजितं पुरं कीदृश नवति अकरं करदद्दितं नो
धीन्तवद कठिनं किं विदितं अयो लोदः यादःपतिः समुद्रः नयक्कृत कीदृशो

विद्गणपतिः कं हतवानद्दितं कीदृश नवति पुरं जनमद्दितं॥ किं कठिनं विदि
तं वद धीन्द्रत यादःपतिरपि कीदृश नयक्कृत ४३॥ अनुकूल विधायि देवता
विजयी स्यात् ननु कीदृशो नृपः विरहिण्यपि जानकी वने निवसंती मुदमाद
धौ कुत॥४४॥

नवति अद्दिमकरमयः अद्रयः सर्पाः मकरा मत्स्या तन्मयः इति प्रथितकं ४२
अनुकूलेति॥४४॥ अनुकूल विधायि दैवं भाग्यं यस्य एतादृशो विजयी नृपः की १२
दृशः स्यात् कुशलवर्द्धितः कुशलेन वर्द्धितः जानकी सीता विरहिण्यपि वने वसं
ती मुदं हर्षं कुतः आदधौ कुशलवर्द्धितः कुशलवयोः वृद्धिं तस्मात् कुशलवर्द्धितः॥४४॥

कुसुमपिति॥४५॥ योगिनः सर्पाः नाकतः स्वर्गात् कुसुमं पतत् एतत् ज्ञात्वा कस्मै स्पृह
यंति सुरतरवे कल्पवृक्षाय सुशिक्षिता वरांगना रतं संभोगं प्राप्य यत्नं क कुरुते सु
रतरवे संभोग शब्दे॥४५॥ शब्दार्थं विनक्ति चिन्नं॥ कापुंजदारेति॥४६॥ हरिर्नारायण
समुद्रमध्यमग्नां समुद्रे बुडितां कापुंजदार उद्धारयामास कं पृथ्वीं आगमानां सि

कुसुमं पतदेत्य नाकतो वद कस्मै स्पृहयंति योगिनः अधिगम्य रतं वरांगना क्व तु
यत्नं कुरुते सुशिक्षिता॥४५॥ शब्दार्थं विनक्ति चिन्नं॥ कापुंजदारदहरिं बुधिम
ध्यमग्नां कीदृशं श्रुतं नवति निर्मलमागमानां आमंत्रय स्व वनमग्निशिखावलीढं
त्वापि को दहति के मदयंति भृंगान्॥४६॥

द्धांतानां निर्मलं श्रुतं कीदृश नवति दमकरं क्षमाकारकं अग्निशिखाव्याप्तं वनं आमं
त्रयस्व हे हविन दवो विद्यते यत्र दवीतस्य संबोधनं हविन पुनस्तद्वनं को दहति दवः

दावानलः चञ्चुतन्त्रृंगान्मधुकरान्के मदयंति केमद
मुत्पादयंति कुंदमकरंदबिंदवः॥४६॥

अन्धदस्युदारणं तस्माद् ॥ वसतीति ॥ ४३ ॥ सरोरुहसंततिः कमलपरंपरा कु
त्रवसति के उदके केचित्सरोरुहसंततिरिति पठंति तत्रोत्तरं के मस्तके उनदि
नकृतोरविः तिमिरच्छिदों धकारविनाशकाः के भवंति किरणोत्कराः किरणा

वसति कुत्र सरोरुहसंततिः दिनकृतोनुके तिमिरच्छिदः ॥ पवनाक्षस प
त्नरणोत्सुकं उरुषमा हृदयको जगतः प्रियः ॥ ४४ ॥ इतिशब्दार्थ वचनमिन्नं

नामुत्कराः समूहाः किरणोत्कराः समूहाः कश्चित् कथयति पवननक्षसपत्न
रणोत्सुकं उरुषमा हृदय आकारस्य उत्तरं हे केकिरणो त्क केकी मयूरः त
स्य रणे उत्सुकः उत्कः उत्कंठितः तस्य संबोधनं क्रियते हे केकिरणोत्क जगति १२
संसारे प्रियः कः राः द्रव्यं ॥ केकिरणोत्कराः ॥ ४६ ॥ इतिशब्दार्थवचनमिन्नं ॥

कीदृगिति ॥ ४८ ॥ यम गृहं गतस्य नरस्य गृहं कीदृश भवति द्वाराविहाइतिखेदे दारा
वीवचनं यस्मिन्नस्ति तद्द्वाराविशं भः तरणे जलतरणे जनानां कारक्षिकाः नावः
नौकाः पुनर्हे कं वदे निगरणते तवभूषाशोभा कथं न इति मुक्ताफलकलापेरि
ति दृष्टे सति दत्तोत्तरं किं द्वाराविनावः वो युष्माकं विना नो हारा भूषान ॥ ४८ द्वा राविनावः

के०

कीदृशगृहं याम्यगृहं गतस्य कास्त्राणमंभस्तरणे जनानां ॥ भूषा न ते कथं तु दृष्टे
मुक्ताकलापे रितिचोत्तरे किं ॥ ४८ ॥ कवयो वद कुत्र कीदृशाः कविनं किं विदितं
समंततः अधुना तव वैरियोषितां हृदितापः प्रबलो विद्यायकां ॥ ४९ ॥ शब्दार्थवि
नंक्ति लिंगमितं ॥

कवयो वदेति ॥ ४९ ॥ कवयः कुत्र कीदृशाः गिरिसारसुरवाः भवंति गिरिवाण्यां सा
रंप्रधानं सुखं येषां ते गिरि० सामस्त्येन किं वस्तु कविनं विदितं प्रसिद्धं गिरिसारं मेरु
गिरिः कश्चित् पृच्छति नो तव वैरियोषितां शत्रुस्त्रीणां हृदि अधुना कां विद्याय प्रब

मेघात्यय इति॥ मेघविनाशे सुजगावगाढं किं सुजग उरूषेः सुखेन किमवगाढ्ते स
रः वा पुनः वारणमल्लवेश्याः का विडंबयति जरा स्त्रीवस्था तथा दुर्वारवीर्यः रणे को
भवति दुर्वारो वीर्यं विक्रमो यस्य तस्य को भवेत् जयः तरणेः प्रभातिः सूर्यप्रभातिः काः

मेघात्यये भवति किं सुजगावगाढं का वा विडंबयति वारणमल्लवेश्याः दुर्वारवीर्य
विजयस्य रणे भवेत् कः काः स्मेरवक्त्रं सुजगाः तरणेः प्रभातिः॥५०॥ इच्छति शिरोरुहे
मधुमथनं मधुमथनस्त्वं शिरसि रुहं च कः स्वभुजपल्लतया विदितः कानत्रुयानतया ग विविदि
मुदि ता॥५०

स्मेरवक्त्रं प्रफुल्लितमनोहरा का भवति सरोजराजयः कमलश्रेणयः॥५०॥ इच्छति।
इति॥५१॥ शिरोरुहः केशाः कृष्णं प्रति इच्छति वा पुनः मधुमथनस्त्वं शिरोरुहं इच्छति स्व
पृथिवी स्वभुजनिश्चयेन वा पल्लतया को विदितः नौकेशव नौका। नौकेशव नेत्र को ष्टंद्यस्य सवने २४
को वानरः ननु परिप्रश्नेण विधानीयेन ते प्रवहणलेन का गदिता केशव नौका नौके
शव नौका नौ वेद्मी॥५०॥ लिंगवचनभिन्नं॥

न भवतीति॥ मलयाचलस्य भूः कीदृशी ने भवति उत्तरं विपन्नगा न भवति विगताः पन्नगाः
सर्पा यस्यां सा सर्परहिता न भवति तथा इह संसारे कुचं को न बिभर्ति न दधाति ना पुरुषः
श्रीर्लक्ष्मीः कं पुरुषं गता अं नारायणं कश्चिद् इच्छति भवद्वेरि समूहेषु नित्यं कास्ति विप
त् कष्टं तथा बलमथनेन इंद्रेण केषां विपद्विधायि कष्टदत्तं नगानां पर्वतानां विपन्नगानां॥५२॥

न भवति मलयस्य कीदृशी भूः कः इह कुचं बिभर्ति कं गता श्रीः भवदरिनिवहेषु
कास्ति नित्यं बलमथनेन विपद्विधायि केषां॥५१॥ समयमिह वदति कं निशीथं शम
कानत्थ यति ... वदं वारिवाहः वितरति जगतां मनस्सु कीदृश मुदमतिमात्रमयं सदा तडागः॥५२॥

श। सूमय मिति इह निशीथः कं समयं वदति अर्द्धरात्रिः कं कालं वदति अरविंनविद्यते रविर्यस्य सतं
अरविं जो वद वारिवाहः मेघः कान्शमयति द्वान् दा... नो जगतां मनस्सु की
दृशा तडागः मुदं अति विस्तारं यथा स्यात् तथा वितरति निरंतरं उ अरमरविंदवा
त्वाः कमलयुक्तः॥५३॥ इति शब्दार्थ विभक्ति प्रथमायां द्वितीया विभक्त्येक वचनब

२५ कीदृक्षमिति॥५३॥ कीदृक्षं बलं सैन्यं संयातेऽत्र तु निर्दंति उत्तरं अत्रि न विद्यते नीर्जयं य
स्य तत् अत्रि निर्जेयं विलो नारायणस्य मनसि सदा निरंतरं मुदं दर्पकात नोति मालक्ष्मी:
शरधिमुखं वन्तूणीरवदनं तु छंसतत्क्षन्त्यं सत् किं निगद्यते उत्तरं अनिषु न विद्यंते इषवो
बाणा यस्मिन् तत् अनिषु तथा पमानं । मरणसमं तुल्यं केषु नवति अनिमा । निषु अहंकार शुक्लेषु ॥५४॥

॥कीदृक्षं समिति बलं निर्दंति रात्रु विलो: कामनसि मुदं सदा तनोति तु छंस छर
धिमुखं निगद्यते किं पंचलं समम दमान मेव केषु ॥५४॥ घनसमये शिखिषु स्यान्नृ
त्यं कीदृक्षु: किं घनात् पतति॥ कस्य न गमनं मानस गमनं प्रति कीदृशा हंसा: ॥५५॥

घनसमये इति॥ घनसमये मेघागमे कीदृक्षु शिखिषु मयूरेषु नृत्यं स्यात उत्तरं मुदा दर्पेण
सद्वर्त्तैवेयेषु तेषु समुत्सु दर्पयुक्तेषु तथा घनात मेघात किं पतति उत्तरं कं जलं पुनर्घना
गमे कस्य गमनं न नवति अनस: शाकटस्य हंसा मानस गमनं प्रति कीदृशा: नवंति समु
त्सुकमनस: संसम्यक प्रकारेण उत्सुकं मनो येषां ते समुत्सुकमनस: ॥५५ इति शब्दार्थं तु २५

॥अर्थमात्रे केति॥५६॥ केचन सुकुमारधिय: पंडिता: कवित्वं बध्नंति तत्कवित्वं वि
दग्धै: पंडितैर्नादृतं नादरितं॥५६॥आनंदेति॥५७॥ सज्जनान् भूतले को त्यानंदय
ति उत्तरं । मित्रोदय: मित्रस्योदय: मित्रोदय: तथा पद्मानि क: प्रबोधयति को वि
काशयति उ० मित्रोदय: सूर्योदय: तथा तमांसि अंधकाराणि को विनाशयति।
मित्रोदय:॥५७

॥अर्थमात्रैकभेदेन निबद्धंति केचन सुकुमारधियस्तद्धि विदग्धैर्नादृतं य
था॥५६॥आनंदयति को त्यर्थं सज्जनानेव भूतले। प्रबोधयति पद्मानि तमां
सि च निर्दंति क:॥५७॥अटवी कीदृशी प्रायो दुर्गमा नवति प्रिय: प्रियस्य की
दृशी कांता तनोति सुरतोत्सवं॥५८ मदनवती॥

॥अटवीति॥ कश्चित् पृच्छति: [illegible] ति नो प्रियप्रायो बाहुल्येन कीदृशी अटवी
दुर्गमा दुस्तरा नवति उ० मदनवती मदनफलवृक्षसंयुक्ता तथा कीदृशी कांता प्रियस्य
भर्त्तुः सुरतोत्सवं तनोति विस्तारयतीति मदनवती कामातुरा॥५८॥

॥भिन्नावश्यमिति॥५०॥प्रश्नकोविदैः शास्त्रार्थो भिन्नावबश्यं कर्त्तव्यो लिंगादिषु यथा
शक्ति। भेदं विपश्चितः आहुः॥५०॥ इति श्रीधर्मदासकृते विदग्धमुखमंडने प्रथम परिच्छेदः॥

॥भिन्नावबश्यं कर्त्तव्यो शास्त्रार्थो प्रश्नकोविदैः लिंगादिषु यथाशक्ति भेदमाहु
र्विपश्चितः॥५०॥इति श्रीधर्मदासकृते विदग्धमुखमंडने प्रथमपरिच्छेदः॥ १॥
॥विशेषणविशेष्यं च यत्र प्रश्ने विधीयते भेद्यभेदकमाहुस्तं प्रश्नं प्रश्नविदो य
था॥ १॥ कीदृग्किं स्यान्नमत्स्यानां हितं स्वेच्छाविहारिणां गुणैः परेषामत्यर्थं मोदते कीदृशः पुमा
न्॥ २॥

॥विशेषणमिति॥ यत्रं यस्मिन् प्रश्ने विशेषणं मुख्यपदं विशेष्यं च विधीयते यत्र वेविद्
वो ते प्रश्नविदः पंडिताः तं प्रश्नं भेद्यभेदकमाहुः कथयंति॥ १॥ कीदृगिति॥ मत्स्यानां हि
तं कीदृग् न स्यात् उत्तरं विमत्सरः वयः पक्षिणो विद्यंते यस्मिन् तत् विमत्सरः कथंभूतानां म १६
त्स्यानां स्वेच्छाविहारिणां निजेच्छाविचरणशालिनां च पुनर् न्यत् कीदृशः पुमान् परेषामन्ये
षां गुणैरत्यर्थं मोदते हर्षयुक्तो भवति। विगतमत्सरः विमत्सरः॥ २॥

॥अगस्त्येति॥ ३॥ अगस्त्येन मुनिना पयोराशेः समुद्रस्य किं पीतं सत् कियद् उज्झितं त्यक्तं।
उत्तरं कं पानीयं पीतं कियत् सकलं उज्झितं कं कीदृग् सकलंकं कलंकेन युक्तं भो वीर स
मरे आजौ भवता वैरिकुलं कीदृशं कृतं इति प्रश्ने उत्तरं सकलंकं इति भेद्यभेदकजातिः॥ ३॥

॥अगस्त्येन पयोराशेः कियत् पीतं किमुज्झितं त्वया वैरिकुलं वीर समरे कीदृशं कृतं
सकलंकं इति भेद्यभेदकजातिः॥ दीर्घवृत्तेन यत् दृष्टं उत्तरं कियदक्षरं तदोजस्वी
ति विख्यातं ऊर्जितं वेति केचन॥ ४॥

॥दीर्घवृत्तेनेति॥ ४॥ यत् प्रश्नं दीर्घवृत्तेन दृ [illegible] रं उ कियदक्षरं स्वल्पा [illegible] रं तत् प्रश्नं [illegible]
जस्वीति विख्यातं प्रसिद्धं केचन कोविदाः ऊर्जितं तं कथयंति॥ ४॥

॥कामिन्येति॥५॥ कश्चित्पृच्छति नो विद्वन्वद कामिन्याः कीदृशुमानवल्लभो
भवति समरतः तुल्यरतः तथा ते तवारयः शत्रवः कुतः कस्मात् जीवार्थिनो निर्यांति उ०
समरतः संग्रामात् कथंभूतायाः कामिन्याः स्तनभारमंथरगतेः स्तनयोर्भारेणमं
थरामंदागतिर्यस्यास्तस्याः पुनः कथंभूतायाः कामिन्याः लीलाचलचक्षुषः लीलया

॥कामिन्यास्तनभारमंथरगते लीलाचलच्चक्षुषः कंदर्पैकविलासनित्यवसतेः
कीदृशुमानवल्लभः हेलाकृष्टकृपाणपाटितगजानीकात्कुतस्तेरयः त्रासा
यासविशृंखलकंवकुहरा निर्यांति जीवार्थिनः॥५॥

चलती चक्षुषी यस्यास्तस्याः पुनः क० कामिन्याः कंदर्पैक० कंदर्पस्याद्वितीयो विला
सस्तस्य नित्यवसतिः तस्याः कथंभूतात्समरतः हेला० हेलया लीलया कृष्टा ये कृपा
णाः तैः पाटितं विदारितं गजानीकं सैन्यं यत्र तस्मात् हेला० कथंभूता अरयः त्रासखेदे

नशृंखलं कंबकुहरं येषां ते त्रासायास० उ० समरतः॥ अत्रो हरं स्वल्पं हस्तं तु दीर्घं॥५॥ ८

॥दैत्यारातीति॥ असौ दैत्यारातिर्नारायणः वराद्वपुषा भूकरशरीरेणांबुधेः समुद्रा
त् काश्यपुजहार कुं पृथ्वीं रूपं कांतिं का विनाशयति उ० जरा हृधलं पुनर्मधुवधूवैधव्य
दीक्षागुरुः कः अस्तृतरं कः कृतः मधुदैत्यस्य या वधूस्तस्या वैधव्यं तद्दीक्षा तस्या
गुरुः मधु० तथा विंध्यादिवनेन वसल्लकीकवलनैः स्वच्छंदं के निवसंतीति उ० त्तरं॥

॥दैत्यारातिरसौ वराद्वपुषा काप्युज्जहारांबुधेः का रूपं विनिहंति को मधुवधूवैधव्य
दं दीक्षागुरुः सल्लकीकवलनैः पंपासरोमज्जनैः के विंध्यादिवने वसं
त्यनिमत्तक्रीडाभिरामस्थिता॥६॥ कुंजराः तेजस्वीजातौ॥

कुंजराः कथंभूताः कुंजराः अनिमत्तक्रीडाभिरामाः मनोज्ञक्रीडायां स्थिता अनिम ७
ता॥ तेजस्विजातिः॥ उत्तरं कुंजरा अत्राप्युत्तरं स्वल्पं हस्तं तु दीर्घं॥

॥उपमादेरिति॥ उपमादेरलंकारः बहुभेदेन कथितः तद्यत्नेन सर्वं सालंकारं उच्यते॥
॥कल्याणेति॥ काचित् नायिका कल्याणवाक् प्रियं प्रति पृच्छति भो कांत अत्रास्मिन्
संसारे त्वमिव किंपदं कल्याणवाक् भवति त्वं सुखं पुनः पृच्छति सद्भूपतें प्रधाननरे
श्वरस्य त्वमिव परितोषकारी हर्षकारकः को भवति उ० करः राजया संद्रव्यं पुनः

॥उपमादेरलंकारो बहुधा परिकीर्तितः यत्नेन कथ्यते सर्वं सालंकारं तदुच्यते॥७॥
कल्याणवाक् त्वमिव किंपदमत्र कांत सद्भूपतेः त्वमिव कः परितोषकारी कः सर्वदा
वृषगतेस्त्वमिवातिमात्रं भूत्याश्रितः कथय पालितसर्वभूतः॥८॥

त्वमिव अतिमात्रं सर्वदा निरंतरं वृषगतिः को भवति उ० शंकरः कथंभूतः शंकरः वृषे
धर्मे गतिर्गमनं यस्य सः इत्यपि विशेषणीयं कथंभूतः शंकरः भूत्या रक्षाश्रितः कांतप
क्षे भूत्या लक्ष्म्याश्रितः पुनः कथय पालितसर्वभूतः कः पालिता रक्षिताः सर्वे भूताः येन १८
सः पालितसर्वभूतः कः शंकरः महेश्वरः शंकर इत्युत्तरं॥८॥

॥सूर्यस्येति॥९॥ कश्चित् पृच्छति भो वद सूर्यस्य तिमिरकुंजरवृंदसिंही का भवति ना कां
तिः तिमिराणामेव कुंजरवृंदं तत्र सिंहीव सिंही तिमिर० सत्यस्य सुकृतवारिधिचंद्ररेखा
का भवति गी वाणी तथा पार्थः अर्जुन अरिदावकृशानः अरिवृंदवालवह्निरिवि
वह्निः कीदृग्भूत रथी रथयुक्तः तथा हरस्य महादेवस्य मालतीकुसुमदामवत्का च

॥सूर्यस्य कांति तिमिरकुंजरवृंदसिंही सत्यस्य का सुकृतवारिधिचंद्ररेखा पार्थश्च
कीदृगरिदावकृशानो भूत का मालतीकुसुमदामहरस्य मूर्ध्नि॥९॥ भागीरथी॥
॥लघुवृत्तेन यत् पृष्टं प्रभूताक्षरमुत्तरं।स केवलकमितीछंति तद्विदस्तद्विदं यथा॥ १०॥

॥ गंगा॥ मूर्ध्नि मस्तके॥९॥ सालंकारजातिः॥ लघुवृत्तेनेति॥१०
वति प्र० भागीरथी॥ गंगा॥ क मूर्ध्नि मस्तके॥ ९॥ सालंकारजातिः॥ लघुवृत्तेनेति॥ १०
यत् प्रश्नं लघुवृत्तेन पृष्टं सत् प्रभुताक्षरेरुत्तरं स केवलकं बुधाः इच्छंति। कथंभूता बुधा
तद्विदः तं प्रश्नं जानंतीति तद्विदः इतीदं लक्षणं॥ उदाहरणमुखेन स्पष्टयति॥१०॥

के स्थिरा इति॥११॥ अत्र संसारे स्थिराः के अगाः पर्वताः नग इति अगाः तथा स्त्रीणां
प्रियाः के भवंति धवाः भर्त्तारः अप्रियः कः अरिः शत्रुः नक्तं रजनी या हृदये रजनि
रम्या भूत्व त्वं कीदृश भवति उ० ततरंगा तत इति शब्दस्य रागो यस्यां सा अथवा विस्तीर्ण

के स्थिराः के प्रियाः स्त्रीणां को प्रियो न क्षमा हृदय नृत्य नृः कीदृशी रम्या नदी कीदृश
घनागमे ११॥ का कृता विष्णुना कीदृश योषिता कः प्रशस्यते असेव्यं कीदृशं स्वामी
को निंद्यं तिनिशातमः॥१२॥ कुमुदबांधवोदयः इति कौतुकजातिः॥

रंगो रागो यस्यां सा तथा घनागमेन दा कीदृश। अगाध वारिपूर जनित तरंगा अगाध
वारिपूरेण जनिता उत्पादिता स्तरंगा यस्यां सा ११ अगाध०॥ का कृतेति॥ विष्णुना
कीदृश का कृता कुमुत कुः पृथ्वी दर्पयुक्ता कृता योषितां कः कीदृश प्रशस्यते अवा
रधवः पालकः भर्त्ता स्वामी असेव्यः कः कीदृश अदयः दयारहितः निशातमः कोदं

प्रश्नवर्णेति १३ यत्र प्रश्ने प्रश्नोत्तरयोः समवर्णा भवंति तत्प्रश्नं प्रश्नोत्तरसमं कथ्यते॥१३
॥ कंदर्पेति॥१४॥ पंडिताः मदजनकं मदोत्पादकं कंदर्पमाहुः उत्तरं तदेव कंदर्पं॥ तथा
अच्छतमा इह अतिनिर्मला काचघटी कथिता उत्तरं काचघटी इत्यादि प्रश्नं यदा स्त्रुधी
र्वं विचिंत्य तदुत्तरं सूर्यं ब्रूत॥ पथिकेति॥१५॥ पथिकः कष्टं तिष्ठति मार्गे कः कष्टं तिष्ठति

॥ प्रश्नवर्णश्रुतेस्तुल्यं यत्र स्यादुत्तरं वरं प्रश्नोत्तरसमं तज्ज्ञाः तदाहुः श्रूयतां यथा॥१३॥
कंदर्पमदजनकं प्राहुः काचघटी विदिताच्छतमेह इत्यादि प्रश्नेषु क्वंयत ब्रूत तदुत्तरमा
श्रु चिंत्य॥१४॥ पथिकस्तिष्ठति कष्टं नाविक आस्ते तत्कृत रक्षः" इत्यादि प्रश्नेषु क्वंयत
ब्रूहि तदुत्तरं सुस्पष्टः" प्रश्नोत्तरसमजातिः॥१५॥ यस्मिन्नुत्तरमुच्चार्य प्रश्नस्तस्यैव पृच्छ्यते
पृष्टप्रश्नं तदिच्छंति प्रश्नोत्तरविदो यथा॥१६॥

उत्तरं पथिकः तथा नाविको कार्यः
आस्ते तत्कृतरक्षः कः आस्ते उत्तरं नाविकः नौवाहकः १५ प्रश्नोत्तरसमजातिः॥ यस्मिन्नि
ति यत्र प्रश्ने उत्तरं कथयित्वा प्रश्नं तस्यैव पृच्छ्यते प्रश्नोत्तरविदः तं प्रश्नं पृष्टप्रश्नं उच्यते॥

॥लक्ष्मणेति॥ यत्र प्रश्ने लक्ष्मण इत्युत्तरं तत्र प्रश्नः कीदृशः स्यात् कासारसहिता सार
सानां हिता वल्लभा सारस० का लक्ष्मणा सारसहिता भवति तथा ग्रीष्मे उष्णकाले द्विरद
नां हंदाय वनालीवनश्रेणिः कीदृशी भवति कासारसहिता तडागयुक्ता ॥१७॥ कासारस हिता॥

॥लक्ष्मणेत्युत्तरं यत्र प्रश्नः स्यात्तत्र कीदृशः ग्रीष्मे द्विरदहंदाय वनाली कीदृशी हि
ता॥१७॥ वादय इति यत्र स्यात् उत्तरमथ तत्र कीदृशः प्रश्नः कथय त्वरितं के स्युः
नौकाया वाहनोपायाः ॥१८॥ प्रश्नजातिः॥ कथयाशु कं मित्यादि संस्कायत्रोत्त
रं भवेत् न्यो त्तरं तदिच्छंति काकुमात्रेण गोपितं ॥१९॥

॥वादय इति॥ के निपाताः यत्र प्र
श्ने वादय इत्युत्तरं स्यात् तत्र प्र
श्नः कीदृशो भवति के निपाताः निपातशब्दाः के भवंति वादय इति निपाता भवंति नौ विकर
वदनौ काया वेडायाः वाहनोपायाः के भवंति के जले निपाताः कौटिपात्राणि ॥१८॥ प्रश्न०
॥कथयेति॥ कथयत्वाशु कं संस्का यत्र प्रश्ने उत्तरं भवेत् तत्प्रश्नं न्योत्तरं इच्छंति बुधा

भवतइति॥ जोवद भवतइव तवेवातिस्वच्छं कस्या स्यंतरं अगाधं गंभीरं अति शिशिरं
व भवति उत्तरं सरसः सरोवरस्य तथा काव्यामृतरसमग्नस्त्वमिव को भवति प्रत्युत्तरं
सरसः रसाढ्यः ॥२०॥ वीरेसरुषीति॥ वीरे सुभटे सरुषि सति रिपूणां शत्रूणां हृदयशा
यिनी का भवति यूयं वदत आरा कहारिका नभसि नाड्यपदे वा आकाशे प्रस्थित जल

॥वीरे सरुषि रिपूणां निलयं का हृदयशायिनी भवति नभसि प्रस्थित जलदे कारान
ति इंतवदतारा २१ भन्योत्तरजातिः॥ भवतइवातिस्वच्छं कस्यान्यंतरमगाधमति
शिशिरं॥ काव्यामृतरसमग्न स्त्वमिव सदाकः कथय सरसः ॥२०॥ इति भन्योत्तरजातिः
॥यत्र दृष्टं प्रश्नवाक्ये स्यात् आदिमध्यांत संस्थितं॥ उत्तरं त्रिधा प्रोक्तं आदिमध्यांत पूर्वकं॥२२

देगत जलदे का राजति इंतपरिप्रश्ने प्रत्युत्तरं तारा॥२१॥ भन्योत्तरजातिः॥ यत्र दृष्टमि
ति॥ के न वित दृष्टं यत प्रश्नवाक्ये न दायोत्तरं मध्योत्तरं अंतोत्तरं त्रिधा भवति कथं आ
दिमध्यांत पूर्वकं कथ्यते॥२२॥

२१ ॥भ्रमरदितेति॥२२॥ को विकर भ्रमराणां दितकृत् पद्मः कमलं कीदृशो भवति वदतत्रो
तरं निरंतरविकसितः विकाशवान् तथा प्रायो बाकुल्येन नु विद्दृष्टि थियां ज्योतिषिके
लोके पूज्यते कीदृशो भवति भ्रमरदितः संशयवर्जितः॥२२॥ भ्रमरदितः॥ प्रभवेति॥

भ्रमरदितः कीदृयको भवति तरां विकसितः सदा पद्मः ज्योतिषिकः कीदृक्षः प्रायो तु धि
पूज्यते लोके॥२३॥ प्रभवः को गंगायाः नगपतिरति भुजगशृंगधरः॥ केसेव्यंते सेव
कसार्थैरत्यर्थमर्थरतेः॥२४॥ आद्युत्तरजातिः॥ अयमुदितो हिमरश्मिः कीदृशो व
कीदृशः निता वदनस्य सदृशः नीलादिकैः पलंनैः कस्य प्रत्यक्षता स्फुरति॥२५॥

॥प्रभवइति॥२४॥ को गंगायाः प्रभवः उत्पत्तिस्थानं कः प्रभवः प्रगतो भवो दृश्य भ दि
मावत्तः कथं भूतो हिमावलः नगपतिः पर्वतानां पतिः पुनः कं प्रभवः भुजगाभिशृं
गाणि धरतीति भुजगशृंगधरः तथा सेवकसमूहैः के सेव्यंते प्रभवः स्वामिनः कथं
भूतेः सेवकः अत्यर्थं अर्थे द्रव्ये प्रयोजने वा रताः तैः॥२४॥ आद्युत्तरजातिः॥ अयमि
ति॥२५॥ अयमुदितो हिमरश्मिः कीदृशः वनितावदनस्य सदृशः नीलादिकपदार्थ

प्राप्तिः कस्य प्रत्यक्षता स्फुरति उत्तरं
सदृशः दृग्युग्यां सदवर्ती तेसदृक्षव
स्यसदृशोनेत्रयुक्तस्य॥२५॥

॥गैरिकेति॥ कश्चित्तत्पृच्छति गैरिकमनः शिलादिः प्रायो बाकुल्येन कुतः उत्पद्यते
उ नगतः पर्वतात् यः पुरुषः उक्तः सन् स्थानान्न चलितः तस्य किं वक्तव्यं नगतः
न विद्यते गतं गमनं यस्य स नगतः स्थानान्न चलितः मध्योत्तरजातिः॥२६॥ कस्मि
न्निति॥२७॥ नोवदमीनगणाः मत्स्यसमूहाः कुत्र वसंति वारिपानीये॥ अथवा वि

गैरिकमनः शिलादि प्रायेण त्पद्यते कुतो नगतः॥ यः खलु न चलति पुरुषः स्था
नात् कः स कीदृशः॥२६॥ मध्योत्तरजातिः॥ कस्मिन्वसंति वदमीनगणा विकल्पं
किं वा पदं वदति किं कुरुते विवस्वान्॥ विद्युल्लतावलयवान् पथिकांगनानां उ
द्वेजको भवति कः खलु वारिवाहः॥२७॥ अंत्योत्तरजातिः॥

कल्प्यपदं किं वापदं विकल्पार्थे विव
नो स्वान् सूर्यः किं कुरुते अहर्दिनं पथिकांगनानां उद्वेजकः कः वारिवाहो मेघः कथं भू
तो वारिवाहः विद्युदेव लता विद्युल्लतावलयो स्ति इति विद्युल्लतावलयवान् वि

द्यु[illegible]सहितः॥२७॥ अंत्योत्तरजातिः

॥अन्नूगत इति॥२८॥अन्नूगत इति शब्द प्रचुराभिधायी बहुवाचकः स कीदृश भवेत्
दृष्टिशास्त्रविदो विचिंत्य यूयं वदत अस्य उत्तरं नास्तिकवर्गमध्यः नास्तिकवर्गीयवर्णो यस्य
स नास्तिक वा नकाररहितः अन्नूत इति प्रचुराभिधायी भवति पुनः दृदस्यति मते विदि
ताभियोगः विख्याताभिप्रायः पुमान् कीदृश भवति नास्तिकवर्गमध्यः नास्ति कानां

॥अन्नूगत इति प्रचुराभिधायि कीदृग भवेत् वदत शास्त्रविदो विचिंत्य। कीदृश दृस्य
तिमते विदिताभियोगः प्रायः पुमान् भवति नास्तिकवर्गमध्यः॥२८॥ अंतोत्तर
जातिः॥पदांतरित संबंधात् प्रश्न वाक्ये पि संस्थितं। कथिता प्रकृतं तत्स्यात् लक्ष्य
तेयत्र नोत्तरं॥२९॥

वर्गमध्ये स्ति नास्तिकवर्गमध्यः॥२८॥अंतोत्तर जातिः॥ पदांतरेति॥ यत्र प्रश्ने पदां
तरादि संबंधात प्रश्नवाक्ये पि प्रश्नवाक्ये पि। संस्थितं तत् प्रश्नं कथिता प्रकृतं स्या २२
त्॥२९॥

॥पृथ्वीति॥ कश्चित् पृच्छति पृथ्वी संबोधनं कीदृश ३० हे को तथा इदं विश्वं केन मोहितं
इना कामेन प्रायो बाहुल्येन यशः केन प्राप्यते कविना कवीश्वरेण यशः प्राप्यते॥३०॥
कस्येति॥३१॥ मरो मरुस्थले उदरधिगमः कस्य पानीयस्य भवति डः स्वेनाधिगमो उदरधि
गमः कस्य जलस्य को विद्वन् कथय कमले विरचितावासः कः कृतावासः कः को वदा

॥पृथ्वी संबोधनं कीदृश कविना परिकीर्तितः केनेदं मोहितं विश्वं प्रायः केनाप्यते
यशः॥३०॥ कस्य मरो उदरधिगमः कमले कः कथय विरचितावासः केनस्तुष्यति
चामुंडारिपवस्तेवद कुतो ग्रहाः॥३१॥ अप्रकृतिजातिः॥ यत्र गंगस्यैव वर्ण्यं वि
वर्ण्यं तन्निगद्यते हृत्तनामोत्तरं प्रश्नं यत्र तत्हृत्तनामकं॥३२॥

चामुंडा के तुष्यति केः मस्तकैः भो वदत वरिपवः कुतो ग्रहाः कुतः पृथ्व्याः॥३१॥अप्र
प्रकृतिजातिः॥ यत्रेति॥३२॥ यत्र प्रश्ने पदांगस्यैव वर्ण्यं विषमं तं तत् प्रश्नं विषमं क
थ्यते हृत्तनामोत्तरं प्रश्नं यत्र तत् हृत्तनामोत्तरं कथ्यते॥३२॥

॥कीदृगिति॥२२॥कीदृग्वनं नयायनस्यात् अहिंस्रं हिंस्रजीवरहितं इति प्रश्नेयउत्त
रं तस्योत्तरस्येक्षणजातं नेत्रोत्पन्नं अंबु वाच्यं भवेत् अहिमस्रं अत्रापि अकारलोपउत्त
रं वाच्यं हिमवर्जितस्यास्रं भवति अस्रमिति व्याडुपंडितकृतायां नाममालायामुक्तं तथा

॥कीदृग्वनं स्यात् नजयाय दृष्टे यउत्तरं तस्यैव कीदृशस्य वाच्यं भवेदीक्षणजा
तमंबु कं चाधिशेते गविकोऽर्चनीयः॥२२ आयं कार्ये नमुदं ति नराः सर्वत्र कीदृ
शाः नाधाइति नवे छहे नौवाचीवद कीदृशः॥२४॥सावधानाः विषमजातिः॥

था॥नेत्रोत्पन्नं जलं यत्र तदस्रमभिधीयते द्वितीयपक्षे अहिं सर्पं अः कृष्णः॥पुनः
गवि भूम्यां कोऽर्चनीयः अः कृष्णः गवि पानीये कं अधिशेते अहिं सर्पं अधिशेते अहिमः २३
अहिंस्रमहिमः॥अत्र केचित् तालव्यशकारं पठंति अहिंश्रं तत्र चित्रितवृत्ते शकार
सकारयोर्बकारवकारयोर्णकारनकारयोर्न दोषः आलंकारिकाणां मते॥२३॥विषम जातिः॥

आयः कार्ये इति॥आयं वा कुत्स्येन सर्वत्र कार्येन मुदं यांति ते नराः कीदृशाः सावधाना ये का
र्यकरणे सावधाना भवंति जो विद्वन् नाधा इति शब्दः नौवाची कीदृशः सन् भवेत् सदेअ
कारेण वर्त्तते इति सो नविद्यते धाय त्र इति अधा नविद्यते नकारस्याकारो यत्र एतादृशो न
अकारयुक्तः तदा नौ जातं नौकावाची अत्र सो अधः आना पदत्रयमेलने सावधाना जातं॥२४॥

गतः क्लेशायासा विमलमनसः कुत्र मुनयः तपस्यंति स्वस्था मुररिपुरिपोः का च
दयिता कवेः ज्ञेयः किं स्यात् नवलघुयुतैरष्टगुरुभिः बुधाः वृत्तं वर्णैः स्फुटघटितबं
धं कथयत॥२५॥वृत्तनामजातिः॥

गतः क्लेशेति॥ जो विद्वन् वद मुनयः कुत्र तपस्यंति शिखरिणि पर्वते कथंभूता मुनयः
गतः क्लेशायासः खेदो येषां ते पुनः कथं विमलमनसः निर्मलचित्ताः मुररिपुर्दैत्यः तस्य
रिपुः कृष्णः तस्य दयिता ई लक्ष्मीः जो बुधाः कथयत कवेः ज्ञेयः किं शिखरिणी वृत्तं कु
थं भूतं वृत्तं वर्णैरक्षरैः स्फुटघटितबंधं स्फुटं प्रकटितं घटितं रचितं बंधं यस्य तत् कथं

वृत्तैः वर्णैः नवलघुयुतैरष्ट
सच्छिद्रैर्युतैः ॥२५॥

॥उरसिम्वितिा॥२६॥ सुरंदैत्यं जित्वा सिद्ध सिमुरजिदा नारायणेन उरसि हृदये का गाढ मत्यर्थं
आलिंगितास्ति मा लक्ष्मीः नंदनवने सरसिजैः मकरंदैः मोदिता दर्पिता का भवति अलि
नी भ्रमरी छंदसां मध्ये अस्या वृत्तिः का कृता मालिनी छंदः पैः अष्टाभिर्वर्णैर्लघुभिः स
प्तसंख्यैर्गुरुवर्णैः कृता॥२६ इत्यजातिः॥ एकमेवेति॥ यत्र पद्ये एकमेवोत्तरं सुश्लिष्टत्वा

॥उरसि मुरभिदा का गाढमालिंगिता स्ते सरसिजमकरंदैर्नंदने मोदिता का गिरि सप्त
लघुवर्णैरर्णवाख्यातसंख्यैः गुरुभिरपि कृता का छंदसां वृत्तिरस्याः॥२६॥ मालिनी वृत्तिमा लिः
एकमेवोत्तरं यत्र सुश्लिष्टत्वाद्द्विधा भवेत सुप्तिङंतभेदेन नामाख्यातं तदुच्यते॥२७॥

तद्द्विधा भवेत द्विप्रभेदेन भवेत। केन सुप्तिङं तेन सुप् स्यौजसमौट् तिङं तिप् तसझि
एतासां विभक्तीनां भेदेन यत्र पद्ये द्विधा भवेत तन्नामाख्यातं उच्यते बुधैरिति शेषः॥
उदाहरणेनैतल्लक्षणं स्पष्टयति॥ तत्रुद्धाहरणं॥२७॥ इति नामाख्यातजातिः॥ २४

समरेति॥२८॥ समरशिरसि संग्रामे कीदृशं सैन्यं दुर्निवारं भवति उत्तरं अभि भवि द्यते नीर्न
यं यस्मिंस्तत् अभि अन्यत् निशीथे निविडरात्रिसमये कीदृशे व्योम्नि आकाशे काशोभा
भवति भवति भनक्षत्रं तेन युक्ते दुर्जनः अखिलं सम। स्तं अनिद्यं जगत्संसारं किं करोति
किं कृत्वा विधिवशेन दैवयोगेन कथमपि योग्याभिमानं प्राप्य उत्तरं अभिभवति पराभव ति॥२९॥

॥एकमेवोत्तरस्योदाहरणं॥ समरशिरसि सैन्यं कीदृशं दुर्निवारं विगतघननिशीथे
कीदृशे व्योम्नि शोभा। किमपि विधिवशेन प्राप्य योग्याभिमानं जगदखिलम निंद्यं दु
र्जनः किं करोति॥२८॥ अभिभवति॥ पदमनंतरवाचि क्रियापदे ते कपिपतिर्विजयी भवतु
कीदृशाः परगुणं गदितुं गतमत्सराः कुरुत किं सततं भुवि सज्जनाः अनुसराम॥२९॥

पदमनंतरेति॥२९॥ अनंतरवाचि पदे किं भवतो त्तरमतु पश्चाद्वाचकः कपिपतिः सुग्रीवो भवतु
निश्चयेन विजयी कीदृशः स रामः रामेण सह वर्तते इति सरामः भो सज्जनाः परगुणं गदितुं
प्रकटयितुं सततं निरंतरं भुवि किं कुरुत यूयं अनुसराम अयं भवामः॥२९॥ लाटलकारः

॥वदतीति॥अग्रजस्य जघन्यजः रामानुजः लक्ष्मणः रामं वदति पुनरलसः आलसी पुमान् कुत्र वसति हे अनुजन्मदे वत्स पुनः अपि निश्चये शक्रसुतेन वालिना रविसुतः सुग्रीवः तिरस्कृतः दूरीकृतः सन् त्वया सो किं विदधे अनुजन्मदे गृहीतवान् स्थापितः॥४०॥लिट् लकारः अनुजन्मदे।

॥वदति राम मनुष्य जघन्यजो वसति कुत्र सदा लसमान सः अपि च शक्रसुतेन तिरस्कृतो रविसुतः किम सो विदधे त्वया॥४०॥लिट्॥ भवति गमनयोग्या कीदृशी च रथानां किमिति मधुरमाम्लं भोजनं तेप्रदेय॥प्रियतम वद नीचा मंत्रणे किंपदं स्यात् कुमतिकृतविवादाः चक्रिरे किं सदर्थैः॥४१॥ समादधिरे॥लिट् लकारः॥

॥भवतीति॥४१॥ रथानां गमने योग्या भूर्भूमिः कीदृशी भवति उत्तरं समा समभूमिः भोजनप्रांते किंचिन्मधुराम्लं किं प्रदेयं दातुं योग्यं।किं दधि भो प्रियतम वद नीचा मंत्रणे किंपदं भवति रे समागच्छ कुमतिकृतविवादाः पुरुषाः पंडितैः सदर्थैः कृत्वा किं चक्रिरे किं कृताः समादधिरे जिता कुत्सितमत्या कृतो विवादो यैस्ते॥ २५
समादधिरे॥लिट्

॥वदतेति॥ भो विद्वांसः अनुत्तमं सामान्यवचनं यूयं वदत उत्तरं अवमं विरूपं यच्चैर्भ्रि निरुच्यते स कीदृशतारः तथा तव सुहृदो गुणनिवहैः तव गुणसमूहैः पुरुषति वितर्के रिपुसमूहं किं कर्तारः प्रत्युत्तरं अवमंतारः अवहेलनां कर्तारः॥४२॥अवमंतारः
॥कीदृगिति॥४३॥ तितीर्षोः तरितुं कामस्य पुरुषस्य कीदृशतोयं दुस्तरं प्रत्युत्तरं अ

॥वदतानुत्तम वचनं ध्वनिरुच्चैरुच्यते कीदृशः सः॥तव सुहृदो गुणनिवहैः रिपुनिवहं किं उकर्तारः॥४२॥अवमंतारः॥ कीदृशतोयं दुस्तरं स्यात् तितीर्षोः का पूज्यास्मिन् खडु माम् नयस्व॥ दृष्ट्वा धूमं कृतो मानविज्ञाः किं कर्तास्मि जातरेताश्रयाशं॥४३॥

पुनर्विद्यते नौ यत्र तदपुनावारदिति अस्मिन् संसारे पूज्या का माता भो खडु माम् नयस्व हे असे ह्रीमान विज्ञा मानं अनुमानं जानंतीति मानविज्ञाः तेषां संबोधने भो मानविज्ञाः अहं किं कर्तास्मि जातः एवं अभाते दूरात् आश्रयाशं वह्निसंबंधिनं धूमं दृष्ट्वा दं किं कर्तास्मि अनुमातासि अनुमान प्रमाणेन ज्ञातासि यत्र धूमस्तत्र वह्निः इदं अनुमातासि॥४३॥

॥कामुका इति॥४४॥ कामुकाः पुरुषाः कया सदा नीचा भवंति उत्तरं दास्या तस्याः संगे
न कुलाभ्रष्टाः भवंति। सर्वलोकः कस्मिन्पदार्थे प्रमोदते प्रमोदयुक्तो भवति मदे मदो
त्सवे तथा नो अर्थिनः धनिनः वयं पुण्यादं दिवसं प्राप्य वसूनि द्रव्याणि यूयं करिष्यथ किं
उत्तरं दास्या मदे दास्यामः॥४४॥ कोऽङ्खीति॥४५॥ सर्वकार्येषु सर्वप्राणिषु मध्ये को

कामुकाः स्युः कया नीचाः सर्वः कस्मिन्प्रमोदते॥ अर्थिनः पुण्यपुण्याहं करिष्य
थ वसूनि किं॥४४॥ कोऽङ्खी सर्वकार्येषु किं नृशार्थस्य वाचकं यो यत्र विरतो भ
व्यं ततः स किं करिष्यति॥४५॥ प्रयास्यति लृट्॥

ङः खी उत्तरं प्रयासी नृशार्थवाचकं पदं किं भवति उत्तरं अति यः पुरुषः यत्र विरतो
भवति ततः किं करिष्यति उत्तरं प्रयास्यति गमिष्यति॥४५॥ लृट् प्रयास्यति॥

२९

॥विद्यंत इति॥ विद्यंते इति समानार्थः सदृशार्थः शब्दः कः उत्तरं संति मुग्धांकें विरस्यति
किं पुष्कलयति अत्र न विद्यते जलं लोक्षायत्र तदजनु यदि कथमपि महता कष्टेन
सुजनः पुरुषः सकोपः स्यात् किं करोतु वद संत्यजतु॥४६॥ लोट् संत्यजतु॥
मेघात्यय इति॥४७॥ मेघात्यये शरत्काले सुभगा वगाहा का भवति सुभगैः सुजनैः अ

॥विद्यंते इति समानार्थः शब्दः को विरस्यति मुग्धां किं॥ कथमपि यदि कोपः स्यात् तं
सुजनः किं करोतु वद॥४६॥ मेघात्यये भवति का सुभगावगाहा वृत्तं वसंततिल
कं कियदक्षराणां॥ नो नो कदर्यपुरुषाः विषुवद्दिने च वित्तं चवः सुबहुतक्रिय
तां किमेतत्॥४७॥ नदीयतां॥ लोट्॥

वगाह्यते विलोड्यते इति सुभगावगाहा प्रत्युत्तरं नदी। तथा वसंततिलका वृत्तं
कियदक्षराणां भवति तत्रोत्तरं ईयतां ईयत्प्रमाणं चतुर्दशाक्षरप्रमाणं भवति नो
नो कदर्यपुरुषाः कृपणपुरुषा विषुवद्दिनं विषवती संक्रांति दिनं प्राप्य वेपुष्मा

कं प्रभूतं वित्तं प्रवर्तितेन लं किं क्रियतां उत्तरं नदीयतां
किमेतत्॥४७॥

॥कामीति॥मकरंदैः पुष्परसैः कामाद्यति का मंदोन्मत्ता भवति। अली भ्रमरी जनं
करांजसुता सीता कं तनयं असूत उत्तरं लवं लवपुत्रं गोकृषीवल प कं शस्यं च किं
अचीकरः उत्तरं अलीलवं लुलाविस्म॥४८॥अलीलवं लङ्॥ पृच्छतीति॥४९

॥कामाद्यति मकरंदैः तनयं किमसूत जनकराजसुता॥ कथय कृषीबल शस्यं पक्वं किमचीकरस्त्वमपि॥४८॥अलीलवं॥ पृच्छति पुरुषः केस्यां समन्तूव
न्तु विविवज्र कृतपक्षतयः॥ बहुभय देशं जिगमिषुरेकाकी वार्यते स कथं॥४९

कश्चित् पुरुषः पृच्छति वज्रकृतपक्षतयः वज्रच्छेदितपक्षतयः के भूवन् नगाः प
र्वताः तथा बहुभयदेशं प्रभूतभयदेशं जिगमिषुः प्राप्येकाकी कथं वार्यः हे मा
नवे नगाः मागमं कुर्याः॥४९॥मा नवन् नगाः॥ अद्यतन॥

॥किमकरोरिति॥अहं हरिर्नारायणो महीध्रं पर्वतं किमकरवं उत्तरं। अधरं। धृतवान् किं
कर्तुमिच्छुः अहं गवां हितं विधित्सुः केन स्वभुजबलेन भो प्रियतम वद प्रियायाः
परिणतबिंबफलोपमः वदनेन मुखेन किं पीयते अधरं। उष्ठं॥५०॥लुङ्॥
॥परिहरतीति॥५१॥तवाहितः शत्रुः भयात् कं परिहरति समरं संग्रामं इह संग्रामे क

॥किमकरवमहं हरिर्महीध्रं स्वभुजबलेन गवां हितं विधित्सुः॥ प्रियतमवदनेन
पीयते कः परिणतबिंबफलोपमः प्रियायाः॥५०॥अधरः॥ परिहरति भयात्त
वाहितः कं कथमपि कदापि न विंदती हन्नीतः॥ कथय किमकरोरिमां धरित्रीं
नृपतिकुले नृपसुंदरस्त्वमेकः॥५१॥समरं जयं॥ लङ्॥

थमपि नीतः पुरुषः कदापि किं न विंदति उत्तरं जयं न प्राप्नोति। भो राजन् नृपतिकु
ले त्वमेक एव सुंदरः हे नृप इमां धरित्रीं त्वं किमकरोः उत्तरं समस्तं जयं॥५१॥लङ्

।।कीदृगिति।। कीदृग्सेना कीदृशी सेना रणे दुर्निवारा का भवति उत्तरं।पराप्रधाना वी
रः लक्ष्मीमिच्छन् कस्मै स्पृहयति उत्तरं आजये संग्रामाय भुवः पृथिव्याः संबुधि
: संबोधनं का भवति हे मदि जो सुंदराः संग्रामे प्राप्तव्या नरा भूव किं कुर्वीध्वं उ०

।।कीदृग्सेना भवति भवति रणे दुर्निवारा वीरः कस्मै स्पृहयति लक्ष्मीमिच्छ
न् कासंबुधिर्भवति भुवः संग्रामे किं कुर्वीध्वं सुभटजना भटव्यान।।पर।।परा
जयमदे।। कंसारातेर्वदगमनं केन स्यात कस्मिन्दृष्टिं लभते स्वल्पेच्छः किंस
र्वेषां भुवनकरस्तु वीराः किं कुर्यास्त्वं सुजन सशोक लोकं।।पक्ष।। विनयोदये यं

पराजये मदि जयं करिष्यामः।।पर।। कंसारेति।।भो वद कंसारातेर्नारायणस्य गम
नं केन भवति विना गरुडेन तथा स्वल्पेच्छः सामान्याभिलाषी कस्मिन्दृष्टिं लभते
उदये भाग्योदये वीराः सर्वेषां भुवनकरं किं भूत्तुः अयं सानुकूल दैवं भो स्वजन २८
त्वं सशोक लोकं किं कुर्याः उत्तरं विनोदयेयं विनोदयामि।।पर।।

।।वारणेंद्र इति।।पक्ष।।वारणेंद्रो गजेंद्रः भृंगसंदते भ्रमरसमूहस्य प्रीतये कीदृग्भवेत
समदास्य सद्मदेन वर्त्तते समदं मदसहितमास्यं यस्य स समदास्यः तथा यद्धनं अ
स्मै अवक्षं तदा तद्धनं अदं किं अकरिष्यं समदास्यः पक्षे विश्राणयक्ष्यं।।पक्ष।।
।।कालेति।।पपनरो मनुष्यः काले देशे यथा युक्तं कुर्वन्कमुपैति किं प्राप्नोति उत्तरं

।।वारणेंद्रो भवेत कीदृश प्रीतये भृंगसंदते।।य द्धवक्षः तदा तस्मै किमकरिष्यम
द्धनं।।पक्ष।।कालेदेशे यथा युक्तं नरः कुर्वन्नुपैति किं।।युक्तं कुर्वंता वलि प्सेतां वेद
न्नं किं विधास्यतां।।पौ।।अदास्यतामिस्युत्तरं।।नामाख्यातजातिः।।

ॐ

अदास्यतां प्राप्नोति न दास्यतां दास्यता तां प्राप्नोति। चेद्यदि युक्तं कुर्वंतौ भोजनं
कुर्वंतौ गुरुपावनमलिप्सेतां तदान्नं किं अकरिष्यतां अदास्यतां अत्यस्यतां।।
पपा।।नामाख्यातजातिः।।

॥ज्ञेय[illegible]मिति॥ तर्कदृशा प्रत्यक्षेण तर्कशास्त्रोत्तरेण तार्क्यं विचार्यं सूत्रोत्तरैः सूत्रस्य
उत्तराणि सूत्रोत्तराणि तैः सूत्रोत्तरैः सोत्तं ज्ञेयं। शब्दसंज्ञाभिः शाब्दीयं ज्ञेयं। शास्त्रभा
षया शास्त्रज्ञेयं शास्त्राणि [illegible] छंदोव्याकरणाभिधानकोशासहैद्ययंथादीनि तेषां सं
ज्ञाभिः॥५६॥ द्विमानीति॥५७॥ नो वदद्विमानी स्थगितो शशिभास्करौ कीदृशो स्यातां

॥ज्ञेयं तर्कदृशा तार्क्यं सूत्रं सूत्रोत्तरैस्तथा शाब्दीयं शब्दसंज्ञाभिः शास्त्रज्ञं शास्त्र
भाषया॥५६॥ इति लक्षणं॥ द्विमानी स्थगितो स्यातां कीदृशौ शशिभास्करौ कः
पूज्यः कः प्रमाणेभ्यो नप्र[illegible]भाकरसंमतः॥अभाव॥

उत्तरं अभावो नविद्यते प्रमाणयोस्तो प्रनादद्विती। तथा पूज्यः कः अः कृष्णः पुनः
प्रमाणेभ्यः प्रभाकरसंमतो कः जैमनीयमतः कः सर्वत्र नास्तिकमतं मन्यते ५७ २८
॥अभावः॥

केप्रवीणा इति॥५८॥ विज्ञानवादिनः प्रवीणाः के संसारे उत्तरं विज्ञाः पंडिताः पु
नः जीर्णवासः जीर्णवस्त्रं कस्माद्धीनं नवात् नूतनात् पुनरंशुमान् कः इनः सूर्यः
बाह्यं संसारप्रपंचं निराकरिष्णवः उच्छेदकाः के योगाचाराः अध्यात्माचाराः की
दृशो भवंति विज्ञानवादिनः॥५८॥ इति तार्क्यं॥ कोनयतीति॥५९॥ अशेषं समस्तं

॥केप्रवीणाः कुतो हीनं जीर्णवासोंऽशुमांश्च कः॥ निराकरिष्णवो बाह्यं योगाचारा
श्च कीदृशाः॥५८॥ कोनयति जगदशेषं क्षयमथ बिभर्ति बभूव कं विष्णुः॥ जीव
ः कुत्र सगर्वः पाणिनिसूत्रं च कीदृशं॥५९॥ किंस्याद्विशेष्यनिष्ठं का संख्या व
दत हरिणी भवति॥ जीवकेन सगर्वः सूत्रं वाडंच कीदृशं॥ विशेषणमेकार्थेन॥

जगत्क्षयं को नयतीति यमः भो कथयत विष्णुर्नारायणः कं बिभर्ति अगं पर्वतं जी
वः प्राणी कुत्र सगर्वो भवति धने द्रव्ये पाणिनीयसूत्रं कीदृशं यमोगं धने॥५९॥
विशेष्येति॥ विशेष्यनिष्ठं भेदकं किं भवति उत्तरं विशेषणं भो वदत संख्या हरिणी
का भवति एका पुनः जीवः के न गर्वितो भवति अर्थेन द्रव्येण चांद्रं सूत्रं कीदृशं

॥नश्लाघेति॥ नोवद खलः कस्मै न श्लाघते परस्मै अन्यस्मै सुप्तिङ् अंतेयस्य
तत्सुप्तिङंतं किमुच्यते पदं सुबंतं पदं तिङंतं पदं अतिङंतं लादेशानां नवा
नां किं नाम कथ्यतां॥ परस्मैपदं॥ सततं इति॥ सततं निरंतरं कस्मै नीचः श्लाघ
ते आत्मने तु विदुष्यपि वा॥ किमुत्तमं वद॥ पदं॥ मोक्षस्थानं॥ पुनः रपि निश्चितं रुचा

॥नश्लाघते खलः कस्मै सुप्तिङंतं किमुच्यते॥ लादेशानां नवानाम तिङां किं
नाम कथ्यतां॥ ६२॥ सततं श्लाघ्यते कस्मै नीचोतु विकिमुत्तमं कर्तर्यपि रुचादी
नां धातूनां किं पदं नवेत॥ ६३॥ किमव्ययतयाख्यातं कस्य लोपो विधीयते भूत
राष्ट्रविदोज्ञात्वा समाहारः कउच्यते॥ स्वरितः॥ ६२

दीनां धातूनां कर्तरि किं पदं नवति आत्मनेपदं॥ ६३॥ किमेति॥ अव्ययतयाअ
यत्याकिं कथितं स्वः स्वर्गः कस्य लोपो विधीयते इतः अनुबंधस्य नो राष्ट्रविद भूत
कथयतः समाहारः कउच्यते॥ स्वरितः॥ राष्ट्रीयजातिः॥ 30

॥जलदात्ययेति॥ कोविद्वज्जलदात्यये शरत्काले अपगमे समदः मदेन सदवर्ते
तेइति समदः मदसहितः को नवति श्वा श्वानः पद्भुनरन्यत शरत्काले सुनगं
किं नवति सरः तथा पुरजित नारायणः किं अधरत धारयति स्म अगं पर्वतं पुनः
किं कटुतैलमिश्रितगुडः नियतं त्रिगुणसप्तदिनैरेकविंशतिवासरैः किं निहंति किं

॥जलदात्यये नवति कः समदः सुनगं च किमधरन पुरजित॥ कटुतैलमिश्रि
तगुडो नियतं विनहंति किं त्रिगुणसप्तदिनैः॥ ६४॥ श्वासरोगं॥ कीदृशप्रातदी
पवर्तैः शिखा स्यात उडुः ए छत्या न जंते मृगाः किं॥ देवाचार्ये किं गते प्रायशो
स्मिन् लोकः कुर्यान्नो विवादं विविक्तः ६५॥ विनाकर नवनं॥ शास्त्रजातिः॥

विनाशयति श्वासरोगं॥ कीदृगिति॥ नोवद प्रातदीपवर्तैः शिखा कीदृशी नवतिवि
ना विगता ना कांतिर्यस्यां सा विना उडुः ए छति मृगाः किमा न जंते किं सेवंते उत्तरं
नो करना वना आरामं असौ लोकः प्रायो बाहुल्येन देवामात्ये हस्पतो किं गते
कुत्र गते सति विवादं न कुर्यात विविक्तः प्रकटः उपविनाकरन

वनं सिंहराशिगते सुरस्युरौ विवादनिषिद्धः॥
शास्त्रजातिः॥६५॥

॥वर्ण एवेति॥६६॥यत्र प्रश्ने वर्णएवाक्षरं एवोत्तरं भवति तद्वर्णोत्तरं प्रश्नं भवति यत्र वा
क्यमेवोत्तरं भवति तद्वाक्योत्तरं प्रश्नं स्मृतं कथितं॥६६॥ कोऽत्र भूत्रुवीति॥ भो वद भुवि
पृथिव्यां विख्यातोऽकटशत्रुः कोऽस्ति उत्तरं रवि: उः दः ऽः कामः उष्ण इष्ठविः दरस्य
सेः पुनः किं पदं लोके वदति निगदति दा इति लोके अत्र संसारे दरिद्रस्य कोऽभीष्टः

॥वर्ण एवोत्तरं यत्र तद्वर्णोत्तरमुच्यते वाक्यं यत्रोत्तरं तत्स्यात् वाक्योत्तरमितिस्मृतं॥
६६॥ कोऽत्र भूत्रुवि विख्यातो लोके वदति किं पदं अभीष्टः को दरिद्रस्य सेव्यंते के
नृभिस्तुभिः॥६७॥ किं मुंचति पयोवाहाः कीदृशी हरिवल्लभा॥ पूजायां किं कोऽग्निः
कः कृष्णेन हतोरिपुः ६८॥

कोवल्लभः रङ्गव्यं तथाभिस्तुभिः के सेव्यंते उत्तरं विद्वारा देवराद्वालि॥ किं मुंचंति
इति॥६८॥ पयोवाहाः मेघाः किं मुंचंति कं पानीयं पुनः हरिवल्लभा लक्ष्मी कीदृशी भ
वेत सा साक्षाद्भिधाना लक्ष्मीः पूजायां किं वर्णः सु पूजायां तथाग्निः कः रः अग्निः कृ
ष्णेन को रिपुर्हतो व्यापादितः प्रत्युत्तरं कंसासुरः॥६८॥ २१

दधाविति॥६९॥ हरिर्नारायणः कं दधौ उत्तरं अगं अद्रिं गगनं पवित्रं निर्मलं कीदृश
भवति अकं पानीय रहितं पुनरकः तस्यार्थं इच्छति न विद्यते कं सुखं यस्य सोऽकः
सशोकः किं कुरुते उत्तरं रोदिति पुनस्सदारः कविः श्लोकं विधाय किमपि न तोषं स
मुपैति भूयः॥ ॥ अगमकमकरोदिति॥ देतोगमयति बोधयति गमकं न गमकं

॥दधौ हरिः कं भुवि कीदृगभ्रं इच्छत्यकं किं कुरुते सशोकः श्लोकं विधायापि कि
मिस्तुदारः कविर्न तोषं समुपैति भूयः॥६९॥ अगमकमकरोदिति॥ लक्ष्मीध
रः इच्छति कीदृशः स्यात् नृपः सपत्नैरपि दुर्निवारः अकारि किं बुद्धिनरेण स
म्यक विरत्वमापादयितुं स्वकीयं॥७०॥ समजनि तनयः॥ इति वर्णोत्तरजातिः

अगमकं अबोधकं निरदितमकारीत्॥६९॥ लक्ष्मीति॥७०॥ लक्ष्मीधरो नारा
यणः इच्छति वैरिभिर्दुर्निवारः कीदृश भवति उपद्रेरपासम सहमयावर्तते इ
ति समतस्य संबोधनं हे सम जनितो न्यायो येन समजनित नयः बोबुद्धि नरेण स
म्यक पवित्वमापादयितुं किमकारि उप समजनित नयः पुत्रमुत्पादयतिस्म॥७०॥

॥श्लोक एवोत्तरमिति॥१४॥ श्लोक एवोत्तरं यत्र प्रश्ने भवति तत् श्लोकोत्तरं भवति।
यत्रार्द्धेन श्लोकेनोत्तरं तत् श्लोकार्द्धप्रुत्तरं भवति यत्र पादेनोत्तरं भवति तत्पा
दोत्तरं कथ्यते पादः श्लोकचतुर्थांशः ॥१॥ कं देवमिति ॥२॥ कं देवं के चर्चयंति
भूजयंति अं हृत्वं जनाः लोकास्तथा निशि उ[illegible]षायां रुचि प्रकटकं कां नियुतं

॥श्लोक एवोत्तरं यत्र तत् श्लोकोत्तरमुच्यते॥ स्वंद्रोत्तरं तदर्द्धेन पादात् पादो
त्तरं मतं॥१॥ कं देवं के अर्च्चयंति स्फुटदलविनिद्रा किं कीदृशी दुःखिनी स्त्री। की
दृग्वक्रं सदास्ते कृ चतवविजयः प्रावृषः कीदृशं खं कामाङ्गः प्रेतयोग्याः
कथयसुकृतिनः कीदृशाः स्युः प्रभाताः कंधत्ते कं च धत्ते गगनतलमलं प्रेक्षणीयं जनानां॥२॥
न
सहितं किं भवति उत्तरं नं न कृत्वे दुःखिनी स्त्री कीदृशी भवति अहावा मुखविकाररहि
ता सदा नवतं वक्रं शाकरपादीपं कीदृगास्ते। उपअरः विद्यते यत्र तत् दरि। भो नृपविजयः
कुत्र भवति वाद्ये पुनः प्रावृषो वर्षाकालस्य खमाकाशं कीदृशं भवति घनि घनावि ३२
विद्यंते यत्र तत् घनि जलयुक्तं पुनः प्रेतयोग्यां मृतकयोग्यां कामाङ्गः कथयंति बु

धाः कां वितां। भो कथय सुकृतिनः पुण्ययुक्ताः प्रभाताः कीदृशा भवंति वराः प्रधानाः प्र
भगगनतलमाकाशं कंधत्ते कं दं मेघं कं यो दुरा निद्रति कं दो मेघः पतननस्य कंधत्ते बकं
कथंभूतं बकं जनानां प्रेक्षणीयं॥१॥ नक्षः कीदृगिति॥२॥ नक्षः वटः कीदृशो भ
ते दली दलानि पत्राणि संत्यस्मिन् इति दली पत्रसहितः भो वद स्फुटनवकुसुमाशोक

॥लक्षः कीदृग्वकास्ति स्फुटनवकुसुमाशोकमासाद्यकाले किंकुर्वंत्यंबुवाहाः
भवदरिनिवहे संज्वरः किं भवश्च किं नेत्रप्रावृत्तिः स्यादतिशयलघवः के च कोडी
हि भेदः प्रायेण प्रावृषेण्याः प्रियतमदिवसाः कीदृशाः कीदृशाः स्युः॥ द्वितीयर
तृतीयश्लोकयोरेकवाक्येनोत्तरं॥

मासाद्य प्राप्य वर्षाकाले अंबुवाहाः मेघाः किं कुर्वंति कं दकं पानीयं स्युटानि विकस्व
भो रानि वयानि कुसुमानि सुमनांसि तैर्युक्तानां वृक्षाणां समाहारः तत् अशोक दृश्यं भोव
दत्व अरिनिवहे शत्रुसमूहे संसम्यक ज्वरः को भवति कस्मात् भवति दरः भयजनितः
नेत्रप्रावृत्तिः नेत्राच्छादने किं भवति पक्ष्म अतिशयं लघवः के भवंति लवाः परमाणवः
अव्यतत्रुहि कीदृग्भेदः कः यवः कश्चित्तष्ठति भो प्रियतमे प्रावृषेण्याः वर्षाकालसं

॥ उत्तरश्लोकस्यार्थः ॥ अंजनेति ॥४॥ अंजनानां ना: कज्जलकांतयः महांतो विस्तीर्णाः
मेघा रिक्तदा मेघास्तैर्निचितमाच्छादितं गगनमंबरं येषु ते अंजन० पुनः कथंभूता दिवसाः ॥
कदंबकं० कदंबो वृक्षविशेषः कदली द्रुमभेदः कंदाः प्रसिद्धाः कदंबकदलीदानां
युद्रजः तेन रजसा पक्ष्मलाः पुष्टा वायवो येषु ते कदंबकं० ॥४॥ पुनः श्लोको त्तरजाति र्लिख्य ॥ श्री.

॥ अंजनांतमहावारि वाहौघनिचितांबराः ॥ कदंबकदलीकंदरजःपक्ष्मलमा
यवः ॥ ४॥ कुर्यात्कृत्रगवं तं कमपि निशिसरः कीदृशं कोस्ति वक्रे वक्रानियः कथायामा
त् परिषत्सुनियतं मंदसंबोधनं किं ॥

॥ कुर्यादिति ॥ ५॥ पुनः श्लोको त्तरजातिः ॥ कीदृशं सरः सरोवरं निशिरात्रौ कमपि उद्वेग
वंतं कुर्यात् संतापसहितं करोतु कोकि चक्रवाकं पुरुषं पुरुषे वक्रे कास्ति लाला परिष
त्सु सनायां वक्राकः पुरुषो नियः स्यात् अपवाचा अलीकवचनेन नियतं निश्चि २२
तं मंदसंबोधनं किं अलस ॥ इति पूर्वार्धं

वर्णोपांतमिति ॥ तथा वर्णशांत्यं शांत्यक्षरं कमुच्चुः कथयंति स्म इकारं नंदस्य देनाराय
णेन किमस्तं किं क्षयं नीतं शकटदैत्यः जोवद् प्रालेयाद्रिः प्रालेयाद्रि हिमाचलः त
स्य पुत्री तस्यां कुचकलशा योः

॥ वर्णोपांतं कमूचुः किमसुररिपुणा नंदगोपाल व्यस्तं कः प्रालेयाद्रिपुत्री कुचक
लशप्लुतपाणिरेणांकमौलिः ॥५॥

उपरिप्लुतौ पाणी हस्तौ यस्य सः प्रालेयाद्रिकुचकलशोपरिप्लुतपाणिः को ईश्वरः ई
श्वरः कथंभूतः ईश्वरः एणांकमौलिः एणांकश्चंद्रमौलौ शेखरे यस्य सः ॥५॥

॥जोवदस्द्दंबंधकर्त्ता कीदृश भवति अशोकः शोकरहितः कस्य तव शोकरहितो बंधु
रस्ति पुनः काप्रेयसी स्त्रीयाध्यानां ते सुकृतं पुण्यमपहृत्य काली पार्वती कीदृशधनुः
कोटंडो जीतिं जयं विधत्ते नमतनमनशीलं पुनः कं चित्अवनिरुद्धं हे स्समामंत्रयस्व

॥कीदृक्कस्येद्बंधः सुकृतमपहृत्य प्रेयसी कालयां ते कीदृश नीतिं विधत्ते धनु
रवनिरुद्धं कं चिदामंत्रयस्व॥दैत्यः कंसः द्विपाकः कथं विनिहतो गद्गदः कः
प्रतीतः कीदृश कीदृश वसंतं प्रितेषु भवतः प्रीतये नित्यमस्तु॥६॥

हे तालिक कथय कं सद्विषा नारायणेन कोदैत्यो विनिहतः विनाशितः मधुर्दैत्यः ग
जद्स्वरः कः कथय अस्वरः स्वररहितः हे प्रियतम कीदृश वसंतं ते तव नित्यं प्री
तये अस्तु॥६॥ ३४

॥कोकिलेति॥७॥अत्र श्लोकं॥ कोकिलानामालापेन वाचालैः सहकारैः प्रधानः कोऽ
कथं भूतो वसंतः अशोकस्तबकेषु पुष्पेषु आलीना उपविष्टाये मत्ता अलयो भ्रमरास्तै
र्बांस्वरे यत्र सो शोकस्तबं॥७॥श्लोको रत्नजातिः॥अथ श्लोकार्द्धजातिमाह॥ काचक्रे
ति॥८॥हरिणा नारायणेन काचक्रे कुरुत कुश्यां पुत्रत्वके दर्शवके धने कृपणस्य

॥कोकिलालापवाचालो॥सहकारमनोहरः॥अशोकस्तबकालीनामत्तालिम
धुरस्वरः॥७॥ काचक्रे हरिणाधने कृपणधीः कीदृशं भुजंगेस्तिकिं कीदृशं कुं च सभु
क्तवस्य जवरं कीदृग्प्रिया सुवधूः श्लोकः कीदृग् नीसितः सुकृतिनां कीदृश नभो
निर्मलं क्षोणीमाकथय सर्वगं कि पु दितं रात्रौ सरः कीदृशं॥८

धी कीदृश भवति अवनपरा रक्षणपरा भुजंगे सर्पे किमस्ति गरं गरलं कुं च सभुक्तवस्या
गस्ते जवरपुरदरं कीदृश भवति जितांगः प्रियासु गंतुं कामा वधूः कीदृश भवति विहितागम
मा विहितः कृतागमो गमनं यया सा विं० सुकृतिनां कीदृश श्लोकः अनीसितः वस्तु नः
कं जलं पुवतीति कप्लुकं यत्र न भवति तदप्लुकं पृथ्वीं समाकथय धरे हे पृथ्वि सर्वगं किं पुदि

तं किं कथितं खमाकाशं रात्रौ सरोवरं कीदृश भवति
तद् प्रिमार्द्धश्लोकेनाह॥८॥

॥कुमुदेति॥ किं विशिष्टं सरः कुमुदवनस्य परागः कुमुदवनपरागः तेन रंजितां नः तत्र वि
दिता गमीमा को का श्चक्रवाकास्तेषां मुग्धा मनोज्ञा रेखा यत्र तत् कुमुद॥८॥ मुं मुषि
ति॥९ मुंडः इच्छति मुरारि त्रायनं किं विकचवारि विगताः कचाः केशा यस्य तस्य संबो
धनं हे विकच हे मुंड वारि जलं नृणां मनुष्याणां रूपं का हंति जरा: हृदत्वं वीरजनः कीदृश

॥कुमुदवनपराग रंजितां नो विदित गमा कोकमुग्धरेखं॥८॥ मुंडः इच्छति किं मुरारि
त्रायनं का हंति रूपं नृणां कीदृग्वीरजनस्य कोति गद्भनः संबोधया वंचितं का धात्री ज
गतो हृद्दस्यति वधूः कीदृश कविः क्काहतः कोर्थाः किं नवला कृतं रिपुकुलं कीदृग्स रोवासरे॥८

आजिसमुत्आजो संग्रामे समुत्सदर्पः वपुनः अतिगद् नकः नवः संसारः अवंचि
तं संबोधय हे अच्छलित। न छलितो छलितः तस्य संबोधनं हे अच्छलित जगतो वि
श्वस्य धात्री का भूः पृथिवी हृद्दस्यति वधूः कीदृश इपराः कामपराः कविः क्काहतः कु
त्र नवति आदरपरायणः कुत्र नवति गवि वाण्यां अर्थः कोराढ्यं पुनर्नवता रिपुकु ३५
लं किं कृतं जितं वासरे दिवसे कीदृग्सरः तत्रोत्तरं श्लोकखंडेन॥इतिखंडोत्तरजातिः॥

श्रीविकचवारिजराजिसमुद्भवो बलिसदृशिपरागविराजितां॥

॥विकचेति॥ विकचवारिजराजयः विकस्वराणां वारिजानां च विकस्वरकमलानां राजयः
तासिः समुद्भवः उत्पन्नः उच्छलितः भूरिपरागस्तेन विराजितं ईदृशं सरः इत्युत्तरं॥ खंडोत्त
रजातिः॥ बिनर्त्तीति॥१०॥ इह संसारे वदनेन मुखेन सत्वपीडाकरं किं विषं तद्विषं को वि
नर्त्ति सर्पः किं विशिष्टः सर्पः अपात न विद्यंते पादाः यस्य स अपात यो बिलं स्त्रीणां गलि

॥बिनर्त्ति वदने नै किमिदसत्वपीडाकरं कुलं नवति कीदृशं गलितयो वनं यो बिलं
बनारद् रिंबुधेरुपरि कांत्व केन स्फुलो दितः कथय कः त्वया नगपते र्जयं कीदृश
त॥१०॥ विषमपाद निकुंजगता दितः॥ पादोत्तरं॥

तयो वनं कुलं कीदृशं नवति उत्तरं अनि न विद्यते इः कामो यस्य तत् अनि कामरहितं त
था हरिर्नारायणः अंबुधेरुपरि समुज्जातकामुज्जहार कुं भूमिं दक्षो पुनर्हरिः केन स्फुटः
उत्तरं जगता विश्वेन स्फुटः नो कथय त्वया को हतः को मारितः अदितः शत्रुः कीदृशात् न
गपतेः पर्वतात् जयं नवति तत्रोत्तरं॥ विषमेति॥ विषमा ये पादाः विषमसानुपर्वताः तेषां
निकुंजेषु उच्चावचपर्यंतादिगहनेषु गताः स्थिता ये अहयः सर्पा यत्र स तस्मात् विष॥
१०॥

॥हरिर्वदतीति॥ नो वद हरिर्नारायणः कं वदति कुं पृथिवीं तवारिपुकास्ति॥ जीर्णयं चउ
नः कायुवतीकं गता अं विष्णुं का गता ईर्ल क्ष्मीर्गता रोगवान् रोगयुक्तः पुरुषः कमर्थय
ति कं पूजयति इनं सूर्यं आरोग्यं भास्करादिच्छेत इति वचनात् पुरी धनवती कीदृशा
भवति अकरण करवर्जिता हरिर्नारायण कमधरत अगं पर्वतं बलिप्रभृतयो राजानः धं
रां पृथ्वीं किं कुर्युः अडः दत्तवंतः भो बुध त्वयासदसि सभायां को जितः गवारिः गवा

॥हरिवदति कां तवा स्त्यरिपुका गता कं चक्रा मुवर्यति रोगवान् धनवती पुरी की
दृशी हरिः कमधर क्षितिप्रभृतयो धरां किं व्यधुः॥१०॥ उत्तरं कुं नीरमीनमकर
गमदुर्गवारि॥ इति पादोत्तरजातिः॥ चत्वार्यरालि पादान्यां नेमिपादद्वये पुनः॥
लिखित्वा दक्षिणावर्ते चक्रमध्ये भवे दिमे॥११॥

अरिः शत्रुः अंबुधिः कीदृशः उत्तरं कुं नीरेति॥ कुं नीरः कच्छपाः मीनाः मकरा स्तेषा
मागमेन दुर्गमं कारिपयोयस्य स कुं नी०॥ इति पादोत्तरजातिः॥ चत्वार्येति॥१२॥
वान्यां पादान्यां चत्वारि अरालि पादद्वये नेमिं कृत्वा दक्षिणावर्ते चक्रं भवेदिना

॥कं चोरस्येति॥१३॥ भो वद अनिद्यो निःपापः क्षितिपतिर्नरेश्वरः चोरस्य कं छिन
त्ति करं हस्तं कुत्सां कुत्सितं किं पदं वक्ति कु कुं कु त्सिते इति वचनात् क्षोणी संबोधनं
पृथ्वी संबोधनं किं भवति को पुनः कमलभूः ब्रह्मा वदति विश्वं संसारं का बिभर्ति कुः
पृथ्वी चक्रांगा मंत्रणं किं भवति चक्रस्यांगं चक्रांगं तस्य संबोधनं हे अर हे चक्रपाद

॥कं चोरस्य छिनत्ति क्षितिपतिरनघः किं पदं वक्ति कुत्सां क्षोणी संबोधनं किं वदति
कमलभूः का च विश्वं बिभर्ति॥ चक्रांगामंत्रणं किं कथय मपि सुजनः किं न कुर्यादना
र्यं कीदृश नोक्तुः पुरः स्यात्पयसि वद कुतो मीनपंक्तिर्बिभेति॥१३॥

सुजनो महता कष्टेन अनार्यं किं न कुर्यात् उत्तरं कलहं भो कुः राज्ञः पुरं नगरं की
दृशं भवति सकरं करेण सहेति सकरं करयुक्तं भो वद मीनपंक्तिः पयसि पानी
ये कुतः कस्माद्बिभेति भयं करोति वितः पक्षितः॥१४॥

॥किंस्वछमिति॥ तथा शारदं शरत्संबंधि किंस्वच्छं भवति सरः सरोवरः इत्यगतिरी
श्वरः वदति कः अंशुमाली पवित्रः अमलः निर्मलः अस्मिन्संसारे जीवनं का भवति
अत् नोजनं अन्नराष्टः स्त्रीलिंगवाची नोजनार्थे पुनः कविः कां विरचयति गाः वाणी
वक्ति। संबोधनं कां भवति हे र हे अये स्त्रियः किं नाकांक्षति किं न वांछति नीरसं श्रृंगा

॥किंस्वछं शारदं स्यात् वदति हृदगतिः कोंशुमाली पवित्रः कोस्मिन् किं जीवनं कां वि
रचयति कविर्वद्धि संबोधनं किं नाकांक्षंति स्त्रियः कां तनुरसुररिपोः कीदृशी कस्य दृक्
सम्यक्प्रीतिं तनुगः प्रियतम तनुते कीदृशः कीदृशास्ते ॥१४॥ उत्तयोरुत्तरं चक्रश्लो०

रादिरसरहितं असुररिपोर्नारायणस्य तनुः कीदृशी भवति सकमा सकालया मा
लक्ष्मीर्यत्रासौ सकमा मूकः कीदृशो भवति अरुतः शब्दरहितः न विद्यते रुतं शब्दो
यस्यासौ अरुतः नो प्रियतम वद कीदृशाः ते तव तनुगं सम्यक् प्रीतिं विधत्ते ॥१४॥ २७
उत्तयश्लोके नोत्तरं चक्रश्लोकेनाग्रे प्रदर्शयति॥

॥करमिति॥ चक्राकारश्लोकस्य व्याख्या। करंकवो पक्षिविशेषाः कोकाः चक्रवा
काः कुररः शुकाः कलहंसाः राजहंसाः तैः करंबितः मिश्रितः सा करंकुको०
पुनः कथंभूतः तडागः सरोजक० सरोजस्य कम
लस्य कोमलो मधुकरो झारो यत्र स नीरे० नीरे संसक्तोल

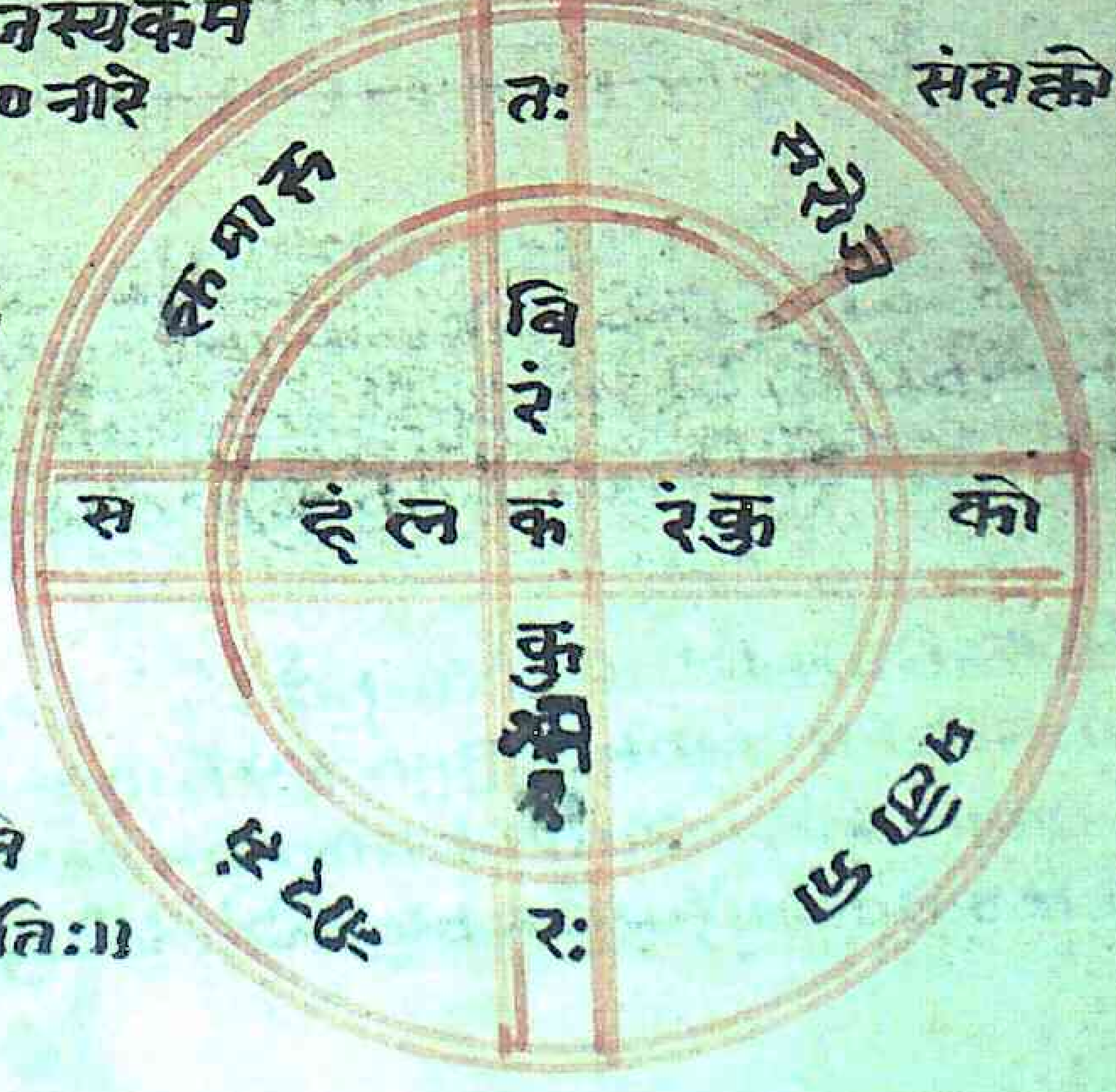

करंकुकोकुकुररः कलहंसकरंबि
तः सरोजकोमलोझारः नीरसंसक्त
मारुतः ॥१५॥

रो मारुतो वायुर्यत्र स नीरसं० ॥ इति
चक्राकारो त्तरश्लोकं ॥१५॥ चक्रजातिः॥

॥वर्णद्वयेति॥ वर्णानां द्वयेन स्यान्चैकानि अष्टौ च दलानि पद्मालि तैर्भूतं दलाष्टकं सर्वोत्त
रेणाद्यवर्णेन प्रथमाक्षरेण कृता कर्णिकाबीजकोसोय भवतात् ॥१६॥ विद्रुमालेति॥ भोव
द वेत्सि इति वित्त भविन्मात्मा यस्य स विन्मात्मा पुरुषः कीदृशो भवति अत्त्वयः ध्यानर
हितो भवति पुनः सरसिजैः कमलैः कैमोहिता दर्शिताः अलयः भ्रमराः पुनस्त्वं वैरी

॥वर्णद्वयद्वयैकैकं दलभूतदलाष्टकं सर्वोत्तराद्यवर्णेन पद्मं स्यात् तत्कृतकर्णिकं
॥१६॥ विन्मात्मा वद कीदृशाः सरसिजैः कैमोहिताः कीदृशः त्वं वैरीगतचक्षुषः
कुलमभूत कीदृश त्वया के जिताः बद्धालिः सलिलाशयः कथमदो कीदृक्क आ
क्षेपवाक्य शाठ्यः कुत्र भतस्करादिकभयं दत्ते भवेत प्रायसः ॥१७॥

कीदृशो भवति अपश्यत अपगतो शीः शयनं निद्रा अतभोजनं श्यतो निद्रा भोजनेय
स्यस अपश्यत गतचक्षुषः अंधस्य कुलं कीदृश अभूत अपश्यत अनीक्षमाणं भोव
द त्वया जिताः के अरयः शत्रवः सलिलाशयः सरोवरो बद्धालिः बद्धपालिः कीदृश
भवति अरयः वेगरहितः तथा क्षेपवचनं शाठ्यः कः अररे प्रायसो बाहुल्येन कस्मिं

दत्तेभयंनभवति तस्करादिभयं नभवति उत्तरं अर
रेकपाटे ॥१७॥

३८

॥अपवित्रमिति॥ भोवद अपवित्रं कीदृशं भवति अपां पानीयानां पवित्रं वडवानलः कीदृशः अ
बंधः आपो जलानि अंधो भोजनं यस्य सः अबंधः पुनर्मुक्तः पुमान् कीदृश भवति अबंधः
बंधनरहितः कौशिकः उलूकोयं कस्माद्बिभ्यति भयं करोति अहस्तो दिवसात् भोवद
त्वया तस्करः कीदृशः कृतः भुवि पृथिव्यां अहस्तः हस्तरहितः ननु इति वितर्के हस्ती

॥अपवित्रं वद कीदृशं निगदितो मुक्तः पुमान् कीदृशः कस्माद्बिभ्यति कौशिको भुवि
कृतः कीदृश त्वया तस्करः हस्तीस्यान्ननु कीदृशो बद्धमतः
श्रोत्रोरणः कीदृशः कीदृशः पुरुषः पराप्रतिहतः कीदृश भ
वेत वासुकिः ॥१८॥

कमलबंधः॥

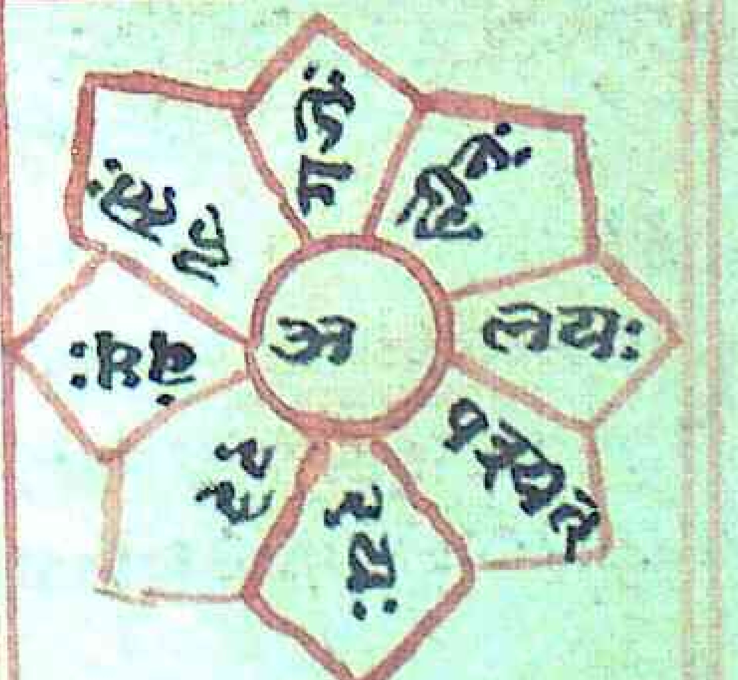

कीदृशो भवति अगजः पर्वतात् जातः कीदृशो रणः श्रोत्रः श्रो
भनीयः कीदृश भवति अगजं गजरहितः परैः शत्रुभिः अप्रति
हतः पुरुषः कीदृशो भवति अहीनः बलिष्ठः वासुकिः कीदृ
शो भवति अहीनः अहीनां सर्पाणां इनः स्वामी अहीनः ॥१८॥

॥काकस्येति॥१९॥ यत्रकाकस्यपदमिवत्र्यस्रं तत्तत्र्यस्रंकाकपदक्तं काकपदं बुधाः
विदुः॥इतिकाकपदलक्षणंपूर्वर्द्धेन॥ कुतः स्यादिति॥२०॥ नोविपवेद्य स्फुटं अकटंक
थयकुतःकस्मात्कः कीदृशोभवति उत्तरं नागदरतः सर्पभयात् नापुरुषःगदरतो
भवति अपथ्यरतो भवतिचपुनः कीदृशःपुरुषः रिपोः शात्रोर्वशंगतः हस्तगतो भव

॥काकस्येवपदंत्र्यस्रं यत्तत्काकपदंविदुः॥ कुतः कः स्यात्कीदृशकथयविप
वेद्य स्फुटमिदं रिपोःकः कीदृशो भवतिवरागः कश्चकलभः प्रवीणः संबोध्यः पु
नगवद्कोरत्नवचनो स्वरूपेतिख्याति जगतिमद्गतीकागतवती॥२१॥ नागदरतः
नागतनय नागरमणी॥इतिकाकपदजातिः॥

ति नागतनयः नापुरुषःगतनयः चपुनःकलभःकीदृश नागतनयः हस्तिपुत्रः प्र
वीणंकथंसंबोध्यः हेनागर हे[illegible]नग रत्नवचनी को भवतः मणी जगतिस्वरूपाइति
ख्यातिःप्रसिद्धा गतवतीका नागरमणी नागंगजंगच्छ्त्यर्थः॥२०॥
इतिकाकपदोत्तरं॥नागदरतः नागतनयः नागरमणी॥ 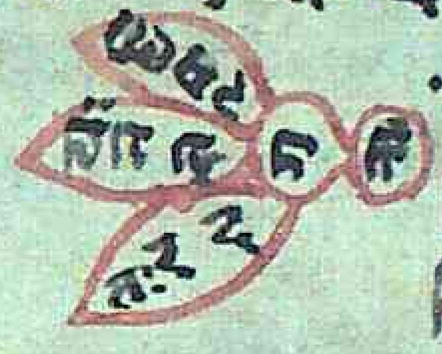

३९

॥पूर्वश्लोकस्योत्तरार्द्धेनगोमूत्रिकालक्षणमाह॥ तिर्यगिति॥१७॥ तिर्यग्न्योन्यरेखा
भिर्द्विपदीद्विगोमूत्री भवति॥१७॥ कामाङ्गेति॥२१॥ भोवदयुवतीकामाङ्गः अज
रां जरारहितां।तथाग्रहाणांअमंगलवतीगतिः कथंसंबोध्याः अशुभाशुभरहिता
ग्रहाणांचारेगतिर्येषांतस्यसंबोधनं हे अशुभाचार भोवदमत्स्यबंधनधरःपामरः

॥पूर्वश्लोकस्योत्तरार्द्धलिपि॥ तिर्यगन्योन्यरेखाभिः गोमूत्रीद्विपदीभवेत्॥१९॥
॥कामाङ्गयुवतीममंगलवती कीदृग्ग्रहाणांगतिः संबोध्यावदमत्स्यबंधन
धरःकीदृग्भवेत्पामरः॥ कीदृग्वाल्मीकवेश्मकोस्तनमुरोधत्तेसुरैरुच्यते
गीः कीदृगनकदापिशंखसहितं वांबंतिकंयोषितः॥२२॥

कीदृशो भवति बडिशी बडिशंमत्स्यबंधनंयस्यासो वाल्मीकवपुषेगृहं कीदृशं भवति
लवि शीता युत्रयुक्तं भवति पुनरस्तनं स्तनरहितंउरः कोधत्ते नापुरुषः सुरैर्देवैः
× नोदिता कानगीरुच्यतेएतादृशी कागीःप्राकृता योषितः स्त्रियः शंखसहितं कदापि कंवा
क्लिउँ दक्षा॥२३॥

॥कीदृग्पांथेति॥२२॥ भोपांथ कुलं कीदृग् भवति गमनि गमनमस्यास्ति गमनि
गमनशुक्तं भोतमः अंधकारं का हरति भाकांतिः चक्रसंबोधनं किं भवति हे सार
अरेः सद्वर्त्तते यः सः तस्य संबोधनं हे सार भो वद चंपकशाखिनः चंपकवृक्षस्य र

॥कीदृग्पांथकुलं तमोहरति का किं चक्र संबोधनं रम्या चंपकशाखिनः क
थय का कथ्याः भेर्थे भवेत्॥ किं क्षिप्तं बलेर्वैरिणासुररिपोः का का श्मशाने स्ति
का क्ष्मा कीदृग् भवति स्म पूर्वमधुना कीदृग् पुनर्वर्त्तते॥२२॥

×र्ज्जलत्वप्रत्ययः×

म्या॥ का भवति कलिका चतुर स्यात् चाद भेर्थे का चाला र्थे को भवति बले वैरिणा
नारायणेन किं क्षिप्तं किं विनाशितं अनः शकटदैत्यं तथा सुररिपोर्नारायणस्याह्वानं
संबोधनं किं हे अ हे कृष्ण श्मशाने कास्ति चिता भो विद्वन् वद इयं क्ष्मा पृथ्वी पूर्वं कीदृ
शा भवति भो विद्वन् सा अधुना कीदृशी वर्त्तते उत्तरं श्लोकस्य पूर्वार्द्धे त्रिरर्द्धेनाद्य ५०

॥अजरामिति॥२३॥ अजश्चरामश्च अजरामयोः शुभाचारेण प्रधाना बलिशालि भवि नो
दिता विनोदं प्राप्ता पूर्वं ईदृशी वर्त्तते स्म आसीत् पृथ्वी अधुना तु सर्पवत् क्रूरा असमय
ताहृशा कलिकाले येन नासिपामुचिता या सा भुजंगम॥२३॥ गोमूत्रिकाजातिः॥ संपूर्ण

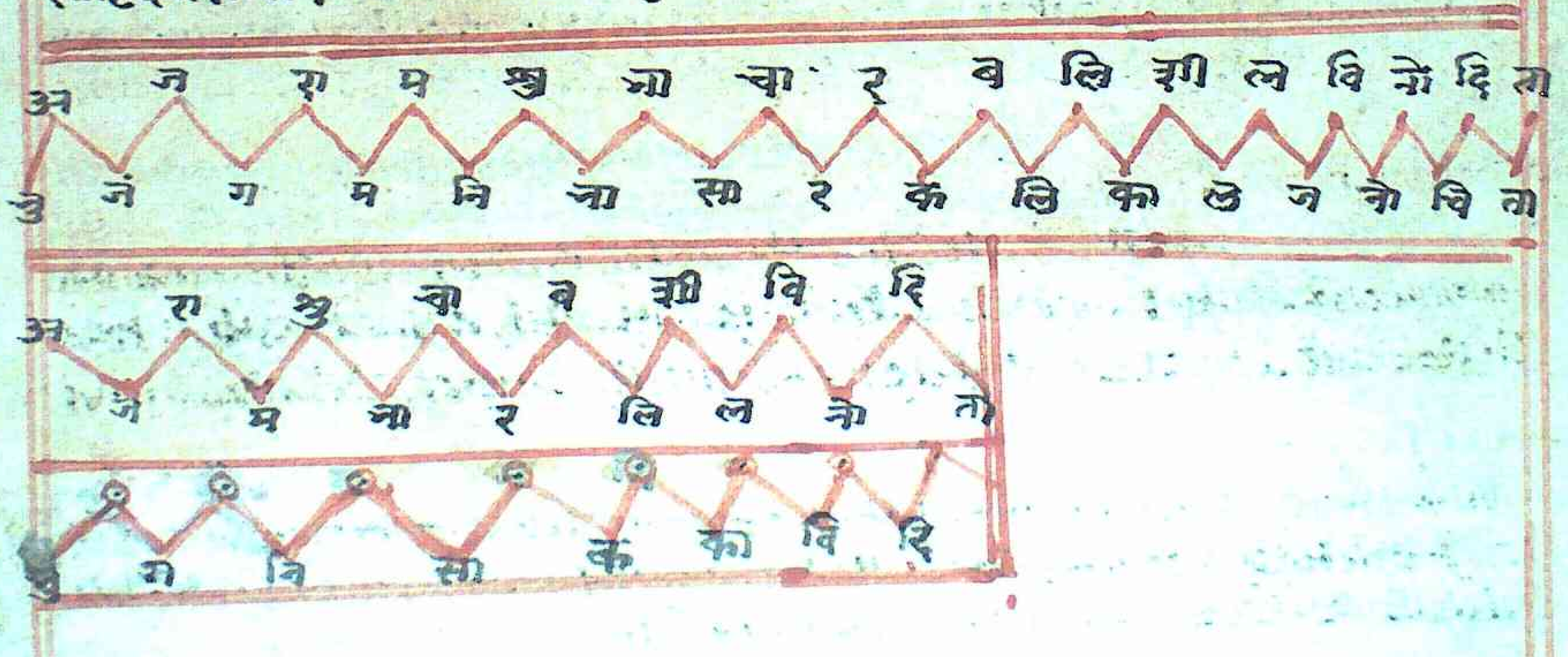

।।वर्णेनेति।।२४।।यत्रप्रश्नेएकेनवर्णेनोत्तरंदीयतेअथवा द्वयोः सर्वैर्वर्णैर्वासर्वप्रकारैः
सस्वरवर्णैरपियत्रोत्तरंतत्सर्वतोभद्रं कथ्यते।वर्णजातिभिः उक्तं।।२४।।
कः स्यागे इति।।भो वद त्यागे दानविषये कोधातुः उक्तः कथितः दा उदा कत्यागे
तवरिपुनृदिका भवति आरा कद्वारिका स्तनानां भूषणं केदारा ऽः खा को वदति दारा

।।वर्णेनैकेनयत्रास्यां सर्वैर्वासर्वदिग्गतैः उत्तरैः सर्वतोभद्रं उक्तं वर्णजातिभिः
।।२४।। कस्त्यागे धातुरुक्तः स्तव रिपुनृदिका भूषणं किं स्तनानां कोऽऽःखा कश्च शब्दे व
दतिवदश्रृंगं कोरिपोरव्यात नीचो।।श्रृंगारी कीदृशः कारणशिरसि नयाऽऽगमाप्नोतिसे
ना कोदानार्थी निधायी शिरसि शिरसि कोयुध्यतः संप्रदत्त्यः।।२५।।

वीदारा वो विद्यते सदा रावी भो वद कश्शब्दः श्रृंगं शीकं वदति दा इति शीके रव्याता विक्रमी
पराक्रमी को रिपून् भवतः अश्चर्दईश्च वा द्वरसमैरी श्रृंगारी पुरुषः कीदृशो भवति दावी दावो
सुरवविकारो विद्यते यस्य स दावी श्रृंगारयुक्तः का सेनारणशिरसि संग्रामे नयात् नंगसा
प्नोति अवीरा।सुभटरहिता दानार्थीनिधायीकः रादाने भोसंप्रदत्त्य संप्रदत्त्य व्यायुद्ध

व्यायुद्ध्य शिरसिशिरकोयुध्यतः अवी मेंदुकैः।।२५।।

५१

।।कीदृग्तोयेति।।२६।।भोवदतोयार्थिनीस्त्री कीदृग्भवति अबीदा अम्बुजलेषु ईदास्त्र
स्यायस्याःसा अबीदा प्रायसो बाऽऽकल्ये भद्रराढ्ये कृपणो मदकरः को भवति राढ्यं निय
तं निश्चितं असो उडुपति श्चंद्रः कस्मिन् उमदायते राज्ञो मुरारेर्नारायणस्य प्रेयसी स्त्री
का भवति ईः लक्ष्मी भो दुर्द्दिणमुररिपोः कं खलकमलयोः को वादनो विख्यातो वा दंसग

।।कीदृग्तोयार्थिनीस्त्री भवति मदकरः प्रायशः कोऽड्राढ्ये कस्मिन् नंदायते सो
नियतमुडुपतिः प्रेयसी का मुरारेः विख्यातो वादनो को दुर्द्दिणखुररिपोः कीदृ
गाखेटकस्त्री कीदृग्नेवाविरा भासमितिगतनया के गतो कश्च धातुः।।२६।।
द्वारावीःसर्वतोभद्रजातिः।।

रुको।।आरवटिनीस्त्री कीदृशी भवति वीदा वयः पक्षिणस्तेषामीदा यस्याःसा वीदा।भोव
द अविराना विद्युत् कीदृशो न भवति वीदा विगता ईदा चेष्टा यस्याःसा वीदा ईद्चेष्टा
यां इति धातु प्रयोगः विकृत्य गतचेष्टा न इति न किंतु सचेष्टैव वीरा न भवति विगता ईरा
जलं यस्यःसा वीरा।१।पद्मना रन्यत गति विषये को धातुः वी गति प्रजने।१।समिति सं

यामिगतनया भयवर्जिताः के भवंति वीराः सुभटाः
।१।ए कोनविंशति पर्यायाः वीद्रारा शब्दस्य विज्ञेयाः
।।२६।।

॥प्रतिलोमेति॥२७॥ यत्र प्रश्ने प्रतिलोमानुलोमाभ्यां क्रमेण यथोत्तरं प्रति कूलेन वैप
रीत्येन सानुकूलेन तत्प्रश्नं गतप्रत्यागतं २७॥ वदवल्लभ सर्वत्र साधकर्भवति कीदृशः इ
ति॥२८॥ भो वल्लभ वद साधकउत्तमः पुरुषः सर्वत्र कीदृशो भवति दीनरक्षी दीनान् रक्ष
यतीति दीनरक्षी पुनर्गोविंदेन नारायणेन अनसिदेत्यक्षिप्ते सति नंदवेश्मनि नंदगो

॥प्रतिलोमानुलोमाभ्यां उत्तरेण गतागतं मध्यवर्णविलोपेन तच्चानेक प्रकारकं॥२७॥
वदवल्लभ सर्वत्र साधकर्भवति कीदृशः गोविंदेनानसिक्षिप्ते नंदवेश्मनि का भवेत्॥२८॥ क्षी
रनदी॥ यत्नादन्विष्य कायस्था लेखकैर्मसिमल्लिका घनांधकारे निश्शंकं मोदते केन बं
धुकी॥२९॥ नालिकेरजा॥

पालगृहे का भवत ३०॥२८॥ क्षीरनदी॥ यत्नादिति॥ भो वद लेखकैः लिखितकर्मका
रिभिः पुरुषैः मसिमल्लिका मसिपात्रिका लेखिनी अन्विष्य विलोक्य कायस्था प्राप्ता उत्त
रं नालिकेरजा नालिकेरी पुनर्बंधकी असती घनांधकारे निश्शंकं केन मोदते व्यु
त्क्रमेणोत्तरं जारकेलिना॥२९॥ ४२

॥असुरेति॥ भो वद असुरसुरनरेंद्रैः असुराश्च सुराश्च नरेंद्राश्च असुरसुरनरेंद्रास्तैः शिरोभिः
मस्तकैः का कस्यते उत्तरं मालिका पुष्पमालिका अथवा स्रग्माला तनुरपि स्तोकमपि प्र
चिवस्त्रे सूक्ष्मवस्त्रे का अतिविस्तारमेति प्र० कालिमा श्यामलं कमलयोर्निर्बलावदति के
न पुष्पं सेव्यते कालिना द्विकद्विरहितेन अलिना भ्रमरेण तथा पुनः मकरंदसहणपटवी मधुरा

॥असुरसुरनरेंद्रैः कस्यते का शिरोभिः तनुरपि सूक्ष्मचिवस्त्रे कातिविस्तारमेति॥ वदतिकमल
योनिः सेव्यते केन पुष्पं मधुरमसृणमृद्वीका भवेत् उत्पलस्य॥ मालिका कालिना नालिका
द्विमांषुरवंडं कुटिलोज्वलप्रभं भवेद्दूराद् अवरस्य कीदृशं॥ विहाय वर्णपदमध्यसं
स्थितं न किं करोत्येव जिनः करोति किं॥३१॥ दंष्ट्राग्रं॥

मिष्टामसृणचिक्कणा उत्पलस्य कमलस्य का भवति नालिका कमलनालं॥ ३० गतप्रत्यागतं
॥द्विमांषुडति॥ कुटिलोज्वलं द्विमांषुरवंडं खंडं कीदृशं प्रधान शूकरस्य दंष्ट्राग्रं दाढासह
२४ शं तथाच पदमध्यस्थितं वर्णं विहाय त्यक्त्वा जिनः किंकरोति दंभं मध्यवर्णरहितं दंभं कपटं न
करोति पुनः कपेण न दंकल्याणं जिनः किं न करोति अपितु भद्रं कल्याणं करोत्येव।३१॥ दंष्ट्राग्रं॥

॥वसंतेति॥ नो विद्वन्वद वनेषु वसंतमासाद्युपायरसालचूतद्रुमाः आम्रवृक्षाः केनराजं
ते शोभंते पिकेन कीदृशेन पिकेन कांतगिरा मनोज्ञवाण्या पुनरत्रपदे मध्यमेवर्णद्वयं निर
स्य दूरीकृत्य तव विद्विषां शत्रूणां का भवति कारा बंदिगृहं तथा पुनः प्रतिपाद्यअंत्यतमा
शांतातिथिः का भवति तदेवकारा राजद्युतक्रमेण तरंगीकापूर्णिमा॥२२॥ गतप्रत्यागतजातिः॥

॥वसंतमासाद्युवनेषु कीदृशाः पिके नराजंति रसालचूतद्रुमाः॥ निरस्यवर्णद्वय
मत्रमध्यमं तवद्विषां प्रांत्यतमातिथिश्च॥२२॥ कांतगिरा गतप्रत्यागतजातिः॥
॥आदौमध्येतथांतेच वर्द्धतेवर्णजातयः॥ एकद्वित्र्यादयोयत्र वर्द्धमानाक्षरंद्वितत्
॥२३॥

आदाविति॥२३॥ यत्रादौ तथा मध्ये अथवांते एकद्वित्र्यादयोवर्णाः वर्द्धते द्विनि ४२
श्चितं तद्वर्द्धमानाक्षरं कथ्यते बुधैरिति शेषः॥२३॥

॥किमनंतेति॥२३॥ नो वद त्वयानंततया संख्यातं तया किमाख्यातं कथितं खंज
नः नोपादेनव्यंगं रहितं आहूय देखं जतथा जनानां लोकानां लोचनानंदं नेत्रा
नंदं शरत्काले केतन्वंति विस्तारयंति खंजनाः खंजरीटाः सलोलाः॥२४॥
उरःस्थलेति॥२५॥ नो विद्वन्वद पयोधरं विना उरःस्थलं कोविजर्त्ति कोधार

॥किमनंततयाख्यातं पादेन व्यंगमाकय जगतोलोचनानंदं केतन्वंतिघना
त्यये॥२४॥ खंजनाः॥ उरःस्थलं कोवविना पयोधरं बिजर्त्ति संबोधय मारुता
शनं॥ वदंति कं पवनसंभवं जनाः फलं च किं गोपवधूकुचोपमं॥२५॥ नागरंगं॥

यति ना पुरुषः तथा मारुताशन सर्प मारुत एव पवनं अशनं यस्य स तं मारुताशनं स
र्पं बोधय नागदे नागजनाः पत्तनसंभवं नगरोत्पन्नं कं वदंति नागरं पुनः गोपवधू
कुचोपमं किं फलं वदंति नागरंगं नारिंगफलं॥२५॥

॥प्रायेणेति॥२६॥ नो विद्वन् वद प्रायेण नीचलोकस्य गर्वतां कः करोति राद्रव्यं पु
नर्वर्णद्वयं अक्षरयुग्मं आद्यो दत्वा भूद्रिके वनवासिनः शबराः भिल्लाः॥२६॥
सानुजेति॥२७॥ नो वद सानुजः लघुभ्राता सद् काननं गत्वा नैकसेयान् राक्षसान्
जघान विनाशयामास रामः रामो स्मिन् पदे मध्ये मध्यगे वर्णत्रयं दत्वा वद रावणः

॥प्रायेण नीचलोकस्य कः करोतीद् गर्वतां आद्यो वर्णद्वयं दत्वा भूद्रिके वन
वासिनः॥२६॥ शबराः॥ सानुजः काननं गत्वा नैकसेयान् जघान कः मध्ये वर्ण
त्रयं दत्वा रावणः कीदृशो वद॥२७॥ राक्षसोत्तमः॥ धत्ते वियोगिनीगंधस्थलपांडु,

कीदृशो भवति वद राक्षसानां मध्ये उत्तमः राक्षसोत्तमः॥२७॥ धत्तेइति॥ नो वद
वियोगिनीगंधस्थलपांडु फलानि का धत्ते का धारयति प्रत्युत्तरं लवली वल्ली वि
धुनर्वर्णद्वौ विधाय सीता कया हृष्टा भवेत् लवलीलया अंते लवली शब्दस्यांते
वर्णद्वयं लयाइति दत्वा वद॥ लवलीलया॥२८॥

४४

॥विष्णोः केति॥ नो वद विष्णोर्नारायणस्य देवी वल्लभा का भवति मा लक्ष्मी कथंभूता मा
ती लोकत्रितयं पवित्रयंति लोकत्रितयपाविनी पुनराद्यंतयोर्वर्णौ दत्वाद्यंतयोरक्षरं द
त्वा तुल्यवाक् तुल्यवचनं कः शशी मानाक्षरं वदति उत्तरं समानः इति वर्द्धमानजातिः॥
३९॥ आदितो मध्येति॥ यत्रादितः वा तात एकद्वित्वादयो वर्णा दीयंते तत्र हायमानं दीय

॥विष्णोः का वल्लभा देवी लोकत्रितयपाविनी वर्णावाद्यंतयोर्दत्वा कः शब्दस्तुल्य
वाचकः॥३९॥ आदितो मध्यतोंतात् दीयंते वर्णजातयः एकद्वित्यादयो वर्णाः दी
यमानाक्षरं भवेत्॥४०॥ वसंतमासाद्य विकाशराजते वनेषु किं वल्लभ पुष्पमुच्य
ते॥ विहंगमं किंच परिस्फुटाक्षरं वदंति कं पंकजसंभवं विदुः॥४१॥ किंशुकं॥

मानजातिः॥४०॥ वसंतेति॥ नो वल्लभ वद वसंतमासाद्य प्राप्य वनेषु विकस्वरं किं पुष्पं रा
जते ३० किंशुकं पलासपुष्पं पुनर्विहंगमं पक्षिणं वद परिस्फुटाक्षरं वदति अत्र पूर्वाक्ष
रं दित्वा शुकमिति पुनर्वद पंकजसंभवं कमलोत्पन्नं पंडिताः कं कथयंति प्रथमं वर्ण

समुद्येति॥ नोविद्वन्वद पांशुला सती कस्मिन्पदार्थे समुद्यते सति अकदीतूते सति कु
त्रापिनयाति उ०द्दिमकरे चंद्रोदये साकुत्रापिनयाति नगच्छति इत्यर्थः पुनर्मेधितिपा
दय जलात्नयं क समुद्यते सति नवति उ० मकरे आद्यवर्णत्यक्ते उत्तरं पुनर्वद तवशत्रुः

॥समुद्यते कुत्र नयाति पांशुला समुद्यते कुत्र नयं नवेज्जलात् समुद्यते कुलतवा
पयात्वरिः प्रक्षीणसंबोधनवाचि किंपदं ॥४२॥ द्दिमकरे॥ तपस्विनोंत्यंतमदासु
खाशया वनेषु कस्मैस्पृहयंति सत्तमाः इ द्वाद्यवर्णद्वितयं निरस्य नो सदास्थितं कु
त्रवसत्वमुच्यतां॥४३॥ तपसे॥

कस्मिन्पदार्थे समुद्यते सति अपयाति अपसरति आद्यवर्णद्वयं विहायोत्तरं करे द्दंडे स ४५
ति प्रकरत्वहीनजनसंबोधनं वाचि किंपदं नवति अत्र वर्णत्रयमपास्योत्तरं रे नीच संबोध नं॥४२॥
तपस्वीति॥ नोवद सत्तमाः प्रधाना मुनयं वनेषु महाशया सुखवांछया कस्मैस्पृहयंति ×सुखा×
उ० तपसे तपश्चरणाय नोवद सदा निरंतरं सत्वं कुत्रस्थितं उच्यतां उ० से सकारे आद्य
वर्णद्वयं हित्वोत्तरं॥४३॥ तपसे॥

॥पुरुषइति॥४४ नोवद प्रायो बाहुल्येन पुरुषः कीदृशः सकला समस्ता कला वेत्ति जा
नाति नागरिकः यस्तु नागरिको नवति स तु सर्वं वेत्ति पुनः मध्यगतवर्णद्वयं त्यक्त्वा बूहि
सुरालयः कः स्यात् नाकः स्वर्गमिति॥४४ यजमानेति॥ नोविद्वन्वद यजमाने स्वर्ग
हेतुः स्वर्गप्राप्तिकारणं सम्यक् कोविचार्यतां यागविधिः पुनरस्मात्पदात् आद्यं तौव

॥पुरुषः कीदृशो वेत्ति प्रायेण सकलाः कलाः मध्यवर्णद्वयं त्यक्त्वा बूहि कः स्यात् सुरा
लयः॥४४॥ नागरिकः॥ यजमाने कः स्वर्गः हेतुः सम्यग्विधीयते विहाय आद्यंतयो
वर्णौ गोत्वं कुत्रस्थितं वद॥४५॥ यागविधिः इति हीयमानाक्षरजातिः॥ अन्योन्या
क्षरवर्तिन्या एकांतरतयाथवा श्रृंखलाबंध इत्युक्तो ग्रथ्यमन्नागपाशकः॥४६॥

र्णौ विहाय वद गोत्वं कुत्र स्थितं उ० गवि वृषभे॥४५ हीयमानाक्षरजातिः॥ अन्योन्यमि
ति॥४६॥ अन्योन्यमक्षरं वर्त्तयतीति अक्षरवर्त्तिनी तया पूर्वाक्षरेणोत्तराक्षरं मिलित्वा प
दार्थं पृथक् रवदति अथवा एकवर्णांतरिता एकवर्णं तया नवति तत् श्रृंखलाबंधः व्य
स्तसमस्तवर्णेनयथनं तन्नागपाशः बुधैः कथ्यते॥४६॥

॥पवित्रमेति॥४७॥जोवद इह संसारे पवित्रं चतुनं त्वत्तिकुं तत्किं पदार्थं नवतीति उ० पयः ड
ग्धं पुनः पुनटपंत्रणं किं नवति अथ मा स्वरं परित्यज्य उत्तरं योधा दे योधा तथा धरणीधर
:पर्वतः ब्रूते अजीर्णं संबोधनं किं तत्रोत्तरं दे धरणीधर दे पर्वत रसा वर्त्तते इति यस्यस तस्य
संबोधनं दे रस पुनर्हरिर्नारायणः वदति मदन वैरिणा ईश्वरेण को जितः दे सम मयालक्ष्म्या

॥पवित्रमतित्वत्रिकृत्तकिमिदकिं नटामंत्रणं ब्रवीति धरणीधरस्य किमजीर्णसंबो
धनं॥हरिर्वदति को जितो मदनवैरिणा संयुगे करोति तनुः कः शिरवंडि कुलतांड
वाडंबरं॥४७॥पयोधरसमयः

मद्वर्त्तते इति तस्य संबोधनं दे सम मघोनामा दैत्यः संयुगे संग्रामे पुनः कथय शिरवंडि
कुलतांडवाडंबरं कः तनोति को विस्तारयति। पयोधरसमयः मेघसमयः॥४७॥

॥नवतीति॥४८॥आजौ संग्रामे का सेना विजयिनी जयनशीला नवति पराप्रकृष्टा पुनर
धर भूषणमाहुय दे राग हे रंग इत्यर्थः पुनरहिः सर्पः किं वदति गरं विषं कुसुमसमुद्भवं
पुष्पं कीदृशं नवति रंजो रागो विद्यते इति रंजि दे वीर वद मदति संग्रामे त्वया वैरी किं कृतः
जितः कमलमुकुले कमलाग्रे मधुमकरंदं पिबन् कीदृग् भृंगः भ्रमरो राजते शोभते।
परागरंजितः॥४८॥

॥नवतिजलिनी का जौ सेना हृद्याधर भूषणं वदति किमहिः पुष्पं कीदृक् कुसुमसमुद्भ
वं मदति समरे वैरी वीर त्वया वद किं कृतः कमलमुकुले भृंगः कीदृक् पिबन् मधु राजते॥
४८॥परागरंजितः॥आक्रान्तं किं नवति हितरोः कस्यचित् अम्नविज्ञाः प्रायः कार्यं कि
मपि न कलौ कुर्वते के परेषां॥पूर्णं चंडं वदति वद का ऽट छति म्लानचक्षुः के नोदन्या
जनितमसमं कष्टमाप्नोति लोकः॥४९॥नीरापकारेण॥

॥आक्रान्तमिति॥दे अम्नविज्ञाः कस्यापि तरोः संबोधनं किं दे नीप दे कदंब प्रायो बाहुल्येन
कलौ परेषां अन्येषां कार्यं केन कुर्वंति पराः उत्तवः तथा म्लानचक्षुः गतचक्षुः ऽट छति नतु

निष्क्रिं पूर्णं चंडं का वदति दे का ण राका पूर्णिमा उदन्याज
नितं तृषोत्पादितं कष्टं के नाप्नोति नीरापकारेण नीरान्नाव
न॥४९॥एकांतरितम्ब्रेरवलाज्जातिः॥

।।कासंबुद्धीति।।५०।। कश्चित्कथयति भोसुभट ब्रूहि अहं त्वां सम्यक् पृच्छामि भवतः
तव संबुद्धिः संबोधनं किं भवति हे वीर उभर्वद प्रातः प्रभातकाले विहंगैः पक्षिभिः संप्र
बुद्धैः जागरूकैः विपनं वनं कीदृशं भवति रवो विद्यते इति रवि गृष्टमुक्तं पुनः अमोलो

।।कासंबुद्धिर्भवति भवतः स्पृच्छामि सम्यक् प्रातः कीदृश भवति [illegible] विपनं
संप्रबुद्धैर्विहंगैः लोकः कस्मिन् प्रथयति मुदं कालत्वदीया जयित्री प्रायो लोके स्थि
तमिदं सुखं जंतुना कीदृशेन।।५०।।वीदारसे विना एकांतरशृंखला जातिः।।५०।।

कः कस्मिन् पदार्थे मुदं हर्षं प्रथयति उ० हासे हास्यविषये त्वदीया जयित्री तव
जयनशीला का भवति सेना तथा प्रायो बाहुल्येन कीदृशेन जंतुना पुरुषेण लो
के सुखं भवति विहारसेना।।५०।।एकांतरशृंखला जातिः।। ४७

।।गोष्ठीति।।५१।।विदग्धजनवती नागरजनसहिता विगोष्ठी शोचनीया कीदृशी च बलि तारउ
च्चैर्ध्वनिः क विरहिता कवीश्वररहिता तथा तरलिरश्मिपुसूर्यकिरणैपुसदा कास्ति तारक
विरहिता ताराणां समूहस्तारकं तेन विरहिता दीप्तिः।। भोवद दुर्वारदर्पदलितामरनायि

।।गोष्ठी विदग्धजनवत्यपि शोचनीया कीदृग्भवेत्तरलरश्मिप्रकाससदास्ति।।दुर्वारद
र्पदलितासुरनायिकापि कीदृग्जयकारि सुरसानुचमूर्युद्धेन।।५१।।तारकविरहिता

कापि दुःखेन वार्यते इति दुर्वारः दुर्वारश्चासौ दर्पः दुर्वारदर्पस्तेन दुर्वारदर्पेण दलि
ता सुराणां नायिका इंद्राः यस्याः सा दुर्वारदर्प० सुरशत्रुचमू दैत्यसेना युद्धे न कार्हि
केयेन कीदृशी अकारि तारकविरहिता तारकदैत्यरहिता।।५१।।

॥कीदृग्परैरिति॥नीवदपरैः शत्रुभिरुपद्रुत उद्विजितः क्षितीशः नरेश्वरः कीदृग् नवति
गतनयः गतोनयोन्यायोयस्यसगतनयः पुनरन्नुः वामनः इच्छति इदृप वित्रं किं
विदितं देनत वामनक गव्यं कुग्मं तथा विच्छिन्नपाणि चरणः विच्छिन्नौ छेदितौ पद र

॥कीदृग्परैरुपद्रुतोनवति क्षितीशः इच्छत्यन्नुश्चकृद्धं किं विदितं पवित्रं विच्छि
न्नपाणि चरणो जनको यदीयः कीदृग्परैरभिहितः सभुमान् पुनः स्यात्॥५२॥
व्यंगतनयः इतिनागपाशजातिः॥

णपाणीद्रस्तुचरणौ यस्यसच्विं सच्चरूपः परैर्लोकैः कीदृगभिहितः स्यात् कीदृग्
कथ्यते व्यंगतनयः॥५२इतिनागपाशजातिः॥ ४८

॥भाषेति॥५३॥भाषाभिः प्राकृतभाषाभिश्चित्रितंभवति संतः साधवः यत्प्रश्नं सं
स्कृतं तत्प्रश्नं विचित्रितं कथयंति तदेवप्रश्नं पुनरेकभाषयाइच्छ्यते तत्प्रश्नं संभु
ध्वंनाम कथयंति॥५३॥ किंनस्यादिति॥नीवद महतोपिगरिष्टस्यापि तादृशो जल
राशेः कीदृशं किंनस्यात् कंजलं अलवणं अक्षारं नस्यात् पुनः प्रतिपादय दिनमणि

॥भाषाभिर्विचित्रितंयतस्यात् संस्कृतप्राकृतादिभिः संतश्चित्रं तदिच्छंति संभुद्धं
त्विकभाषया॥५३॥ किंनस्यात् कीदृक्षं महतोपिदिताद्रगस्य जलराशेः॥दिनम
णिकिरणकुसुमं पदिशुद्धं दीय किंगोसे॥५४॥ कमलवनं॥

किरणस्यत्रैनप्रतिबुद्धं विकस्वरं गोसेप्रभाते किंनवति कमलवनं॥५४॥ मत्स्यहि
तं॥५५॥नीविवदवद मत्स्यहितमंबुजलं कीदृग् नवति अविपक्षिरहितं नविद्यतेवि
पक्षियत्रतत् अविः पुनर्रोगीह छति निशासुरात्रिषुकिं भाति देसाम आमेनसहव

मू॰ मत्स्यहितंअंबुकीदृग पृच्छतिरोगीनिशासुकिंभाति॥कोनंगो
वदतिमृगःखेगंमः इकेरिसारयिणाइ॥५५॥अविसामभमि
रेण॥ १३

तैते इतिसामत्स्यस्यसंबोधनंदेसाम भं नक्षत्रं शोभते
हृगोदरिणि वदति अनेगः को भवति देएण इःकामः
कीदृशेनरविणारवेआकाशेगम्यते चरेरं अविसाम
भमिरेणा॥५५॥

प्रायेति॥ जो वद प्रायो बाहुल्येन दंतप्रहीणा गजा दंतरहिताः गजेंद्राः कीदृशाद रि
गजात् बिभ्यति न यं कुर्वंति सरदात सदरदेन दंतेन वर्त्तते सरदस्तस्मात् सरदात्
तथा इयं पृथ्वी संप्रति इदानीं कीदृशा नृपतिना राजन्वती शोभते अवतारस्तकेन
न पुनः कथय प्रायो बाहुल्येन प्रावृषि वर्षाकाले गिरितटी पर्वतमध्यप्रदेशा न

॥प्रायो बिभ्यति कीदृशाद् रिगजाद्दंतप्रहीणा गजाः पृथ्वी संप्रति कीदृशा नृपति
ना राजन्वती राजते॥ प्रायः प्रावृषि कीदृशी गिरितटी धत्तेव कः कं जले मज्जत्सिव
लएघणव्वयदिणे जादं सरोके रिसं॥ ५६॥ सरिदादवता विदकाहिरं॥

मिः कीदृशी विदवा विगतो दवो यस्यां सा विदवा दवरहिता पुनः पुनर्जलेकः कं धत्ते
अहिः सर्प्पः अं स्कंधं धत्ते तथा मध्याह्ने वलिते सति घनात्यये दिने ग्रीष्मकाल दिने वा शारदृवो ५९
दिने सरोवरं कीदृशं जायते शारदा दवता विदकाहिरं शारदातपतापवासं॥ ५६॥

॥कुंत्तमिति॥ कुंतं छेदितमंगं कीदृशं भवति विप्रो दुर्गंधिः विद्वांसः पंडिताः दंतनवं दंतोत्पत्र
मक्षरं कं वदंति तं तकारं अतिलघुवाच्यपदं किं भवति अणुः परमाणुः पुनः कीदृशो जनः
सुजनान् सुखयति सुखं ददाति। उत्तरं विश्रांतमणुः विश्रांतमनाः स्थिरचित्तो जनः संस्कृता
पत्रंशः॥ किं सुखमिति॥ जो वद प्रायो बाहुल्येन सुखं किं मानुः शंसुखं तथा केशाविकारं

॥कुंतं किं कीदृशमंगं दंतनवं कं वदं विद्वांसः अतिलघुवाचिपदं किं केरिसं सुयणे सुहोइज
णे॥ ५७॥ विश्रांतमणेः॥ किं सुखमाहुः प्रायः केशाविकारस्वकाद्दूरे दयिता कथमाना कस्मि
न् निशि का तुच्छदिवालघुलिसाणु॥ ५८॥ शमलकमालंने॥ संस्कृतापत्रंशः॥ कः स्तंबेरमसु
तः हि विख्यातः इति पृच्छति स्म स्फुटं हरिणः अदिणवणयरीयसमग्गसाहुणो केण उज्झंदिं
॥ ५८॥ कलत्रणएण॥ संस्कृतमागधिकं॥

किमाहुः अलकः दूरे नारायणस्य दयिता स्त्री का भवति मा लक्ष्मी कस्मिन् पदार्थे निशिरा
त्रौ आनाकांति रत्नमत्यर्थं येन स्तत्रे वीरपुरुषाणां कीरोचते शमलकमालंने॥ स्तंबेरक
मारंभे॥ ५८॥ कः स्तामिति॥ जो वद स्तंबेरमसुतः को भवति हरिणः पृच्छति उत्तरं हरिण कल
नः नूतनेन वा नगरी अपि समग्रसाधुजना लोकाः केन दुःखेन त्यजंति कलत्रणएण तत्र कर

गवेतं ३३ः विदग्धमुखमंडनटीका॥

॥ कोपार ... ङ्गंतार ... वद अरुणग्रसरस्य पूर्वं का द्याय निहितततनोऽर्द्ध्वं दिशि स्थितशरीरस्य
कोपा... ... किं नवति कपिलपवं तथा सगरस्य राजपुत्रैः तुरंगमार्थं प्रवेशंकु
... ...मात्रेण मरणं प्राप्तं किं कपिलवनं व्यंतरवनं ॥८७॥ कंप्रीणयंति ॥ जलदसेधाः

॥ कोपारुणं किमरुणग्रसरस्य पूर्वं काष्टाय निहितततनो रुपमानपात्रं पत्रेरवलेनमरणं
सकरस्य र नो उत्ते दिशि किं पियसदेदिंतुरंगमत्यं ॥८०॥ कंप्रीणयंति जलदाः सैन्यं
कीदृशं पलायते समरात धत्ते शिरोधरा किं रुद्रसिरं केरिसं बोधि ॥८१॥ इति संस्कृतपे
शाचिकं ॥

कंप्रीणयंति कं हर्षमुत्पादयंति चातकं तथा सैन्यं समरात संग्रामात कीदृशं पलायते पला
यनं कुरुते कातरं शिरोधरा ग्रीवा किं धत्ते कं मस्तकं तथा रुद्रस्य शीर्षं कीदृशं नवति
उत्तरं चातकं कातरं कं । जातगंगातरंगं उत्पन्नगंगातरंगं ॥८१॥ अत्र चकारस्थाने जकार 	५०
ककारस्थाने गकार चोः कवर्गादेशा इति हैमसूत्रात पिशाचिकी नाषायां ॥ संस्कृतपेशाचिकं

॥ कोवर्णाद्ये ति ॥ कोवदलं वर्णाद्यः कोनवति अः इति जलधिसुता लक्ष्मी का वर्तते ए विश्लो त
या दीर्घादिसंज्ञकों नवति अं वं स्वरं पुनर्बुधः कमजयत मारं काम्ं ता किं केः पंडितैः के क्रियं
ते वादाः वि पक्षि कथमामं त्र्यते कथं संबोध्यः देवे कथय विदितं देतु वा चि पदं किं नव
ति दि इति देतुवाचिपदं यानर्तकीन र्तितुमेति सा किं बक्रि अ ए इत्यामंत्रणे चर्मारं मृदंगं

॥ कोवर्णाद्यः कः जलधिसुता किं वदीर्घादिसंज्ञं प्राज्ञ बुधः कमजयदसौ ता किं केः किं
क्रियंते आमं त्र्यो विः कथय विदितं किं पदं हेतु वाचि जानं चीए इयइ महिली सा विबो
ल्लिद्व कीसं ॥८२॥ अए चम्मारं वाद्य वेदि ॥ कः शाद्वः स्यात उरूपवचनं कुंडलो कौस्मरा
रे : कामं कोधेदरिस दहरत वीवधः ह च्छती दं दंडी कुंडी अ ण्मि नर जा कीस अम्हारपा छे
जे पिच्छल्ला सगुण परिहारुत्तरं कीसदेई ॥८३॥ नादी कुंनार: संस्कृतलोकिके विचित्रं

वादय ॥८२॥ अए चम्मारं वाद्य वेदि ॥ कः शाद्व इति ॥ नोवद उरूपवाचिपदं किं ना उमान्स्म
रारेरी श्वरस्य कुंडलो को अदी सर्पो हरिर्नारायणः समुद्रा त्का मुद्धरत इति वीवधो नार ह छ
ति हे नार कुंह धंवी देन स्त्वं अस्माकं दंडी कुंडी नानयसि यः हह: सपरिहारो वदति नादीकुं

॥ को लवेति॥ ६४॥ हे सुंदरि गह्वन कुंजमध्ये स्वच्छंदं को वसति सरभससवराहवग्ग॥
सरभाश्च शशकाश्च वराहाश्च क्रूकराश्च तेषां वर्गः पुनः शिखिगमनः कार्त्तिकेयः अ
र्जुनेन सह योद्धुं कर्तुं कीदृशो भवति सरभससवराहवग्गः सरभसात् एका येऽश्वावरा
जिताः तेषामाहवे संग्रामे अय्युः अयगामी॥ ६४॥ केति॥ ६५॥ कापि का

॥ कोत्ति वसइ सच्छंदं सुंदरि गिरिगहणकुंजमज्झंमि सह अज्जुणेण जोद्धं सिहिगमणो
केरिसो होइ॥ ६४॥ सरभससवराहवग्गो॥ कायरइमणं पइणो गणएगुण जुव्वणसलाह
णिस्स कयचउ वेडवत्तिसहा हूआसा केरिसा कत्ति॥ ६५॥ सरिसवहूआ॥ शुद्धप्राकृतं॥

॥ गुणगणयौवनश्लाघनीयस्य पत्युः कामनो हरति सरससवहूआ सह स्त्रावधूः प्रतिसहस्रा
पुनः कृतचतुष्पद सह: कृतानिनोग्निः कीदृशो भवति सरससवहूआ सर्षपद्युता ॥ शुद्ध
प्राकृतं॥ ६५॥ ५२

॥ पाणिग्गहेति॥ ६६॥ पाणिग्रहणं निवसनं पालियहणं वस्त्रं केमंडितं रोमं न ते समरंगणे: तु
ल्यरंगणे: लंकघय साहस्स वर्द्धितं रिपुबलं हे वीर पएलया केः खंडितं संग्रामांगणे॥ ६
६॥ रसिअइति॥ ६७ नो विद्वन् वद रसिकानां पुरुषाणां केनोच्चाटनं क्रियते नीरसरावेण
नीरसशब्देन तथा युवतीजनमानसं चित्तं केनोद्विज्यते केनोच्चाटनं क्रियते नीरसरागेण

॥ पाणिग्गहणलिअंमणु सोहइ किंहि मंडियं साहस॥ वड्ढं विवीर पयरिउ बलंकहिं
खंडिअं केण॥ ६६॥ समरंगणे हिं॥ रसिअ हे केणुच्चाडणु किज्जइ जुवइमाणसु केणुव
ज्जिए॥ तिसिय लोय रवणकेण सुहिज्जए पहुपणु पद्धजुवणेगिज्जइ॥ ६७॥ अपभ्रंसः

तिसियेत्ति॥ पुनः तृषितो लोकः क्षणेन केन तुष्यति नीरसरावेण पानीयसरावेण एत
त्प्रश्नं मम तु केन गीयते॥ प्रकाश्यते॥ अपभ्रंशः॥

॥सुयलोमेइति॥९८॥भ्रकरोमेघं१२छति मेघोपितथाभ्रकरं१२छति जोमेघकथय
मगरस्यराज्ञः सुताःषष्ठिसहस्रप्रमिताः केनदत्ता मेघःप्रत्युत्तरंददाति देवराद्भ्र
कर कपिलेनपुनःमेघः१२छति जोभ्रकरजनोलोकःपातालेलोके विशति केनभ्रक
देवलाह कं॰ रःप्रत्युत्तरंददाति देमेघबिलेण छिद्रेण॥९८॥धवलु इति॥ जोविद्धनवदस्मसानप्र

॥सुयलोमेदंपु छ्इ पुछ्इमेदो वितंतत्ताप्रुयलं केण्ढ्यासयलसुया केणज
णोविसइपायालं॥९७॥वराह्कबिलेणं॥धवलुज्जलेहिं केहिं सोहइधरणीमसाण
देसस्स नरयस्सरक्खवाला केहिं पढिवेढियाहुंति॥९९॥नलकलेकेहिं॥

... धरणी केधदिलोज्वले:शोभते प्रण नरकरंकेहिं नरकरंकेः नराणांमनुष्याणां
करंके ... नरकस्यरक्षपालाः केः परिवेष्टिताः भवंति नरकरंकैः नरकेये
रंकाः ... नरकरंकेः॥९९॥ प्रश्नमागधिकं॥ ५२

॥पेरीति॥७०॥ वैरी१२छति कुत्सोघनोमेघः गगनेआकाशे केःराजतेशोभते उत्तरं अहि
तपरकेहिं दे अहितशत्रोपक्षिभिःबकेः शोभतेपुनःकृता र्थानि सन्यानि नियतं निश्चितं
केर्नसमर्थ्यते केर्नमन्यते अहितपक्षेः शत्रुसमुदायेः ७०॥अहितपरकेहिं॥ पत्तुणेति॥७१
॥जोविद्धनवहूजनः सुभटजनो निधनेसंग्रामेकिंप्राप्य नूनं जनिसूदनस्येंद्रस्याध्वीसनंभज

॥पेरीपुच्छदिक कने राजतिकिस्तिनोरवनो केहिं॥ सच्छाइनकेहिंसमच्छंतिनिहतं
कतायंपि॥७०॥अहितपरकेहिं॥पत्तूण किंफटयनोनिद्दनेहृतानाअत्रासनंफबति
वंफनिसूदनस्स॥जोत्तूनरवोरतरनुरकसयाइपावा मोहंधकारगहनंलपकिलजे
ते॥७१॥विसमरणं॥ प्रश्नपेशाचिकं॥

ति॥उपविशातिप्रत्युत्तरं विसमरणं विषमरणं विषमेरणं प्राप्य विषमसंग्राम प्राप्यये संग्रा
मेम्रियंतेते स्वर्गंगच्छंति इतिशास्त्रे। तथापापपुरुषाः घोरतरदुःखशतानि भुक्का मोहंध
कारगहनंलपवदकिंलभंते विसमरणं विषेनमरणं विषमरणं॥७१॥ प्रश्नपेशाचिकं॥

॥जाणीति॥७२॥ रे पुरुष स्मृत्वा वद या युवति निंद्यते भिंनला सती निंद्यया विह्वला सती किं
चित्त्रिगदिति तं न जानाति सा कीदृशी उच्यते सुत्तेल्ली सुप्तेव निगद्यते यस्तु मात्रं तिलसर्षपान्
पीडितुं जानाति स विज्ञानी कीदृशः उच्यते पुनः प्रत्युत्तरं सुत्तेल्ली सुष्टु शोचन स्तैलिकः

॥जाणीयाणइ निंदे भिंनल्लासा कासवो घ्विरे संचरि॥ जो तिलसरसवपी ढेई जाणे
कीसणणि उत्तसविन्नाणी॥७२॥ सुत्तेल्ली ॥एतावता विदिग्मात्रं प्रश्नानां दर्शितं
२ मया येन येन हि माद्यंति ।तद्विदस्तौ उद्यतां॥७२॥ इति श्री विदग्धमुखमंडन
स्य तृतीयपरिच्छेदः॥३॥

सुतैलिकः॥७२॥ सुष्टु लौकिकं॥ एतावतेति॥ एतावत्प्रश्नानां दिग्मात्रं प्रदर्शितं ये
न प्रश्नेन पंडिताः माद्यंति हर्षिता भवंति तद्विदा प्रश्नविदा तदुद्यतां तत प्रश्नं कथ्यतां
कथ्यतां॥७२॥ इति श्री धर्मदास कृत विदग्धमुखमंडनस्य तृतीयपरिच्छेदावचूरिः सं ५२
पूर्णा॥ श्रीः॥

॥व्यक्तीकृत्येति॥१॥ यत्र प्रश्ने किमप्यर्थं प्रकटी कृत्य वाक्यंतरादर्थः कथ्यते सा प्रहेलि
कोच्यते॥ कस्मात् सादृश्यार्थप्रदर्शनात्॥ सा द्विधेति॥ तथा सा प्रहेलिका द्विधा भवति क
थं एकार्थी द्वितीया शाब्दी च इति द्विधा अर्थविज्ञानात् अर्थदर्शनात् आर्थी भवति पुनः
शाब्दानुगतः शब्दविशेषतं शाब्दी भवति॥१॥ तरुण्येति॥ भो वद तरुण्या युवत्या कंठे

॥व्यक्तीकृत्य किमप्यर्थं स्वरूपार्थस्य दर्शनात् यत्र वाक्यांतरादर्थः कथ्यते सा प्र
हेलिका॥१॥ सा द्विधार्थी शाब्दी च विख्याता प्रश्नशासने॥ आर्थी स्यादर्थविज्ञाना
त् शाब्दी शब्दविभेदतः॥१॥ तरुण्यालिंगितः कंठे नितंबस्थलमाश्रितः गुरूणां
संनिधानेपि कः कूजति मुहुर्मुहुः॥२॥ पानीयकुंभः॥

आलिंगितः तथा नितंबस्थलमाश्रितः कटीतटप्राप्तः गुरूणां संनिधानेपि श्वशुरादीनां स
मीपे निकटेपि मुहुर्वारंवारं कूजति यस्तु एवंविधः स को भवति॥ उत्तरं पानीयकुं
भः॥२॥

॥आपांडुपीनेति॥४॥ नोविद्वन्वद हंदैरपिसस्रहं अभिलाषयुक्तं तथा त्यर्थं करैः द
स्तैः कृत्वा किमाकृष्यते॥ उ० पक्कबिंबफलं॥ कथंभूतं फलं आपांडुपीन कठिनं आई
षत्पांडु कठिनं पीनं स्थूलं पुनः कं० वर्तुलं वर्तुलाकारं तथा मनोहरं चित्रहरं बाह्या
र्थे सकथं किं स्तनं ४॥ दुर्वारेति॥५॥ हे दुर्वारवीर्य राजन् सरूपि सको पेलवयि याश्यामा

॥आपांडुपीनकठिनं वर्तुलं सुमनोहरं करैराकृष्यते त्यर्थं किं हंदैरपि सस्रहं॥४॥
॥पक्कबिंबफलं॥ दुर्वारवीर्य सरूपि त्वयि या प्रसूता श्यामा सपत्न हृदये सुपयो
धरा च॥ तुष्टे पुनः प्रणतशत्रुसरोजसूर्ये सैवाद्यवर्णरहिता वद नाम का स्यात्॥५॥
॥ शास्त्री॥

श्यामवर्णा प्रसूता सपत्नहृदये शत्रुहृदये नोविद्वन्वद का भवति शास्त्री कृपाणिका
कथंभूता शस्त्री सुपयोधरा सुष्टुशोभनं पयो जलं धरतीति पयोधरा जलवती भोनरेश्वर त्व
यि तुष्टे सति सा एव शस्त्री आद्यवर्णरहिता प्रथमाक्षररहिता वद किंनामा भवति स्त्री आयु
वती मनोहरा कथंभूते त्वयि प्रणत० प्रणतानम्रीभूता ये शत्रवः ते एव सरोजानि तेषां विका

सनेसूर्यः तस्मिन् प्रणतश०॥५॥ शास्त्री॥

॥सदारीति॥६॥ नोविद्वन्वद सा कांता आश्रु शाङ्गं प्रियेस्य कथ्यस्य फल्यास्त्रा निमध्या
पि वैरियुक्ता न या रिमध्या सा कथं वैरियुक्ता न सदारिमध्या विरोधपरिहारमाह सदारि रि
कारो मध्ये यस्याः सा रिमध्या नितांतरक्ता विसिता श्वेतपुष्पा या रक्ता सा कथं श्वेता संसकार
मिता प्राप्ता सहिता सिता रिवर्णा तथाक पुनर्यथोक्तवादिनी अपि तु न हूती सा कांता का

॥सदारिमध्यापि नवैरियुक्ता नितांतरक्तापि सितैव नित्यं यथोक्तवादिन्यपि नैव दू
ती का नाम कांतेति निवेदयाशु॥६॥ शारिका॥ शकारसकारयोर्न दोषः॥ नीरसतरु
णबहुगुणवंतो नमइ निरंतर निच्चलहुंतो तरुगिज्जइ नहु फलपत्तं तसुनो जाणइ
इ पावइसो जसं॥७॥ गुणरूरको॥

नामा स्यात् का अंते यस्याः सा कांता सा
रिका॥६॥ नीरसेति॥ नो विद्वन्वद एतादृशः कस्तरुः गीयते कः कथ्यते कीदृशः नीरसो
पि पुनर्बहुगुणयुक्तः यो नीरसः स बहुगुणयुक्तः कथं पुनः कीदृशः निश्चलः सन् निरंत
रं परिभ्रमति यो निश्चलः स कथं परिभ्रमति ईदृशः तरुर्गीयते तस्य फलपत्राणि नैव

योजानाति सयशः प्राप्नोति उत्तरं कथ्यते॥ गुणरूरको
गुणरूक्ष स्त्रक कूपकः कूपस्तेनः॥७॥

॥घरघरेति॥ ८॥ यानायिका गृहे गृहे व्रजती सकललजन प्रिया कास्त्री तथा जीवती सतीवै
रिकारिणी भवति यात्क्षणे नमुच्यते तथा जानीथ यथा क्षणेन एकाकिनी उरिता सती
नयाति सा नायिका कान्न वति उत्तरं पासा सार ॥ इति प्रहेलिका॥ अथार्थ गुप्ता मिलि॰

॥घरघर व्रजे सयल पियारी जीवंती वैर नरी सा नारी रकण मुक्के बंधेइ केली तद
जाणय जइ जाय नवेल्ली॥ ८॥ कालसारादिकं हृद्यं अजमारादि गूढकं विदग्धा
:दुर्विदग्धानां कुर्वते दर्पशांतये॥ ९॥

॥कालसारेति॥ नो विद्वन् वद विदग्धाः पंडिताः दुर्विदग्धानां अर्द्ध ज्ञापकानां दर्पशांत
ये अहंकारोपशमाय एतादृशं कविलं कुर्वंति कीदृशं कालसा॰ यत्र कालः समयः
अवसरः तत्र कालसारं अजमार गूढं अतो मदेशः मारः कंदर्पः तान्यां गूढं अजमार
गूढं अथवा अजः आत्मा मारः कामः तान्यां गूढः तथा हृद्यं अयाहं पुष्पवती का लं ना

यं प्रसादनीयः इति हृद्यं अर्थगुप्तं पुनः सार गूढं
कालगुप्तं॥ ९॥

५५

॥अनुनेतुमिति॥ १०॥ नो विद्वन् वद कश्चित् पुमान् भर्त्ता मानिन्याः स्त्रियाः अनुनेतुं प्रसादी
कर्तुं यावत् चरणे पतितः स भर्त्ता तया नायिकया कस्मात् ताडितः कथं भूतायाः स्त्रियाः
सरागचरणायाः कस्मात् ताडित इति अद्याहं पुष्पवती तेनायं प्रसादनीयः कालः इति हृद्य
र्थगुप्तं॥ १०॥ रजस्वला॥ अवलोकेति॥ ११॥ गजानां बंधे पुत्रस्य सा पश्यंती दृष्टा कावित व्याध

॥अनुनेतुं च मानिन्याः दयितः चरणे सरागचरणायाः॥ यावत् पतितः स तया क्षणे
द्वताडितः कस्मात्॥ १०॥ रजस्वला॥ अवलोक्य स्तनौ वध्वाः गुंजाफल विभूषणौ॥
निःश्वस्य रोदितुं लग्ना कुतो व्याधकुटुंबिनी॥ ११॥

कुटुंबिनी स्त्री वध्वाः स्नुषायाः स्त
नौ गुंजाफल विभूषणौ अवलोक्य गुंजानां चिरमठीनां फलानि तेषां भूषणानि ययोस्तौ
गुंजाफल विभूषणौ दृष्ट्वा तदा सा निःश्वस्य पुनः पुनः श्वासं मुक्त्वा रोदितुं लग्ना कुतः क
स्माद्धेतोः नो विद्वन् वद मत्पुत्रस्य दृष्टिः हस्ति विषये बलं नास्ति ते न गुंजाफल विभूषणयु
न कौ स्तनौ यदि दृष्टिः हस्तिविषये बलं स्यात् तदा वध्वाः स्तनौ मुक्ताफल विभूषणौ भवतः अतः

कारणाद्रोदितुं लग्ना इति बलहृद्यं॥ ११॥

॥दरदिठीति॥१२॥सखीभिः ईषत् चूतं आम्रफलं आम्रमंजरी च दृष्ट्वा सखी विरहिणी दृष्ट्वा च
रणेरणद् त्के सो चूतः वद केन हेतुना सो चूतो दत्तः ता इति केनापि कथितं पुष्पिता ग्रदर्शनेन
स्याः स्मरकष्टं जातं अतः कारणात् दत्तो चूतः पुनः नो वद सखीभिः कं केल्लितरु नैपितः नतः
ततः केन हेतुना वद तेन कथितं अस्मिन् अशोके पुष्पिते अस्याः पतिसमेष्यति अतः कारणा

॥दरदिहचूअ मउलं विच्छड सहियाहिं विरहिणी सहिअं॥नमिऊं कं केल्लितरू चूउचल
णदृउ कुत्ते॥१२॥पिच्छतमणिमसत्थं विच्छियबहुयाइ झंतिमिच्छयरं॥दंसिअ कया
इसीसे कन्नोदो जाइ कुसुमाइ॥१३॥हृद्यजातिः॥

त्प्रणतः॥इतिहृद्यं॥१२॥विच्छितिमिति॥कया वध्वा निस्साचरं अनिमिषार्थ्यं विलोक्य स्पष्ट
तिज्ञी ह्वे जातिकुसुमे दर्शयित्वा शीर्षं कृते कुतः कस्मात् कर्णोत्तरं आवयोः कुले पुष्पवद
द्वले कृत्वा कृतयोः कार्ययोः करले शिरस इव कृत्ते न विस्मृतः इति दर्शितं अतो त्र न मार्गणं ५६
कार्यं इति उत्तरीत्यापि॥इति हृद्यजातिः॥१३॥

॥रविसुतेति॥१४॥असमरुक् असमं विषमं रुक् त्रिशूलं पाणौ यस्य स असमरुक् ईश्वरः ॰पालिः
अखिलं समस्तं जगत् विश्वम् अव्यात् रक्षतु कथं भूतः ईश्वरः रविसुते कर्णे कृता गोकर्ण
सर्पाः येन स रविसुतकृतगोकर्णः पुनः कथं भूतः श्रुतिविषययुगः श्रुतिविषयः
कर्णविषयो गुणो यस्य स श्रुतिवि॰ शब्दगुणमाकाशमिति वचनात् एतावता काशांतदे

॥रविसुतकृतगोकर्ण श्रुतिविषयगुणोंबरो वनात्मधरः॥नरकशिरा जगदखिलं
चिरमव्यादसमरुकपाणिः॥१४॥अजगूढं॥

वो बरं वस्त्रं यस्य स ईश्वरः अतः कारणात् दिगंबरः इत्यर्थः पुनः कथं भूतः वनात्म
धरः वनं तदेवात्मा वनात्मा वनं जलं जलमयं शरीरं तमात्मानं धरतीति वनात्मधरः श्चंद्र
पु॰क॰ मौलिः नरकशिरा नरस्य कं मस्तकं शिरसि यस्य स नरकशिरा ईश्वरः॥१४॥अजगूढं

॥ क्रुद्धेनेति॥ भीमानुजगोजभाजः भीमानुजोऽर्जुनः स एव गोजः गोः पृथ्व्याः जातः गोजः
अर्जुनवृक्षः तं भजंतीति भीमानुजगोजभाजो मयूराः दर्दुरदर्षकाले वर्षाकाले नृ
त्यंति नृत्यं कुर्वंति कथंभूताः भीमानुजगोजभाजः क्रुध्रेनसूडीनयनाग्नयासदग्धो
न्मदाः कुं पृथिवीं दधतीति कुध्राः पर्वतास्तेषामिनः स्वामी हिमाद्रिः तस्मात्सूत्यत्ति

॥ क्रुध्रेनसूडीनयनाग्नयासदग्धोन्मदा दर्दुरदर्षकाले॥ स्वजन्मनक्षत्रप्रिय
भोजनाशाः नृत्यंति भीमानुजगोजभाजः॥२५॥ अजमारसूदं॥

र्यस्यासा क्रुध्रेनसूः पार्वती तां डीनाति संतोषयतीति यस्सः क्रुध्रेनसूडीः महेशः
तस्य नयनाग्नयासो वह्निः क्रुध्रेन० तेन दग्धः कामः कंदर्पः तेनोन्मदा उन्मत्ताः क्रुध्रे
नसूडी० पुनः कथंभूताः भीमानुजगोजभाजः स्वजन्मनक्षत्रप्रियभोजनाशाः स्व
जन्मनक्षत्राः सर्पाः त एव प्रिया अभीष्टा भोजनाशाः भोजनमश्नंतीति भोजनाशाः ५७
येषां ते स्वजन्मनक्षत्रप्रियभोजनाशाः॥२५॥ अजमारसूदं॥

॥ वालाच्छीति॥२६॥ ईदयितः ई लक्ष्मीः तस्या दयितो भर्ता कृष्णः वो युष्माकं अरं डः खं
अरमत्यर्थं दरतात् कथंभूतः ईदयितः वालाच्छीतिः वातमश्नातीति वाताशः शेषाहिः स एव
शीतिः शयनं यस्य सः पुनः कथंभूतः अरिध्रः अरिं चक्रं दधातीति अरिध्रः चक्रपाणिः पुनः
कथंभूतः महासिः महान् असिः खड्गो यस्यासौ महासिः पुनः क० वीडब्राड्यानौकाः वयः

॥ वालाच्छीतिररिध्रो रं वो दरतात् महासिरीदयितः वीडब्राड्यानौका वार्वाहाभो
ऽभ्रमस्तानः॥२६॥ ईषतसूदं॥

पक्षिणस्तेषामीट् स्वामी गरुडः अपां पानीयानां राट् अब्राट् समुद्रः तावेव यानए
वोकसी यस्य सः वीडब्राड्यानौकाः पुनः कथंभूतः वार्वाहाभः वाः पानीयं वहंती
ति वार्वाहा मेघास्तेषां भा कांतिरिव कांतिर्यस्य सः वार्वाहाभः पुनः कथंभूतः अ
स्तानः अस्तं नीतं अनः शकटं दैत्यो येन स अस्तानः॥२६॥ ईषतसूढ॥

दयावानिति॥१८॥ बुद्धो जिनः त्रिभुवनं पायात् कष्टात् पायात् रक्षतु कथंभूतो बुद्धः दयावान्
दयायुक्तः पुनः कथंभूतः प्रयतः जितेंद्रियः पुनः कथंभूतः शुद्धः पापरहितः पुनः कथंभू
तः प्रबुद्धः महाज्ञानी पुनः कथंभूतः कमलेक्षणः कमललोचनः पुनः कथंभूतः पापापहः
पापमपहंतीति पापापहः॥१८॥ नसज्जतीति॥१९॥ एकः स सज्जनश्चिरं जयतीति सकः यः

॥दयावान्प्रयतः शुद्धः प्रबुद्धः कमलेक्षणः॥ पापापहस्त्रिभुवनं बुद्धः पायादपा
यतः॥१८॥ न सज्जति क्वचिद्दोषे प्रीणाति जगतो मनः॥ य एकः स परं श्रीमान् चिरं जय
ति सज्जनः॥१९॥ पादगूढश्लोकद्वयं॥ चतुर्थपादगुप्तं त्रयोः॥

क्वचिद्दोषे न सज्जति न सावधानो भवति तथा जगतो विश्वस्य मनः प्रीणाति संतोषय
ति परं प्रकृष्टं यथा भवति तथा कथंभूतः सज्जनः श्रीमान् इत्यः॥१९॥ अत्र श्लोकद्वये
चतुर्थपादगुप्तः पूर्वपादत्रयमध्ये॥ पादगुप्तश्लोकद्वयं॥

॥दृष्टो मयेति॥ काचिन्नायिका सखीं प्रति ब्रूते हे सखि अर्धरात्रौ मया स्वप्नमध्ये स्वभ
र्त्ता प्राणनाथो दृष्टः समां रोदयित्वा गतः मां रोदनं कारयित्वा गतः अत्र किं कारणं ब्रू
हि सा सखी कथयति हे भद्रे त्वं कल्याणिनी भूयाः कल्याणविष्टा सती स्थिरा भव
अतिनिर्मलां प्राचीं दिशां पश्य अत्र किं कथितं सख्या यथा पूर्वादिग्विरहिणी अपि

॥दृष्टो मया सखि ब्रूहि रोदयित्वा गतो ह्यमां॥ भद्रे कल्याणिनी भूयाः प्राचीं पश्या
ति निर्मलां॥२०॥ इति वस्त्वंतःगूढः॥ दाक्षिणपवणपुष्टविग्गा सा मीलइ लोयणाइ पहि
यवहू निउणसहीएणलिये कंठेव करे विहकेइ॥२१॥

पुनः सूर्येण विरहो भज्यते तत्र तत्त्वमविदुषितेन सह मिलिष्यसि इति वस्तुगूढं॥२०॥
दाक्षिणेति॥२१॥ काचित्पथिकवधूः दक्षिणपवनोद्विग्ना सती लोचने निमीलति वद
किमर्थं सा निपुणसख्या कराभ्यां कंठः स्थगितः कुतः मा कदाचन एतस्याः प्राणाः कं
ठदेशान्निर्गमिष्यंति अतः कंठः स्थगितः॥ इति वस्तुगूढं॥२१॥

५८

॥स्तुतनिंदेति॥साऽपह्नुतिःकथ्यते साकाया स्तुतिनिंदार्थवशात्‌द्व्यर्थयुक्तिः द्वावर्थौ
द्व्यर्थौ तयोर्युक्तिः अर्थद्वयोदयात्‌ कथितस्यार्थस्यापह्नवात्‌ उक्तार्थस्यगोपनात्‌ एवं
विधशब्दछलात्‌अपह्नुतिःकथ्यते॥२२॥ बक्रदोषेति॥अःकृत्स्नःतंलोकमाऽसम
द्रोदयं करोतु साम्रोदयं विदधातु अथवा विरथो नारायणःअसमसोदयंलोकं

॥स्तुतिनिंदातदर्थत्वात्‌ द्व्यर्थमर्थ द्वयोदयात्‌ निह्नवात्‌कथितस्यापि शब्द
छलादपह्नुतिः॥२२॥बक्रदोषोगुणध्वंसी गोहंताजनपीडकः करोतुविरथो
लोकं।मसमामसद्रोदयं॥२३॥विश्लोस्तुतिनिंदे॥

अस्तं करोतु कथंभूतःविरथः बक्रदोषा भ्रूतुभुजः बद्दोदोषःभुजारोभुजा यस्य
सः बक्रदोषः पक्षेदोषोघयुक्तः पुनः कथंभूतः अः विरथश्च अगुणध्वंसी सत्वरजस्तमो
गुणान्ध्वंसयतीति गुणध्वंसी पक्षेअगुणध्वंसी गुणविनाशकः। मुगुणः पुनःकं जनना
मादैत्यस्यपीडकरः पक्षेजनानांलोकानांपीडकः पुनःकं गोहंता गो नामादैत्यः तस्य

हंता पक्षेगोपृथ्वीतस्याहंता कं अः विरथः वि गरु
डः स एव रथो यस्य स पक्षे विगतरथः॥२३॥ विश्लोःस्तु
तिनिंदे॥

५९

॥सततमिति॥२४॥अस्मिन्‌कलिकालेहेराजन्‌कुपतिर्जातोजगतः कुत्सितःपतिःकुपतिः
इतिनिंदा पक्षेकुःपृथिवी तस्याःपतिःइतिस्तुतिः हेअ हितजनवत्सल अहितजनेशत्रु
जनेवत्सलोदर्षोयस्यस तस्य बोधनंहे अहितजनवत्सल सततंमहितपूजितजनेषुवत्स
लंदर्षोयस्यस तस्यामंत्रणं हे सततमहितजनवत्सल इतिस्तुतिः पुनः कथंभूतः बक्रन

॥सततमहितजनवत्सल बहुनयपापक्रियापरिभ्रष्टः॥इहकलिकालेकुपति
जगतःत्वंपरमडःखकरः॥२४॥राज्ञःस्तुतिनिंदे॥

यपापक्रियापरिभ्रष्टः बहुनयकारिणी पापक्रिया तयापरिभ्रष्टः इतिस्तुतिः द्वितीयप
क्षेअपरिभ्रष्टःपापक्रियायुक्तः पुनःकथंभूतस्त्वंपरमडखकरःपरंप्रकृष्टंअडःखक
रःपरमसौख्यकरः द्वितीयपक्षेपरमप्रत्यर्थंडःखंकरोतिइतिपरमडःखकरः॥२४॥
राज्ञःस्तुतिनिंदे॥

॥प्रसन्नवदेति॥राजानेश्वरः अन्यद्राजा चंद्रः प्रजा आनंदयति कथंभूतः राजा प्रस
न्नवदनः विकसितमुखः पुनः श्रीमान् द्रव्यः शोभावान् पुनः कथंभूतः लब्धमहोदयः ल
ब्धो महोदयो येन स लब्धमहोदयः पुनः क० करप्रचारसुभगः करो राजभागः तस्य
प्रचारेण सुभगः मनोहरः चंद्रपक्षे किरणानां प्रचारेण सुभगो मनोज्ञः एतादृशो राजा

॥प्रसन्नवदनः श्रीमान् अयं लब्धमहोदयः करःप्रचारसुभगो राजानंदयति
प्रजाः २४ चंद्रभूपती॥ विनायकादित प्रीतिः देवोगंगांबभारयः सर्वदोमा
धवः सत्वा मव्याद व्यर्थविक्रमः॥२५॥ द्विरिद्रो द्व्यर्थजातिः॥

यं प्रजा आनंदयति॥२४॥ विनायकेति॥ माधवो नारायणः त्वाम् अव्यात् रक्षतु कथं
भूतो माधवः विनायकादित प्रीतिः वीनां पक्षिणां नायको गरुडः तस्मिन्नादिता स्था पिता
प्रीतिर्येन सः को यो देवं अगं पर्वतं गां पृथ्वीं बभार दधौ पुनः क० सर्वदा दाता इति सर्वदः
मानो नीहरतां पुनः कथंभूतः सफलपराक्रमः पुनर्द्वितीयपक्षे सर्वदा उमाधवो हरः त्वां
अव्यात् स कः यो देवः गंगां बभार पुनः क० विनायकादित गणेशे आदिता प्रीतिर्येन सः

॥शीतकारेति॥२७॥ हे सखि शीत्कारं शिक्षयति अधरं व्रणयति पुनः रोमांचं तनोति
का चित् सखी वदति कुत्र कश्चित् नागरिको मिलितः सा कथयति हे सखि न हि न हि हे
मनः पवनः हेमंतोद्भवो वायुः॥२७॥ रुचिरेति॥ कवेर्मधुरशीलस्य वाणी जगन्मनोहर
ति कथंभूता रुचिर० मनोहरस्वरवर्णपदन्यासयुक्ता पुनः रसभावबती रसः शृंगारादि

॥शीत्कारं शिक्षयति व्रणयत्यधरं तनोति रोमांचं नागरिकः किं मिलितो न हि र
सखि हेमनः पवनः॥२७॥ रुचिरस्वरवर्णपदा रसभाववती जगन्मनो हरति तत्
किं तरुणी न हि न हि वाणी कवेर्मधुरशीलस्य॥२८॥ अपह्नुतिजातिः॥

: भावो विभावानुभावादिः तयोः संयुक्ता एतादृशी तत् किं तरुणी न हि र कवेर्वाणी कथंभू
तस्य कवेः मधुरशीलस्य॥२८॥ अपह्नुतिजातिः॥

॥स्वरेति॥ बिंदुयुक्तेषु स्वरेषु सत्सु दलानामक्षराणां यदवबोधनं ज्ञापनं तत् बिंदुमत्
कथयंति॥२५॥ केचिद्बिंदुमतीं प्राहुः॥मानसीति॥२०॥ मनसि भवा मानसी न मनसि भवा
नामनसी न्याससद्भावात् यथाक्रमं मानसी नामनसी चापकुनिसंपदा याधिगम्या आदिश
ब्दादिंगितादिरपि बुध्यादौ बाहुल्येन प्रयोगा तासामिह न निदर्शनं न कथितं ग्रंथगौरव

॥स्वरेषु बिंदुयुक्तेषु दलानामवबोधनं तद्बिंदुमदिति प्राक्तः केचित् बिंदुमतीम
ता॥२५॥ मानसी नामनसीत्याद्या बुध्यादौ न्यासतोपि या बाहुल्येन प्रयोगास्ताः
तासां नेह निदर्शनं॥२०॥

नयान्न निदर्शनं कृतं तथा आदिपदात् अंगुल्यादिनाक्षराकारोल्लेखेनाद्यपदा मूत्रा
विचित्रा वाचिकी प्रातिलोमकी मूलदेवी करपल्लवी वर्णपल्लवी अंकपल्लवी वर्गपल्ल
वीत्यादि वेद्या क्रमाद्यथात्र ग्रंथे तासामुदाहरणं लक्षणपूर्वकं न दर्शितं पूर्वोक्तहेतोः ६१
रलंविस्तरेण॥२०॥

॥अथ बिंदुमदुदाहरणं॥ त्रिनयनेति॥२१॥ कविर्ब्रूते अयं चंद्र उदेति उदयति कथं
भूतः चंद्रः त्रिनयनचू[illegible]रत्नं ईश्वरमुकुटरत्नं पुनः कथंभूतः सिंधोर्मित्रं समुद्रस्य
मित्रं पुनः कथंभूतः कुमुद्वतीदयितः ज्योत्स्नापतिः एतादृशः चंद्र उदेति॥२१॥
बिंदुमदुपन्यासः॥ [illegible]

॥त्रिनयनचूडारत्नं मित्रं सिंधोः कुमुद्वतीदयितः॥ अयमुदितधुस्तृणारुणतरुणीवद
नोपमश्चंद्रः॥२१॥ सखि [illegible] विधुमध्यगतं किं तव वदनगंडशेखरस्यांकं॥ दृश्यते चपर
स्पर विलोकनात् विस्मयं कुरुतः २२॥ बिंदुमज्जातिः॥

[illegible]॥ बिंदुमन्न्यासः॥ सखिवीति॥ काचित् पृच्छति हे सखि विधुमध्यगतं चंद्रां
तर्गतं किं दृश्यते प्र० हे नायिके तव वदनगंडशे[illegible]रस्यांकं मुखगल्लशेखरस्येदमंकं दृश्यते
कज्जलरूपोंकः उभौ निरीक्ष्यमाणौ विस्मयं कुरुतः जनयतः २२ बिंदुमज्जातिः॥ बिंदूपन्या
सः॥ [illegible]

॥क्रियादीति॥२३॥ यत्र श्लोके क्रियादिकं स्थितं भवति परं पदसंधानकौशलात् पदस्य
संधानं तत्र कौशलं तस्मात् कौशलात् स्फुटं न लक्ष्यते न ज्ञायते तत् प्रश्नं क्रियागुप्तपदं ज्ञेयं
॥२३॥ राजन्निति॥२४॥ कश्चित् कथयति भो राजन् कल्पं यावत् आसारं यावत् एनां पृथ्वीं ×सं×
अवरक्ष पालय पुनः भो नरेश्वर रणे संग्रामे विद्विषः शत्रून् रद्य खंडय कथंभूतः त्वं घनश्या

॥क्रियादिकं स्थितं यत्र पदसंधानकौशलात् स्फुटं न लक्ष्यते तत्स्यात् क्रियागुप्तादि
कं यथा॥२३॥ राजन्नव घनश्याम निस्त्रिंशाकर्षदुर्जय ॥आकल्पवसुधामेनां वि
द्विषो घ रणे बहून्॥२४॥अवद्यगूढौ॥

म निस्त्रिंश० घनवत् श्यामो निस्त्रिंशः खड्गः तस्याकर्षणे न दुर्जयः जेतुमशक्यः घनश्या
म०॥अवद्य इति द्वे क्रिये गुप्ते॥२४॥

× पुंस्कोकिलकुलस्येति नितांतमधुरारवैः सहकारद्रुमा रम्याः वसंते कामपि श्रियं ×५× ध्वनं

॥पुंस्कोकिलेति॥२५॥ सहकारद्रुमाः आम्रवृक्षाः वसंते कामपि अनिर्वचनीयां शोभां अधुः धृत
वंतः कथंभूताः सहकारद्रुमाः रम्याः मनोहराः नितांतमतिशयेन के मधुरारावे भ्रमराणां शब्दैः
कस्य पुंस्कोकिलकुलस्य अत्राधुः क्रियागुप्तं॥आरावैरिति पुंस्कोकिलस्येति संबंधः॥इति क्रि
यागुप्तं॥२५॥ न करोतु इति॥२६॥ नाम इति सत्ये असौ नरेश्वरः रोषं करोतु तथा परुषं कठोरं न

॥न करोतु नाम रोषं वदतु न परुषं न हंतु यं शत्रून् रंजयति महीमखिलां तथापि धीर
स्य वीरस्य॥२६॥ शरदिंदुकुंदधवलं नगनिलयरतं मनोहरं देवं यैः सुकृतं मनिशं ते हृत×
षामेव प्रसादयति॥२७॥

वदतु तु पुनः अयं शत्रून् न हंतु न विनाशयतु तथापि अस्य नरेश्वरस्य धीः प्रज्ञा खिलां समस्तां
मही पृथ्वीं रंजयति कथंभूतस्य नरेश्वरस्य वीरस्य अस्य वीरस्येति छेदः धीरिति पदं पृष्ठगुप्तं
पदगुप्तं॥२६॥ शरदिंदिति॥२७॥ तेषामेव मनोहरं देवं प्रसादयति तेषां केषां यैः प्राणिभिः जी
वैरनिशं निरंतरं सुकृतं कृतं भवति कथंभूतं हरं शरत्संबंधिचंद्रवत् कुंदवत् धवलं शुभ्रं नग
निलयरतं नगे हिमालये रतं॥२७॥ मन इति कर्तृपदे गुप्तं॥२७॥

६२

।।शीकरेति।।३८।। जवनमारुतः वेगवान्पवनः सरः सरोवरं क्षो नयति पक्षे सरोजवनस्य मारुतः सरोजवनमारुतः कथंभूतः पवनः शीक रासारसंवादी शीकराणां जलकणानां आसारो वेगवान्मेघः तं संवादयतीति संवादी शीकराणां वा तासंवारि शीकरः देमको वा त्विक्ष्यते म कइव पांथस्त्री निःश्वासैः मांसलः पुष्ट इव ।।३८।।सरइति कर्परगुप्तं।। सुभगेति ।।३९।। नोकस्याः पिशुण्यवतः पुंसः रमणी योदिवसः तां सुखं कुर्वन् अयति गच्छति कथंभूतो

।।शीकरासारसंबाही सरोजवनमारुतः प्रक्षो नयति पांथस्त्री निःश्वासैरिव मांसलः ।।३८।। सुभगतवाननपंकज दर्शनसंजाततनिर्भरङ्गीतिः ।। रामयति कुर्वन् दिवसः पुण्यवतः कस्य रमणीयः ।। रां कर्परगुप्तं।। भूतिपंकमयेत्यर्थं कासारे दुःखिता अमी दुर्वा राम्नानसं हंसाः गमिष्यंति घनागमे।।४०।।

सुभगतस्य हे सुभगतवाननं तव वदनकमलोत्पन्नदर्शननिर्भ्ररप्रीतेः।।३९।। रां कर्परगुप्तं।। ।।भूतीति।।४०।। दुर्वारा अमी हंसाः जलदागमे मानसं मानससरोवरं गमिष्यंति कथंभूताः कासारे दुःखिताः केन दुर्वारा अत्र दुष्टवाः वारिजलं तेन वारा दुर्वारा तृतीयां तं कथंभूते

कासारे अत्यर्थं यया स्या तथा भूतिपंकमये कुत्सितकर्दममये दुर्वारा तृतीयागुप्तं।।४०।। ६३

।।अहं मेति।।४१।। हे बक मोराक्षस मां त्वं नी मं जानीहि मया किं कृतं मांसादिकं सर्वं भुक्तं तव भुक्त्यर्थं नरकः कल्पितः नरस्य कः मस्तकं पक्षे नरकः निरयं कथंभूतो हं मदानसा यातः म दानसा कष्टेना यातः अथवा मदानसं पाकस्थानं तस्मादायातः मदानसा ।।४१।। मदानसा तृतीयागुप्तं।। अनोरुदेति।।का चित्कामिनी अंभोरुहमये कमलमये वापीजले स्नाता पक्षे अं

।।अंभोरुहमये स्नाता वापीपयसि कामिनी ददाति भुक्तसंपन्ना ध्रुवं सौ नाग्यकाम्य या।।४२।। चतुर्थीगुप्तं।। प्रसस्या युक्तमार्गस्थ तवसन्मानिताश्रिताः स्पृहयंति न केनाम गु

तृ णरत्नालय प्रभो;।।४३।। अहं मां नसायातः कल्पितो नरकस्तव मया मांसादिकं भुक्तं नीमं जानीहि मां बकः।।४४।। अत्र मदानसा गुप्तं।। तृतीयागुप्तं।। उपरिस्थश्लोकः।।४१।।

नोरुहं कमलं अयेका माय ददाति हः कामस्तस्मै अयै कथंभूता कामिनी नक्तिसहिता सौ नाग्य वांछया।।४२।। चतुर्थीगुप्तं।। प्रसस्यापिति।।४३।। हे प्रभो हे गुणरत्नालय हे उक्तमार्गस्थ तव प्र सस्य तव प्रसादाय केनाम न स्पृहयंति केस्पृहां न कुर्वंति अपितु सर्वे कथंभूताः के तव सन् मानं प्रति आश्रिताः पक्षे प्रसस्या निर्मलता तया युक्तः तदामंत्रणं नो प्रसस्या युक्त।। चतुर्थीयु तृ।।४३।।

॥सरसीति॥४४॥अयं जनो लोकः सरसीतः सरोवरात कंपानीयमुद्धृत्य निष्कास्य पिबति
किंभूतं कं दर्पकारकं बलकारकं पक्षे सरसीतोयं नदीजलं जनो लोकः पिबति कथंभूतं कंद
र्पकारकं कामजनकं पुनः कथंभूतं अंभोजसुरभि अंभोजानि कमलानि तैः सुरभि अंभोजं०
पुनः कथंभूतं स्वच्छं निर्मलं पुनः कथंभूतं एकांतशीतलं उभयपक्षविशेषणं समं॥४४॥अत्र

॥सरसीतोयं समुद्धृत्य। जनः कंदर्पकारकं ॥ पिबत्यंभो [illegible] सुरभि स्वच्छमेकांतशीतलं
॥४४॥ सरसीतः पंचमी सुप्तं॥ झिल्लीमुखैस्त्वया वीर डुव [illegible] निर्जितो रिपुः बिभेत्यत्यंतमलि
नो वनेपि कुसुमाकुले॥४५॥ अत्रालिन इति पंचमी सुप्तं

सरसीतः पंचमी सुप्तं॥ झिल्लीमुखैरिति॥ हे वीर त्वया डुवरैः झिल्लीमुखैः बाणैः निर्जितो रिपुः
कुसुमाकुले वने अलिनो भ्रमरादपि बिभेति भयं कुरुते पक्षे रिपुविशेषणं अत्यंतं अलि
नः अत्यंतमलिन इति रिपोर्विशेषणं अत्यंतमलीनः॥ अलिन इति पंचमी सुप्तं॥४५॥

६८

॥याकटेति॥४६॥सा कमला लक्ष्मी अस्ति कथंभूता कमला कमलालया कमलमेवालयो
निवासस्थानं यस्याः सा पुनः कथंभूता एकांते कुशे रोपिता प्रीतिर्यया सा सा का या लक्ष्मी
कटाक्षपातैर्मानुषं पवित्रयति पक्षे एकांते निश्चये रदसि वा रोपिता प्रीतिर्यया सा॥ अत्र एड
ति सप्तमी सुप्तं॥ विपद्येति॥ सर्वजनस्य निरूपणः तेजोरहितस्य विपद्यमानता सिद्धा मर

॥याकटाक्षच्छटापातैः पवित्रयति मानवं॥ एकांते रो [illegible] तडीति। रक्तिसा कमलाल
या॥४६॥ अधिकरणसुप्तं॥ विपद्यमानता सिद्धा सर्व [illegible] वनिरूपणः॥ तथा हि नस्य
पादाभ्यां निर्वाणं दत्यं जनः॥४७॥ अधिकरणसुप्त [illegible] वमध्यमासे स्मिन् सदका
रद्रुममंजरी॥ इयमुज्जिन्नमुकुलैः भातिन्यस्त झिल्लीमुख [illegible] ॥४८ षष्ठी सुप्तं॥

णमेवश्रेयः तथा विपद्यमानता सिद्धा तथा च प्रत्यक्षतया दृश्यते तदेव दर्शयति अयं जनो
लोकः जस्मरक्षां पादाभ्यां निर्वाणं विध्यापितं दत्ति अतो निस्तेजपुरुषस्य विपद्यमानता सि
द्धा॥४७॥ विपदि कष्टे इत्यधिकरणसुप्तं॥ वलीवेति॥ इयं सदकारद्रुममंजरी उज्जिन्नमुकु
ला विकस्वरा भाति पक्षे उज्जिन्नमुकुलैः फलं भाति एः पदे इत्थक कथंभूता न्यस्तझिं०

झपरालिबाणा वायन्नसा इयं मंजरीका इव एः कामस्य
तूणीव नोथ्याणाड्व दृश्यते॥४८॥ एः पदे सुप्तं॥

॥प्राप्तमेति॥४९॥ काचित्सखी स्वमनसि एवं चिंतयति एतस्यां नायिकायां प्राप्तमदः प्रा
प्तोमदो यस्येति प्राप्तमदः एतादृशो मधुमासोस्ति पक्षे मधुमासः प्रबलारुक् चैत्रमाससंबंधि
नी प्रबलारुक् प्राप्तमदः यौवनप्राप्तो भर्त्ता दूरंगतः इयं कुलपालिका निर्कैवर्त्तिनी दाइतिखेदे ८
इयं नायिका निश्चितं यथा भवति तथा दृतशीला विनष्टशीला भविष्यति॥४९ संबंधयुक्तं॥

॥प्राप्तमदो मधुमासः प्रबलारुक् प्रियतमो विदूरस्थः॥ असतीयं संनिदिता दृतशीलासखी नियतां॥४९
॥सर्वज्ञेन त्वया किंचित् नास्ति विज्ञातमीदृशं॥ मिथ्यावचस्तथा चत्वं असत्यं वे
त्सि न कुचित्॥५०॥ आमंत्रितयुक्तं॥

मधुमास इति षष्ठीयुक्तं॥ सर्वज्ञेति॥५०॥ त्वया सर्वज्ञेन किंचित् विज्ञातं नास्तीति ने
दृशं द्वितीयपक्षे हे सर्वज्ञ हे इनस्वामिन् त्वया किंचिद् विज्ञातं नास्ति इति न पुनः मिथ्या
वचः असत्यं तथा च यतः त्वं कुचिदपि न सत्यं वेत्सि किमपि यदि त्वं असत्यं वेत्सि तथा ६५
ज्ञानात् सर्वज्ञेन इति काक्का साध्यः॥५०॥ आमंत्रितयुक्तं संबोधनद्वयं युक्तं॥

॥कमले इति॥५१॥ कश्चिद् ब्रूते कमले कमले पद्मे नित्यं मधूनि मकरंदानि पिबतस्तव दो
षाकरोदये चंद्रोदये कष्टं न विद्यति अत्र संदेहो न यतः कमलसंकोचे मधुपान विच्छे
दे च पुनर्बंधनं कष्टं पक्षे हे अले भृंग कं सुखं तव वर्त्तते कमले मधूनि पिबतस्तव दोषं त
थैव अथवा यः कमले मधु मद्यं पिबति तस्य दोषाणां वैरूप्यादीनां समुद्रस्योदये प्रा

॥कमले कमले नित्यं मधूनि पिबतस्तव न विद्यति न संदेह कष्टं दोषाकरोदये॥५
१॥ आमंत्रितयुक्तं॥ विषादी नैक्षम् अश्नाति सदा रोगं न मुंचति रुष्टेनापि त्वया वीर
शत्रुनारिः समः कृतः॥५२॥ समासयुक्तं॥

प्ते कष्टं स्यात्॥५१॥ विषादीति॥५२॥ हे वीर रुष्टेन त्वया रिः रिपुः शत्रुना समं कृतः ईश्व
रेण तुल्यं विहितः कथंभूतेन शत्रुना अत्र विभक्तिविपरिणामात् प्रथमांत विशेषणं
अनयोस्तुल्यं विषादी विषं धत्तूरफलं विषं च अत्ति इति विषादी पक्षे विषादसहितः पु
नः कथंभूतः शंभुः सदा भैक्षं न क्षाति शत्रुरप्येवं सदा रोगं न मुंचति शत्रुः शंभुपक्षे स

दारः सभार्यः अंगं पर्वतं न मुंचति अत्र विषादी सदा
रोग इति समासयुक्तः॥५२॥

॥नित्यमिति॥ कंसस्य द्विषतो विष्णोस्तनुः शरीरं जयति किं कुर्वती तनुः मंडलाग्रं ख
गद्य॥ ड्गं शंखं च चक्रं बिभ्रती धारयंती पुनर्नित्यं मा लक्ष्मीर्यस्याः सा नित्यमा पुनः कथंभूता
देवैराराधिता नित्यं सेविता नित्यमा इति समासगुप्तं॥५३॥ नितांतेति॥५४॥ का
चिन्नायिका वक्ति हे सखि नितांतं स्वच्छहृदय अयं प्रत्यक्षः श्रेयान्नर्मसमागतः

॥नित्यमाराधिता देवैः कंसस्य द्विषतस्तनुः॥ मंडलाग्रं गदां शंखं च चक्रं जयति बि
भ्रती॥५३॥ समासगुप्तं॥ नितांत स्वच्छहृदयं सखि श्रेयान्नर्मसमागतः त्वां चिरा
द्दर्शनं प्रीत्या यः समालिंग्य रंस्यति॥५४॥ कलिकालमियं तावत् अगस्त्यस्य मु
नेरपि खंडयति मनः कोऽहं शशिखंडानुकारिणी॥५५॥ लिंगगुप्तं॥

योऽनर्मा त्वां चिराद्दर्शनं यथा भवति तथा प्रीत्या समालिंग्य आलिंगनं दत्त्वा रंस्यति रमिष्य
ति॥५४॥ अत्रास्वच्छहृदयं अयं न प्रत्यक्षो नासतेः॥ कलिकालेति॥५५॥ नो विद्वन्
वदस्य कलिका अलमत्यर्थं अगस्त्यमुनेर्मनः खंडयति तदाहं कः कथंभूता इयं क
लिका अर्धचंद्रसदृशा॥ अत्र कलिका स्त्रीलिंगगुप्तं पक्षे कलिकालं क्रियाविशेषणं॥

॥ श्री ॥

६६

॥प्रमोदमिति॥ गृहमेधिनो गृहस्थाः सदाराः कलत्रेण सहवर्तमाना प्रमोदं जनयंति पक्षे
क्रियाकारकयोरन्वयः गृहमेधिनो गृहस्थस्य सदा निरंतरं राः द्रव्यं प्रमोदं जनयति अथ
वा गृहमेधिनो द्वितीया॥ यदि तस्य धर्म[illegible] कामौ संगतौ न वेत्तां इमौ॥ सदारा इत्यत्र राः पदं
गुप्तं॥५६॥ कस्मात्त्वं दुर्बलेति॥५७॥ काचित्सखी सखवः कां नायिकां परिपृच्छति हे सखि

॥प्रमोदं जनयत्येव सदारा गृहमेधिनः यदि धर्मश्च कामश्च न वेत्तां संगतौ विभो॥५६॥
सुप्वचनगुप्तं॥ कस्मात्त्वं दुर्बलासीति सखवः तां परिपृच्छति॥ त्वयि संनिहिते तासु
दद्यात्किं कथयोत्तरं॥५७॥ तिङ् वचनगुप्तं॥

त्वं कस्मात् दुर्बलासीति॥ इ तत्रोपरि नायिका कां चित्सखीं प्रतिपृच्छति कथयतासु किमु
त्तरं दद्यात् सा वक्ति त्वयि संनिहिते उत्तरं ददामि दुर्बला न अस्यते सरयति इति दुर्बलासीति
अत्रासि इतिपदं गुप्तं तिङ् मध्यमपुरुषैकवचनं॥

॥अन्योप्यर्थ इति॥५८॥यत्र प्रश्ने एकमर्थं कथयित्वा पुनर्मात्राच्युताउपेता वा सहिता वात

न्मात्राच्युतकं भवति मात्राच्युते सति अन्यार्थः स्फुटो भवति तज्ज्ञाः प्रश्नवेत्तारः तन्मात्राच्यु

तकं कथयंति बिंदुच्युते पुनर्वा यत्र भवति तद्बिंदुच्युतकं आदि शब्दात् सर्वेषामनुक्तानां यद

एं विसर्गवर्णादीनां॥५८॥ मद्दाशयेति॥५९॥ जोजनाः खलवासात् तथान्यस्थानात् अतिश्रां

॥अन्योप र्थस्फुटो यत्र मात्राबिंदुच्युतेष्वपि॥प्रतीयते विदुः तज्ज्ञाः तन्मात्राच्यु

तकादिकं॥५८॥मद्दाशयमतिस्वच्छं नीरं संतापशांतये खलवासादतिश्रांताः समा

श्रयत हे जनाः॥५९॥

ताःअतिखेदंगताः यूयं संतापशांतये नीरं दिशत मद्दाशयं गंभीरं दर्शयत कथंभूतं

नीरं अतिस्वच्छं निर्मलं पक्षे हे जनाः खलवासात् दुर्जनवासात् अतिश्रांताः अतिखे

दंगताः संतापशांतये मद्दाशयं स्वच्छं एतादृशं नरं दर्शयत॥नरमित्यत्र ईकारच्युत ६७

कं॥द्वितीयार्थः स्फुटः॥५९॥

॥तुषारेति॥६०॥एको नागराजो जयति कथंभूतः नागराजः तुषारधवलः तुषारस्वच्छ वलः

श्वेतः स्फूर्जत् देदीप्यमानो महामणिस्तं धारयतीति स्फूर्जत्महामणिधरः पुनः कथं

भूतः अनघः निःपापः पुनः कथंभूतः पृथिवीधरणेक्षमः समर्थः पक्षे नगराजो हिमा

चलः एको जयति कथंभूतो हिमाचलः तुषारधवलः तुषारेण धवल उज्वलः इति वि

॥तुषारधवलः स्फूर्जत् महामणिधरोनघः नागराजो जयत्येकः पृथिवीधरणक्षमः

॥६१॥मात्राच्युतकं॥सुश्यामा चंदनवती कांता तिलकभूषणा कस्येषानंगभूःप्रीतिं भु

जंगस्य करोति न॥६२॥बिंदुच्युतकं॥

शेषाणानिदेयानि॥मात्राच्युतकं॥ सुश्यामेति॥एषानंगभूः कामिनी कस्य भुजंगस्य लंपट

पुरुषस्य प्रीतिं न करोति कथंभूतानंगभूः सुश्यामा पुनः कथंभूता चंदनलेपवती पुनः क०

कांतामनोहरा पुनः कथंभूता तिलकभूषणा पक्षे नगभूः भूमिः कीदृशी कस्य भुजंगस्य स

र्पस्य प्रीतिं न करोति कथंभूता नगभूः सुश्यामा श्यामवर्णा स्त्री पक्षे षोडशवार्षिकी पुनः क०

चंदनवत्यलंकृतकांतामनोहरा तिलकभूषणभूषिता अतन

कारपदकांताः बिंदुच्युतं॥६३॥

॥यथेति॥६१॥अयमेव कुलद्रुमः कुलालंबी धुमान् सत्संततिः प्रधानसंततिः कथंभू
तः कुलद्रुमः स्निग्धः तथा सन्मार्गे विहिता स्थितिर्येन स सन्मार्ग० पुनः कथंभूतः स
र्वाश्रयः सर्वेषामाश्रयः पक्षे अयं मे ममैव कुलद्रुमः वृक्षः सत्वसवः पत्रपुष्पफलसहि
तः पुनः कथंभूतः स्निग्धः अरूक्षः पुनः कथंभूतः सन्मार्गे राजपथे विहिता कृता

॥यथा सत्वसवः स्निग्धः सन्मार्गविहितस्थितिः॥तथा सर्वाश्रयः सत्यमयमेव
कुलद्रुमः॥६२॥बिंदुच्युतकं॥महीरुहो विहंगानां मेते हृद्यैः कलापिनां विरुतैः
स्वागतानीव नीरवाद्ताय कुर्वते ६३॥विसर्गच्युतकं॥

स्थितिर्येन तथा सर्वेषां पक्षिपथिकजनानामाश्रयः॥इत्ययमिति बिंदुच्युतकः॥६२
महीरुहइति॥६३॥एते महीरुहो वृक्षाः नीरवाद्ताय यच्छाय स्वागतानीव कुर्वते।
कैः कृत्वा विहंगानां रुतैः शब्दैः कथंभूतैर्विरुतैः हृद्यैः मनोहरैः पक्षे कथंभूतानां
विहंगानां हृद्यैः कलापिनां हृद्यं मधुरं एकमद्वितीयं लापितुं शीलं येषां तेषां हृद्यैः कला
पिनां अन्यत्र क लापिनां विरुतैः मयूराणां शब्दैः अत्र हृद्यैः विसर्गच्युतकः॥६३॥ ६८

॥अगस्त्यस्येति॥६४॥नहुषश्चक्रवर्ती सर्पतां गतः कथंभूतः महासुरवात् परिभ्रष्ट
ः कस्मात् अगस्त्यमुनेः शापात् पुनः कथंभूतः नहुषः ब्रह्मस्यंदनमास्थितः ब्रह्म
णः स्यंदनं रथमारूढः द्वितीयपक्षे नहुषः स्वात् आकाशात् परिभ्रष्टः सन् सर्पतां ग
तः कथंभूतः नहुषः महासुः महाप्राणः॥अत्र महासुर्विसर्गच्युतकं॥६४॥

॥अगस्त्यस्य मुनेः शापात ब्रह्मस्यंदनमास्थितः महासुरवात् परिभ्रष्टः नहुषः
सर्पतां गतः विसर्गच्युतकं॥६४॥महानपि सुधीरोपि बहुरत्नयुतोपि सन् विरसः
कुपरीवारः नदीनः केन सेव्यते॥६५॥अत्र नकारवर्णच्युतकः॥विशिष्टोपि॥

महानपिइति॥६५॥कविर्वदति एतादृशः नदीनः केन पुरुषेण न सेव्यते अपितु सर्वेण
सेव्यते। कथंभूतो नदीनः नदीनां मिनं स्वामी समुद्रः महानपि सुधीरोपि बहुरत्नयुतो
पि एतत्पर्यंतं नकारोपेतेन व्याख्येयं तदनंतरं अनया रीत्या व्याख्येयं एतादृशोपि के
न [illegible] सेव्यते किमर्थं कथंभूतः विरसः क्षारः पुनः कथंभूतः कुत्सितपरिवारः रौद्रजंतु

॥सुशील इति॥६६॥ सुगतो बुद्धः। कस्यचित्पुरुषस्य हृदि संस्थितः प्रीतिं तनोति विस्तारयति कथंभूतः सुगतः सुशीलः पुनः कथंभूतः स्वर्णगौरांगः स्वर्णवत् गौरं। अंगं यस्य सः। पुनः कथंभूतः पूर्णचंद्रसदृशवदनः पक्षे सुगतः इत्यत्र गकाररहितः सुतः कस्यचित् हृदि संस्थितः प्रीतिं तनोति अन्यत् तथैव अत्र गकारवर्णरहितोर्थः स्फुटः॥६६॥

॥सुशीलः स्वर्णगौरांगः पूर्णचंद्रनिभाननः सुगतः कस्यचित् प्रीतिं तनोति हृदि संस्थितः॥६६॥ अत्र गकारच्युतकं॥ तनोतु ते यस्य फणीशतल्पात् पाणौ मुरारेर्दयिता चशाख्या॥ ताभ्यां स्फुरद्वंद्वमशुभ्रदेहः पद्मागतिश्च क्रमसो विरंचिः॥६७॥

॥तनोत्विति॥६७॥ मुरारिर्नारायणः ते तव भद्रं कल्याणं तनोतु विस्तारयतु यस्य मुरारेः फणीशेषः शय्या तथा गरुडात् खगरुडः गतिः यस्य पाणौ चक्रं सुदर्शनं यस्य दयिता वल्लभा पद्मा यस्य नाभौ विरंचिर्ब्रह्मा कथंभूतो मुरारिः अभ्रवद्देहः कृष्णशरीरं॥६७॥ अत्र श्यामवर्णत्वात् मेघप्रतीतिः॥ स्थानच्युतकं॥ वा क्रमरहितं॥ ६९

॥हर इति॥६८॥ हरिर्नारायणः जगंति विश्वत्रयाणि पातु रक्षतु यो हरिर्लक्ष्म्या वृतः इति निश्चित्य वृतः स्वीकृतः इतीति किं। हरो महेशः द्विजिह्वाश्रितः सर्पाश्रितः चंद्रः क्षयी विवस्वान् सूर्यः तापकरः सुरेशः इंद्रः गोत्रभित् विधिर्ब्रह्मा शांतः एतानेतान् हरादीन् उपेक्ष्य लक्ष्म्या हरिर्वृतः॥ अत्र गोत्ररिपुः हरिविशेषणात् इंद्रस्य प्रतीतिः तस्मात् स्थानच्युतकं॥६८॥

॥हरः क्षयी तापकरः सुरेशः शांतो हरिर्गोत्ररिपुर्विवस्वान् चंद्रो द्विजिह्वाश्रितश्च उपेक्ष्य लक्ष्म्या वृतः पातु विधिर्जगंति॥६८॥ इक्षवो रुचिराः सर्वे सरसाः सर्वजनप्रियाः क्षमायाम् अनिसंपन्नाः दृश्यंते मगधे परं॥६९॥ अत्र नकारव्यंजनच्युतकं॥

॥इक्षव इति॥ सर्वे इक्षवः रुचिरा मनोहराः कथंभूताः सरसाः पुनः कथंभूताः सर्वजनप्रियाः क्षमायां पृथिव्यां समुत्पन्नाः परं मगधे मगधदेशे दृश्यंते पुनर्द्वितीयपक्षे निक्षवः साधवो मगधदेशे दृश्यंते कथंभूताः रुचिराः मनोहराः अथवा रुचिरां तिददंतीति सरुचिराः पुनः कथंभूताः क्षमायुक्ताः॥६९॥ अत्र नकारव्यंजनच्युतकं॥ इक्षवो निक्षवो वा॥

।।सत्यशीलेति।।७०।।इनः स्वामी सर्वात्मना सेव्यः सेवितव्यः केन पुरुषेण केन किं कुर्वता उच्चैः
पदं मोक्षं राज्यादि अभीप्सिता कथंभूत इनः स्वामी सत्यशीलदयोपेतः पुनः कथंभूतः इनः
दाता च पुनः अन्यत् शुचिः पवित्रः पुनः कथंभूतः अमत्सरः अहंकाररहितः पक्षे जिनः
स्वामी सर्वात्मना सेव्यः केन जनेन अभिमता पुरुषेण मोक्षाभिलाषिणा कथंभूतो जिनः दाता

।।सत्यशीलदयोपेतः दाता शुचिरमत्सरः।।इनः सर्वात्मना सेव्यः पदमुच्चैरभीप्सि
ता।।व्यंजनच्युतकं।।स्फोटयित्वा चिरं किंचित् पुनरन्यस्य दानतः यत्रापरो भवेदर्थ
ः च्युतदत्ताक्षरं यथा।।७१।।

पुनः कथंभूतः शुचिः पवित्रः पुनः कथंभूतो दानशीलदयायुक्तः अहंकाररहितः।।
७०।।अत्र जकारव्यंजनच्युतकं।। स्फोटयित्वेति।।७१।। यत्र पद्ये एकाक्षरं दूरीकृत्य
पुनरन्यत् प्रदीयते तदान्योऽर्थः प्रभवति तत् वक्ति तत् च्युतदत्ताक्षरं बुधैः कथ्यते इति ७०
शेषः।।७१।।

।।सदागतीति।।७२।।विधुश्चंद्रः एकं शिवस्थितः हरशिरसि स्थितः दीनः कलामात्रः कस्मा
त् पराश्रितत्वात् कथंभूतः सदागतिहृतोच्छ्राय सदागतौ गमने हृतः उच्छ्रायो वृद्धिर्यस्य
स एकत्र स्थितित्वेन कुब्जीभूतः पुनः कथंभूतः तमसो राहोर्वश्यतां गतः पक्षे अयं दीनः
इत्यत्र नकारं स्फोटयित्वा नस्थाने पः इति योज्यः तदा दीपः अस्तमेष्यति कथंभूतो दीपः

।।सदागतिहृतोच्छ्रायः तमसो वश्यतां गतः।।अस्तमेष्यति दीनोऽयं विधुरेकः शिव
स्थितः।।७२।।अत्र दीनः स्थाने दीपः च्युतदत्ताक्षरं।।

सदागतिना वायुना हृत उच्छ्रायो यस्य स हृतः प्रभावः पुनः तमसोंधकारस्य वश्य
तां गतः विधुरे कष्टे को भवेत् कथं स्यात् शिवस्थितः निरुपद्रवस्थितः अत्र दीपो गृ
हमध्यात् बहिरानीतः कोपि तद्वक्ति इत्युक्तिलेशः दीनः दीपः नस्थाने पः।।७२।।

॥पूर्णेति॥७३॥ कामिनी कस्य पुंसः स्वांतं मनः मदनोत्तरं मदनोत्कटं न करोति अ
पि तु सर्वस्य मनो मदनोत्तरं करोति। किंविशिष्टा कामिनी निर्मलांबरधरा निर्मलमं
बरं वस्त्रं यस्याः सा निर्मलांबरा पुनः कथंभूता पूर्णचंद्रमुखी पूर्णचंद्रवत् मुखं यस्याः

॥पूर्णचंद्रमुखी रम्या कामिनी निर्मलांबरा॥ करोति कस्य न स्वांतमेकांते मदनोत्त
रं॥७३॥ इति च्युतदत्ताक्षरजातिः॥ इति श्रीविदग्धमुखमंडनस्य चतुर्थः परिच्छेदः॥

सा पूर्णचंद्रमुखी तथा रम्या मनोहरा पक्षे यामिनी रात्रिः कस्य यूनो मनो मदनोत्तरं कामो
त्कटं न करोति अपि तु सर्वेषां। निर्मलांबरा निर्मलं अंबरं आकाशं यस्याः सा पुनः पूर्णचंद्र
मुखी पूर्णचंद्र एव मुखं यस्याः सा पूर्णचंद्रमुखी पुनः रम्या मनोहरा। अत्र कस्या नेय ७२
कारदानं॥७४॥ इति दत्ताक्षरं॥ इति श्रीधर्मदासविरचितविदग्धमुखमंडनस्य चतुर्थपरि
च्छेदः

॥विदग्धमुखमंडनं ललितपद्यपद्योत्तरं सुगूढभावसुंदरं सकलवृत्तसद्बोधकं॥ सदर्थगदने
सुधीविरचितं सुमेधाविधिः विलोक्य सुदृशानतानन मितीद्यामेस्य वै॥१॥ संवत् भूविधिवह्नि
नागकुमिते श्रेयस्करे दायने मासे माघ सितेतरे वियुतपक्षे दशम्यां तिथौ श्रीमद्राजपु
रे सदा सुखकरे सन्न्यैर्जनैरीडिते तत्तस्थेन सवाचकेन गणिना खुस्यालचंद्रेण सा॥२॥ वृ
७४ त्तिः स्वल्पतरा न युक्तिरपरा बालैः सुबोधदा कोसौ ह्यंव विदाय कोविदजनैः शोध्या म
यायाकृता हित्वा मत्सरमानसं मयि कृपां धृत्वा निजां सद्गुणैः यत्किंचित् लपितं तथान
गदितं क्षंतव्यमत्राधिकं॥३॥ नराहृत्ताशास्त्रं लिखितं मयात्र न चाभिधानं न पदोपन्यासः
लिपीकृतं केवलमर्थमात्रं विलोक्य बुधैर्मे सफलं प्रयासः॥४॥

त्वं

646

वे॰११२